Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | Ağustos 2014 | 11,00 TL (KDV Dahil)

126

Tarihsel ve sınıfsal açmazları ile

SİYASAL AHLAK

Alâeddin Şenel

- Kapsamı, açmazları ve tipolojisi ile siyasal ahlak
- Platon'dan Machiavelli'e, Konfüçyüs'ten Rousseau'ya siyasal ahlak kuramları

ISSN 1304-675X-0
9 771304 675614
Kıbrıs satış fiyatı 12 TL

Piketty, yeni Marx mı?
Das Kapital ve Le Kapital 2.0

'Ütopya' kavramı, ütopya-devrim ilişkisi ve 'Türk Ütopyaları'

Bilişim Çağı'nın doğuşu ve Shannon'un 'gereksiz' icatları

Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi
SAYI: 126 / AĞUSTOS 2014

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAYIN YÖNETMEN YARDIMCILARI
Nalân Mahsereci
Baha Okar

İDARİ İŞLER
Deniz Karakaş

DAĞITIM
Süleyman Altuğ

ADRES
Caferağa Mah. Moda Cad. Zuhal Sk. 9/1
Kadıköy / İstanbul
TEL: (0216) 345 26 14 / 349 71 72 (faks)

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 100 TL / 6 aylık: 50 TL
(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız)
Kurumsal abonelik: 1 yıllık 120 TL

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 75 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 25 TL / 6 aylık: 15 TL
(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık
Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10, Çobançeşme
Yenibosna / İstanbul Tel: (0212) 452 23 02

DAĞITIM: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama

YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)
ISSN: 1304-6756 **DİLİ:** Türkçe

TEMSİLCİLERİMİZ

ANKARA: Uğur Erözkan / Tel: (0505) 227 78 38 / ugurerozkan@gmail.com
BARTIN: Barbaros Yaman / (0506) 601 64 50 / yamanbar2000@yahoo.com
İSKENDERUN: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 / isikbahar@gmail.com
İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0232) 463 98 57
Osman Altun / (0541) 695 19 97
SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 / hasanaydn@hotmail.com
TARSUS: Uğur Pişmanlık / (0533) 723 47 89 / aratosdergisi@gmail.com
ALMANYA: Çetin M. Akçı / cetin@akci.de
AVUSTURYA: Murat Naroğlu / murat.naroglu@gmail.com
BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com
İTALYA: Aslı Kayabal / aslikayabal@hotmail.com
KANADA: Erdem Erinç / erdem_e@hotmail.com
ANADOLU ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Ekin Can Alıcı (0549) 430 72 53 / ekin.cann@gmail.com
BİLGİ ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Nazan Mahsereci (0532) 485 63 63 / nazanmahsereci@hotmail.com
ÇUKUROVA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Barış Ata (0533) 499 35 53 / brsata@gmail.com
DOKUZ EYLÜL ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Buse Zorlu (0506) 472 73 84 / t.busezorlu@gmail.com
ERCİYES ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Yeldar Barış Kalkan (0541) 590 38 85 / spartacus_1980@yahoo.com
HACETTEPE ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Selim E. Arkaç (0506) 663 84 12 / selimbio@gmail.com
İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin (0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com
İÜ (BEYAZIT) TEMSİLCİSİ: Ezgi Altınışık (0555) 481 64 38 / tern.ezgi@gmail.com
MUĞLA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Deniz Ali Gür (0536) 419 84 00 / denizaligur@gmail.com
ODTÜ TEMSİLCİSİ: Çağlar Kılınç (0553) 267 38 11 / caglarkilinc@yahoo.com
SİNOP ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Özkan Kalfa (0541) 814 16 32 / berke__442@hotmail.com

Yeni kitaplar yolda

20. Ütopyalar Toplantısını 2-6 Temmuz arasında Karaburun'da gerçekleştirdik. Geçtiğimiz Ocak ayında yitirdiğimiz sevgili dostumuz Y. Savaş Emek anısına düzenlenen bu toplantı, tahmin edilebileceği gibi biraz hüzünlü geçti. Bu toplantıların düzenleyicisi, simgesi, tartışmaların tetikleyicisi, neşe kaynağı olan Savaş Emek'i aradı gözlerimiz. Yine de dört gün boyunca hem onu andık hem de verimli tartışmalar yapmaya çalıştık.

Ütopyalar Toplantısının gelecek yıllarda sürüp sürmeyeceğini de konuştuk. Farklı değerlendirmeler yaptı katılımcılar. "Dağarcık Türkiye" internet sitesinden arkadaşlar toplantıları sürdürmek istediklerini söylediler ve çalışmaları üstlendiler. Tabii "Bilim ve Gelecek" dergisi çalışanları olarak biz de onlara her türlü desteği vereceğiz.

***

Bilim ve Gelecek Kitaplığı sonbaharda bir atılıma hazırlanıyor. Eylül ayından başlamak üzere sezon sonuna, Haziran 2015'e kadar yirmiden fazla kitabı okurlarımıza sunmayı planlıyoruz. Bazılarını bu köşede sizlerle paylaşmak istedik.

"Tesla" ile başladığımız "Çizgibilim" dizimiz yeni sezonda hızlanarak sürecek. Hypatia elimizde ve Eylül ayında okurlarıyla buluşacak. Alan Turing, Evariste Galois, Hasan Sabbah, Yuri Gagarin, Zheng He gibi isimler için de hazırlıklarımız sürüyor. Yeni çizerler buldukça bunlara başka isimler de eklenebilir. Önümüzdeki sezonun sonuna kadar elle tutulur bir çizgibilim külliyatı oluşturmayı hedefliyoruz.

Bilim ve Gelecek Kitaplığı'nın en ilgi çeken dizisi "50 Soruda Bilim" biraz duraklamıştı. Yeni sezonda 50 Soruda dizisi yayınlarına yeniden ivme kazandırmayı düşünüyoruz. "50 Soruda Kuantum Kuramı", "50 Soruda Madde", "50 Soruda Gebelik" dizi bünyesinde hızla çıkarmayı hedeflediğimiz kitaplar. Yazarlarımızın performansına göre bunlara yeni kitaplar da eklenecektir elbette.

Türkçeleştirmeleri süren bazı çeviri kitaplar da yeni sezonda Bilim ve Gelecek Kitaplığı'na katılacak. Adam Roberts'ın "Bilimkurgu Tarihi", Boris Hessen'in "Bilimsel Devrimin Sosyoekonomik Kökenleri", Edgar Zilsel'in "Modern Bilimin Toplumsal Kökenleri", Massimo Pigluicci'nin "Denying Evolution" adlı kitapları Türkiyeli bilim okurlarına sunulacak yakında.

Türkiyeli biliminsanlarının çalışmaları yine yayınevimizin omurgasını oluşturacak. Alâeddin Şenel'in "Ahlak Kuramları", Hasan Aydın'ın "Hz. Muhammed ve Kuran", Ali Törün'ün "Matematik Yazıları", Ömer Tuncer'in "Anadolu Rönesansı", Alp Hamuroğlu'nun "İslamiyet'ten Batı'ya" konulu çalışmaları hemen hemen hazır. Nalân Mahsereci'nin hazırladığı "Savaş Emek Biyografisi" ve Ahmet Kale'nin hazırladığı "Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası" sonbaharda elinizde olacak diğer kitaplar.

Şimdilik duyurmak istediklerimiz bunlar. Ama daha pek çok kitap ve başka bazı diziler için de hazırlıklarımız sürüyor. Bilim ve Gelecek, yeni sezonda bilim kitapları yayıncılığına hız verecek.

***

Atılım yapmayı düşündüğümüz bir diğer alan da internet. Biliyoruz, öyle zavallı bir durumdayız ki bu alanda, attığımız her adım bir atılım olacak zaten! Ama okurlarımıza söz, yıl bitmeden "Bilim ve Gelecek" çok daha işlevli bir internet sitesine kavuşacak. Bu hedefe ulaşamazsak, geleceğimizin de kararacağının bilincindeyiz.

***

Topluluğumuzun en yeni üyesi Pîa Zeynep'imiz son derece sağlıklı, büyüyor. Suzan'a mı yoksa Baha'ya mı benzediğine ilişkin bilindik tartışma da sürüyor. Marie Curie'ye veya Rosa Luxemburg'a benzetenler de yok değil! Bebişin, hiç bu tartışmaları takmadan yaşamla tanışmaya devam ettiği ise asıl gerçek.

Yayın Yönetmenimiz ise, "Ilgaz bile 'abi' olduktan sonra, benim burada ne işim var" demeye devam ediyor.

Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

PARANTEZ / Ender Helvacıoğlu
Cephe diyalektiği 4

BİLİM GÜNDEMİ / Ebru Oktay - Nalân Mahsereci . . 6
Yıldız patladı, evrendeki tozun nasıl oluştuğu aydınlandı… / Dünya'nın manyetik alanı hızla zayıflıyor! / Miller'in deneyleri, yeniden! / Yeni dünya maymununun genomu çıkarıldı / Şempanzelerin zekâsını genler belirliyor / Vahşi goriller kokularla haberleşiyor / Eklembacaklılar 410 milyon yıl önce böyle yürürdü… / Yaşamış en büyük kuş / Uzun ömürlü pil için çare kum / Kuşlar dinozorlardan evrimleşmedi mi? / Dünyanın saptanan ilk savaşının 13 binyıllık kalıntıları / Kuzey Irak'ta bir Urartu Tapınağı keşfedildi / Profesör Klaus Schmidt aramızdan ayrıldı: Göbekli Tepe kâşifini yitirdi / Akreplerin mimarlığına şapka çıkartılmalı / Balinalar okyanuslara iyi geliyor / Düşüncelerimizle baş başa kalmaktan hoşlanmıyoruz / Beyin duyguları standart kodlara dönüştürüyor / Otizm Alzheimer'a karşı

KAPAK **DOSYASI / SİYASAL AHLAK**
Alâeddin Şenel
Kapsamı, açmazları, tipolojisi ile siyasal ahlak . . . 20

Can Başkent
LE KAPİTAL 2.0 -bir eleştiri- 31

David Harvey
Piketty'nin *Kapital*'i üzerine düşünceler 40

Sait Çakır
Michael Heinrich'in Marksizmi...
Batı cephesinde yeni bir şey yok! 43

GENİŞ AÇI / Sedat Ölçer
Claude Shannon ve Bilişim Çağı'nın doğuşu-2 . . . 50

Murat Tuğrul - Murat Naroğlu
Viyana kahvelerinde bilim tarihi
Boltzmann ve Café Jelinek 54

Ertan Sinan Şahin
Bir kuyrukluyıldıza yakından bakış:
Rosetta Projesi 57

Okan İrtem
İsrail-Arap savaşları
Sykes-Picot'dan Balkanizasyona 60

Çiğdem Oğuz
Avrupa Birliği ve "evdeki cihatçılar" 65

Sadık Usta ile / Söyleşi: Ender Helvacıoğlu
"Ütopya" kavramı ve *Türk Ütopyaları* üzerine
Hiç ütopyasız kalabilir mi insan? 68

Doç. Dr. Hasan Aydın
Felsefi açıdan "inanmak" ya da "inanmamak". 80

YAYIN DÜNYASI / Özer Or
Ogan Güner ile / Söyleşi: Ender Helvacıoğlu
Kağan Güner'in *Modern Türk Sanatının Doğuşu* adlı çalışması: Genç Cumhuriyetin kültür devrimi ... 84
Şahika Karatepe
Avrupa trenlerinin sonsuz bilet sahibi yolcusu: Tony Judt 86

MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün
Bu yarışmayı kazanabilir misiniz? 90

BİLİMUM BİLİM / Zeynep Hülya Gümüş
Viagra tamam; sırada yaşlanmayı yavaşlatan hap mı var? 92

FORUM 94

BULMACA / Hikmet Uğurlu 96

KAPAK DOSYASI

Tarihsel ve sınıfsal açmazları ile

SİYASAL AHLAK

Alâeddin Şenel — **20**

Kapsamı, açmazları ve tipolojisi ile siyasal ahlak

Sınıflı toplumda, sınıf kategorisini görmezlikten gelen bir ahlak anlayışının, pratik siyasal ahlak sorunlarını çözemeyeceği anlaşılmaktadır. Ahlak, toplumda tüm insanlığı kapsayan bir "insanlık etiği" ve tüm bireyleri aynı etik normlarda birleştirebilecek bir "emek etiği" yaratılıp geliştirilebilecek yönde dönüştürülmeye çalışılmadığı sürece, ne genel ahlak, ne de siyasal ahlak sorunlarının çözümünde önemli bir yol alınabileceğini söyleyebiliriz.

PARANTEZ / Ender Helvacıoğlu — **4**

Cephe diyalektiği

Tehlikeye de, fırsata da (daha doğrusu yaşama) çalım atamayız. Yaşama müdahil olmaktan kaçamayız. Cepheler bu müdahaleyi daha etkili ve güçlü yapabilmek için gündeme gelir. Cephe dayatmışsa, ama kurulamamışsa, onu kurması gerekip de kurmayanlar ya ezilirler ya da silinir, hayat dışı kalırlar. Bugün Türkiye'nin, halk güçlerini en geniş ve kapsayıcı biçimde bir araya getiren bir cephe örgütüne ihtiyaç var.

Piketty, yeni Marx mı?

Das Kapital ve Le Kapital 2.0

Can Başkent **31**

Ufuk açıcı çözümlemelerine ve teşhislerine rağmen, Piketty'nin yeni Marx olduğunu iddia etmenin tek bir anlamı olabilir; Marx'ı okumamak ve bilmemek. Oldukça kapsamlı verilere dayanarak gerçek doğruya ulaşabileceğini düşünen Piketty'nin analizi kapsam ve ideolojik olarak sınırlı olmaya mahkûm.

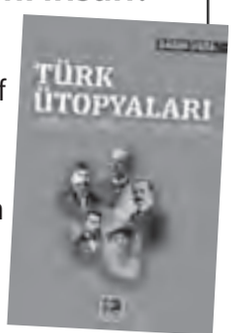
David Harvey / Çev. Baha Okar **40**

Piketty'nin veri kümelerinde değerli pek çok şey bulunuyor. Ama eşitsizliklerin ve oligarşik eğilimlerin neden arttığına dair açıklaması ciddi olarak kusurlu. Eşitsizliklere çare olarak önerdikleri ise ütopik değilse bile naif. Ve kesinlikle 21. yüzyılın sermayesi için çalışır bir model üretmiş değil.

Sadık Usta ile 'ütopya' kavramı ve *Türk Ütopyaları* üzerine **68**

Hiç ütopyasız kalabilir mi insan?

Söyleşi: Ender Helvacıoğlu

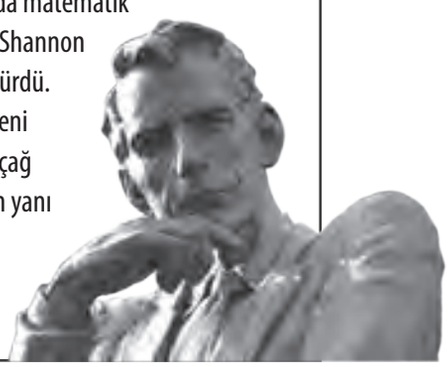

Ütopyalar sadece eleştirmekle ve alternatif bir dünya sunmakla kalmazlar; aynı zamanda hem dolaylı olarak kitlelerin örgütlenmesine yol açar, hem de grupların kolektif etkinliklerini biçimlendiren ve düzenleyen bir rol üstlenirler. Ütopya ve devrim arasında, ütopya yazarlarıyla devrimler arasında organik bir ilişki hep olmuştur. Aynı durum, Tanzimat-Cumhuriyet arası devrimci dönemin önemli politik şahsiyetleri için de geçerlidir.

GENİŞ AÇI / Sedat Ölçer **50**

Claude Shannon ve Bilişim Çağı'nın doğuşu-2

Mühendislik bilimlerinde ya da matematik dalında Nobel ödülü olsaydı, Shannon şüphesiz bu ödüle layık görülürdü. Adeta tek bir makale ile yepyeni bir bilim yaratmış ve yeni bir çağ açmıştı. Bu büyük katkılarının yanı sıra, kendi deyimiyle pek çok "gereksiz" icada da imza atmıştı bu ilginç adam.

Viyana kahvelerinde bilim tarihi

Boltzmann ve Café Jelinek

Murat Tuğrul - Murat Naroğlu

Boltzmann'ın Maxwell'in 19. yüzyıl klasik fiziğiyle, Planck ve Einstein'la başlayan kuantum fiziği arasında bir köprü görevi gördüğü söylenir. Temel uğraşı, termodinamiğin tersinmez prensibini mekanik yasalarla uyumlu bir şekilde anlatmaktı. Çalışmalarıyla, bugün fiziğin en önemli disiplinlerinden diyebileceğimiz istatistiksel fiziğin temellerini oluşturmuştur. **54**

İsrail-Arap savaşları

Sykes-Picot'dan Balkanizasyona

Okan İrtem

Arapların küçük devletçiklere bölünmesi fikrini 1982 yılında net bir proje/plan olarak ortaya koyan Oded Yinon'du. Bu plan günümüze dek ABD ve İsrail eliyle yürürlüğe kondu. Ama artık durum değişmekte, yeni bir süreç başlamaktadır.

60

Cephe diyalektiği

Tehlikeye de, fırsata da (daha doğrusu yaşama) çalım atamayız. Yaşama müdahil olmaktan kaçamayız. Cepheler bu müdahaleyi daha etkili ve güçlü yapabilmek için gündeme gelir. Cephe dayatmışsa, ama kurulamamışsa, onu kurması gerekip de kurmayanlar ya ezilirler ya da silinir, hayat dışı kalırlar. Bugün halk güçlerini en geniş ve kapsayıcı biçimde bir araya getiren bir cephe örgütüne ihtiyaç var. Emekçi halkın kendi öz temsilcileriyle siyaset yapabilmesinin yolunu açacak -bugün olanaklı- başka bir politik araç önerisi gözükmüyor.

Ender Helvacıoğlu

Cepheyi öznel değil nesnel ihtiyaçlar belirler. Cepheyi özneler değil, hayat dayatır. Parti biz istersek olur, cephe ise hayat isterse. Parti her zaman olmalıdır, cephe ise gerektiği zaman. Somut koşulların yakıcılığıdır cephenin varlığını belirleyen.

Örneğin, Suriyeli bir Esad yandaşı ile bir komünisti aynı partide birleştiremezsiniz. Ama emperyalist saldırı ve gerici iç savaş koşulları, bu ikisini (ve örgütlendikleri yapıları) ister istemez aynı cephede birleştirir ve silah arkadaşı yapar.

***

Cephe ideolojik değil, politik bir araçtır. Stratejiye değil, taktiğe ilişkindir. Cephede bir araya gelecek güçlerin ideolojilerine bakılmaz, o koşullardaki politik hatlarına bakılır.

Bazen öyle durumlar olabilir ki, ideolojik düzlemde uzak olduğunuz güçlerle aynı cephede yer alabilirsiniz de, ideolojik olarak yakın olduğunuz (veya öyle sandığınız) güçlerle aynı cephede buluşamayabilirsiniz, hatta karşı cephelerde yer alabilirsiniz. Örneğin Irak ABD tarafından işgal edildiğinde Irak Komünist Partisi'nin üyelerinin bir bölümü işgali desteklerken bir bölümü işgale direnmiş ve birbiriyle savaşan karşı cephelerde yer almışlardır.

Cepheleri, işte böyle, hayatın cilveleri belirler.

Cephe kurmak politik bir adımdır. Keskin bir politikadır. Bir kalın hat tutumudur. Acil olarak bertaraf edilmesi gereken bir tehlike veya acil olarak değerlendirilmesi gereken bir fırsat vardır, bu tehlike veya fırsat konusunda fikir birliği içinde olan güçler -farklılıklarını ve bu farlılıklarından kaynaklanan ayrı örgütsel yapılarını koruyarak- bir araya gelirler. Örgütler, dayatan, ama tek başlarına çözemeyecekleri bir sorunla veya tek başlarına değerlendiremeyecekleri bir fırsatla karşılaştıklarında güç birliği yaparlar. Cephe budur.

Parti, sözcüğün kökeninden (part) anlaşılabileceği gibi, ayırmak için kurulur. "Biz sosyalistiz", "Biz liberaliz", "Biz milliyetçiyiz", "Biz İslamcıyız" vb. dersiniz ve partinizi kurarsınız. Cephe ise birleşmek için kurulur. Örneğin, "Arkadaş, ülkemiz işgal altında (veya işgal tehlikesi var), bugün esas mesele işgalciyi alt etmektir, hangi ideolojik konumda olursan ol, hangi partiden olursan ol, eğer işgale karşıysan bir araya gelelim" dersiniz ve ortak bir cephe kurarsınız.

Parti, kendini ayırmak demektir; ben buyum demektir. Cephe ise kendini birleştirmek demektir; biz buyuz demektir.

***

Cephenin programını ortak ilkeler belirler. Azami programla değil, asgari programla cephe kurulur. Bunu kavramak çok önemli. Azami (uzun vadeli) programınızın öğelerini cepheye dayatırsanız, oyunbozan durumuna düşersiniz; daha doğrusu hayatın, sıcak pratiğin dışında kalırsınız.

Bu, azami programı terk etmek anlamına gelmez. Tam tersine, azami hedeflere ulaşmanın yolu böyle asgari hedefleri çöze çöze döşenir. Dimyat'taki pirince, evdeki bulguru yiye yiye ulaşırız. Ve ancak, bulaşan ulaşabilir.

Aşamaları reddedenler, o günün sıcak konusu olmayan sonul hedefi tekrar etmekle yetinirler ve hayatın gereklerinin (yani politikanın) dışında kalırlar. Politika yapmamanın ve rahatı bozmamanın "radikal" yoludur bu.

11. Tez, böyle "mutlakçılara", böyle "yorumculara" karşı yazılmıştır. Marx "insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar" derken, Lenin "çocukluk hastalığı" diye tanımladığı sol komünistleri eleştirirken, Mao on bin yıllık mücadele azminden söz ederken, böylelerini kastetmişlerdir.

Stratejik hedefe, taktik inceliklerle ulaşılabilir ancak. Stratejiye kilitlenmek, o stratejinin taktiklerini ustalıkla uygulamaktan geçer. Aşamala-

rı reddeden hedeften de vazgeçmiş demektir, ne kadar "radikal" laflar ederse etsin… Asgariyi es geçen, azamiye ulaşamaz.

***

Partileri tüzüğün kuralları yönetir, cepheleri ise hayatın. Cepheye kimlerin gireceğini kişiler veya örgütler değil, yine hayat belirler. Örneğin "Futbolseverler Cephesi" kurup da "Sadece Galatasaraylılar girebilir" diyemezsiniz. Çünkü gerçek hayatta futbolu seven ama Galatasaraylı olmayanlar da vardır. Ama bir "Galatasaray Partisi" kurabilirsiniz; kimse size karışamaz. Yine, bir "Futbolseverler Cephesi" kurup, cepheye "Galatasaraylılar önderlik eder" diye bir tüzük maddesi de koyamazsınız. Çünkü cephelerde önderlik "tüzük gereği" olmaz. Toplumsal mücadeledeki ağırlıklardır belirleyici olan.

Partinin sınırlarını kendisi, cephenin sınırlarını ise düşman belirler. Cephe, söz konusu süreçteki ortak düşmana karşı bir araya gelen çeşitli sınıf ve kesimlerden ve onların temsilcilerinden oluşur. Düşman alt edildiği, hedefe ulaşıldığı zaman, ortaklık da biter.

Partinin yaşamı sınıfın yaşamıyla koşuttur, yani sosyo-ekonomik bir saati vardır. Cephenin yaşamı ise belirli ve sınırlı bir politik hedefin geçerliliğiyle koşuttur.

***

Doğrudur, cephe kirletir. Kendinize benzemeyenlerle haşır neşir olursunuz ve doğal olarak hem etkiler hem de etkilenirsiniz. Aslına bakarsanız, her politik girişim çeşitli düzeylerde kirletir. Siyaset arenası cennet bahçesi değildir, kurtlar sofrasıdır; toza dumana bulaşırsınız.

Ama politika yapmak istiyorsanız, kirlenmek kaçınılmazdır. Hatta daha ileri gidelim: Biraz kirlenmek iyidir. Kirlenmekten çekinen, temizlenmeyi de öğrenemez; bağışıklık sistemi zayıf kalır. Tıpkı aşı olmak gibi… Bedenimize biraz mikrop girecek ki, mikroplarla mücadele etmeyi öğrenelim, temizlenme mekanizmalarımızı canlı tutalım.

Pratiğe girmeyen teori donar, kendi içine büzülür ve çürür. Hem, pratiğe girmeyen teorinin doğru veya temiz olduğu ne malum? Zihnimizde kurguladıklarımızı yaşamın denek taşlarına vuracağız ki, yanlışlarımızı, eksiklerimizi görebilelim ve düzeltebilelim. Eğer teorimizin tanrı kelâmı (mutlak doğru) olduğunu düşünmüyorsak, daha doğruya ulaşmanın başka yolu yoktur. Politik akıl vahiyle gelmez, örgütlü pratik içinde oluşturulur, geliştirilir. Evdeki hesabın doğruya ne kadar yakın olduğu, çarşıya çıkıldığında belli olur.

Temizlik hastalığına yakalanmış pek çok örgüt, gerekliliğini kavrasa bile, cephe kurmaktan veya içinde yer almaktan çekiniyor. Veya "Örgütler gelmesin, bireyler gelsin" diyor. Örgütlü güçlerle bir araya gelindiğinde, etkisini yitirmekten, etkilenmekten ("kirlenmekten") korkuyor. Oysa kendine ve yaptığı hesaba güvenen, böyle fobilere prim vermez. Hele söz konusu olan geniş emekçi kitlelerin ve ülkenin yakıcı ihtiyaçlarıysa, bu tür çekinceler sorumsuzluk anlamına gelir.

Cephe örgütler arasında yapılır. Örgüt ve bireyler arasında cephe olmaz, böyle bir girişim cephe işlevi görmez; o başka bir şeydir.

***

Cephe tehlikeli iştir. Bir savaş çağrısıdır. Ölüm-kalım meselesidir. Pratiğe ilişkindir. Başarılı olmak gerekir; olunmazsa bedeli ödenir (ödetirler).

Ama tehlikeye de, fırsata da (daha doğrusu yaşama) çalım atamayız, yokmuş gibi davranamayız. Yaşama müdahil olmaktan kaçamayız. Zaten cepheler bu müdahaleyi daha etkili ve güçlü yapabilmek, yaşamımızı sürdürebilmek için gündeme gelir.

Cephe dayatmışsa, ama kurulamamışsa, onu kurması gerekip de kurmayanlar ya ezilirler ya da silinir, hayat dışı kalırlar. Türkiye Solu bunu 12 Eylül'de çok acı bir biçimde yaşadı.

***

Bütün bunları laf ebeliği yapmak için kaleme almadık. Cumhurbaşkanlığı seçim süreci bir kez daha gösterdi ki, bugün halk güçlerini en geniş ve kapsayıcı biçimde bir araya getiren bir cephe örgütüne ihtiyaç var.

Emekçi halkın kendi öz temsilcileriyle siyaset yapabilmesinin yolunu açacak -bugün olanaklı- başka bir politik araç önerisi gözükmüyor.

Bu araç yaratılamadığı sürece, emekçi kitlelerin, cendereye alınıp mecbur bırakılarak egemenlerin şu veya bu temsilcisinin peşine takılmasına; çeşitli sol ve sosyalist örgütlerin sürekli seçim başarısızlıkları içinde kısır tartışmalara boğulmasına son vermenin olanağı yok.

Cephe, hayal değil; olmamış bir şeyden söz etmiyoruz. Daha önceki Cumhuriyet Mitinglerinde, en önemlisi geçtiğimiz yaz yaşanan Haziran Ayaklanmasında ve Haziran'ın devamı gibi değerlendirilebilecek Berkin Elvan cenazesinde, Soma katliamını protesto eylemlerinde bu cephe pratikte şekillendi. Nasıl bir enerjinin, dahası -örgütlü olsa- nasıl bir iktidar seçeneğinin ortaya çıktığını hep birlikte gördük. Kısacası, zaman zaman harekete de geçen son derece güçlü bir potansiyel mevcut.

Hayat dayatıyor, doğru yolu da gösteriyor. Sorun, bu harekete şekil verecek, yön verecek, temsil edecek, önderlik edecek bir politik aracın yaratılması.

Tek bir seçenek var: Haziran'a katılmış, sıcak yaklaşmış örgütlü yapıların, CHP içindeki laik, aydınlanmacı, yurtsever ve sosyalizan güçlerin, Haziran'da yer almış sendikaların, meslek örgütlerinin, demokratik kitle örgütlerinin, devrimci gençlik örgütlerinin, çeşitli platform ve toplulukların ve öncü aydınların bir araya geleceği bir Cephe.

Tek başımıza yapamadığımız şeyi güçlerimizi birleştirerek yapacağız. Haziran'da pratiğin dayatmasıyla yaptığımız şeyi, bu kez bilincimize çıkararak kendi ellerimizle yapacağız.

Bu tarihi bir zorunluluktur. Umarız ülkeye, emekçilere, yaşama karşı sorumluluk duyan politik odaklar bu konuyu gündemlerine alacaktır. Almaz isek gelecek kuşaklar bizi -en hafif nitelemeyle- basiretsizlikle anacaklar. Anabilecekleri bir şey kalırsa tabii…

Ebru Oktay - Nalân Mahsereci

Yıldız patladı, evrendeki tozun nasıl oluştuğu aydınlandı...

Kozmik toz, yıldızların ve gezegenlerin oluşumu için son derece önemlidir; fakat genç evrende oldukça fazla miktarda kozmik toz bulunuyor olması, bugüne kadar gizemini koruyan bir sırdı. Astronomlar bir süpernovayı gözlemleyerek evrenin büyük bölümünü oluşturan tozun nereden geldiğini çözmüş olabilir.

Yıldızların ve katı yüzeye sahip gezegenlerin doğumunda önemli rol oynayan ve yaşam için gerekli olan elementsel içeriği sağlayan kozmik tozun kökeni bir muamma. Birçok astrofizikçi bu tozun yüksek kütleli ve kısa yaşam süresine sahip yıldızların ölümleri anlamına gelen süpernova patlamaları sırasında oluştuğu görüşünde.

Fakat galaksimiz yakınlarındaki süpernovalar üzerinde yapılan bazı gözlemler şunu gösteriyor ki; bu patlamalar sonucunda ortaya çıkan malzeme, genç evreni kaplayan bol miktardaki tozu açıklayamayacak kadar az miktarda.

Astronomlar, patlamasının 2. haftasından itibaren tam 2,5 yıl süreyle bir süpernovadaki tozun bileşimini kaydederek, bu sırrın üzerindeki perdeyi kaldırdılar. Çalışma, patlayan yıldızın yarattığı şoka dayanabilen, iri yapılı toz zerrelerinin bileşimlerini ortaya çıkardı. Sonuçlar toz üretiminin başlangıçta yavaş olduğunu ve zamanla hızlandığını gösteriyor.

Önceden gerçekleştirilen çalışmalarda, her bir süpernova kısa zaman periyotlarında inceliyordu. *Nature* dergisinde yayımlanan makalenin yazarlarından biri olan, Danimarka'nın Aarhus Üniversitesi'nden astrofizikçi Christa Gall bununla ilgili olarak "Onlar bize süpernovaların ne miktarda toz ürettiğiyle ilgili hikâyenin tamamını anlatmıyordu" diyor.

Gall ve çalışma arkadaşları, ilk kez 2010 yılında yakınlardaki bir galakside olduğu tespit edilen SN 2010jl süpernovasını gözlemledi.

Işık ve ısı

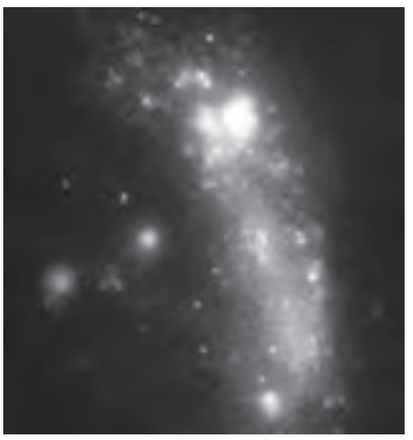
Şili Cerro Paranal'da bulunan nam-ı diğer Çok Büyük Teleskop'un spektrografını kullanan ekip, toz parçacıkları tarafından emilen görünür ışığı ve yine bu parçacıkların yayınladığı kızılötesi tayfındaki radyasyonu ölçtüler.

İngiltere'nin Queen's Üniversitesi'nden astronom Rubina Kotak'a göre, ekibin elde ettiği veriler özellikle merak uyandırıcı; çünkü bu veriler, patlama sonrasındaki haftalardan itibaren geçen yıllar zarfındaki süreçte eşzamanlı olarak belirli bir dalga boyu aralığına giren yayın alanını içeriyor. Bu veriler hem toz zerrelerinin boyutları hem de bileşimiyle ilgili bilgi içeriyor. "Bu tür bir kapsamı elde etmek en yakındaki ve en parlak süpernova olayları hariç son derece zor" diyor Kotak.

Ekip patlamadan 40-240 gün sonra görülen tozun süpernova gerçekleşmeden önce dışarıya atılmış olan maddeden meydana gelmesi gerektiği sonucunu çıkarttı. Diğer bir ihtimal ise toz yıkıntısının süpernovanın kendisi tarafından yıldızlararası ortama fırlatılmış olması. Fakat Gall'in belirttiğine göre, patlamanın yarattığı sıcaklık, maddelerin toz parçacıklarına yoğunlaşmasına imkân tanımayacak kadar yüksek. Patlamadan sonraki süreçte, süpernovanın yarattığı genişleyen şok dalgası hızla geçip giderken, önceden dışarı atılmış malzemeyi soğuk ve yoğun bir kabuğa sıkıştırır. Bu ortam toz partiküllerini kaynaştırmak ve büyütmek için ideal koşulları sağlar.

İri parçacıklar şok dalgalarına dayanıklı

Şaşırtıcı olan astronomların bulduğu toz parçacıklarının Samanyolu standartlarına göre çok iri olmasıydı. 1-4,2 mikrometre arasında ölçülen boyutlara sahip bu parçacıklar, galaksimiz içerisinde yer alan yıldız sistemleri arasındaki toz parçacıklarının en az 4 katı genişliğe sahip. Gall'e göre büyük boyutlu toz parçacıklarının oluşması, küçük boyuttakilere göre daha zor, fakat bu özellikleri, onları süpernovalardan kaynaklanan ve yıldızlararası ortama çarpan şokların yarattığı yıkıma karşı daha dirençen yapıyor. Bu parçacıkların uzun ömürlü olmasında bu özelliklerinin etkisi var.

SN 2010jl Süpernovası'nın (tepeye yakın konumda yer alan büyük beyaz leke) ürettiği toz, Samanyolu Galaksisi'nde bulunanlardan çok daha büyük boyutta.

İlk gözlemlerde SN 2010jl etrafındaki toz miktarı göreceli olarak azdı. Güneş'in kütlesinin 10 binde 1'inden düşük seviyelerdeydi. Fakat patlamadan 500-868 gün sonrasında bu miktar 10 kattan fazla arttı.

Gall'in belirttiğine göre, hızlanma miktarı süpernovanın toz üretiminde ikinci bir faza geçildiğini gösteriyor. Süpernova yeteri kadar soğuduğu sırada, bir kez karbonca zengin malzeme ve diğer yıkıntılar meydana geldi mi, tozun içinde kaynaşma başlıyor ve üretim hızlanıyor. 868. günde, yani Gall ve ekibinin süpernovayı son gözlemleyişinde, gaz miktarı Güneş'in kütlesinin binde 2,5'una, yani Dünya'nın kütlesinin 830 katına karşılık geliyordu.

Eğer artan toz üretimi böyle devam ederse, tıpkı SN 1987A süpernovasında gözlendiği gibi, SN 2010jl de 20 yıl içerisinde Güneş'in kütlesinin yarısına karşılık gelecek miktarda toz parçacığı üretmiş olacak. Gall'e göre eğer erken evrende çok sayıda süpernova aynı hızla kozmik toz üretimi yapmış ise, bu süreç genç evreni kaplayan tozu açıklayabilir.

Çeviren: Cem Oran
İTÜ Uzay Mühendisliği

Kaynak: Ron Cowen, "Exploding star reveals origins of Universe's dust", http://www.nature.com/news/exploding-star-reveals-origins-of-universe-s-dust-1.15528

Dünya'nın manyetik alanı hızla zayıflıyor!

Dünya'yı saran ve gezegenimizi Güneş'ten gelen ölümcül radyasyon dalgalarından koruyan manyetik alan, Avrupa Uzay Ajansı'nın (ESA) Swarm uydusunun topladığı verilere göre, geçtiğimiz 6 ay boyunca zayıfladı.

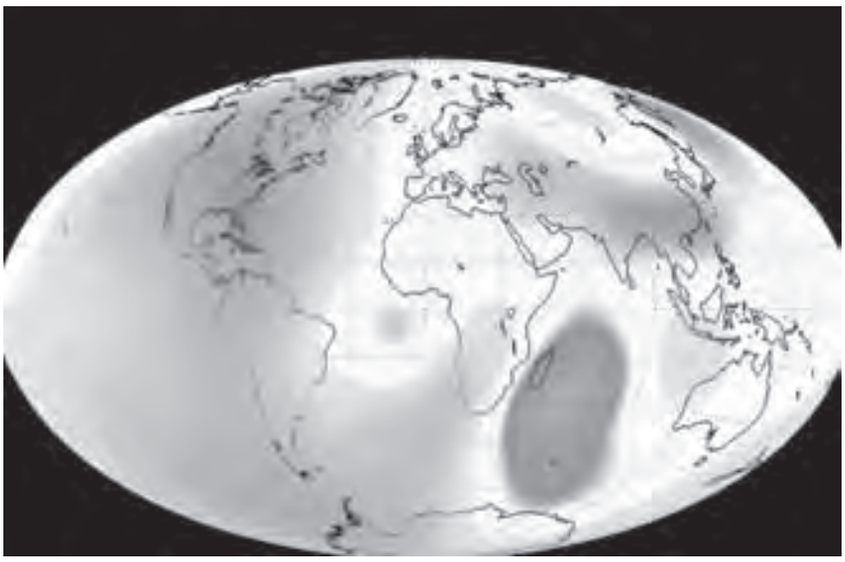
Swarm uydusunu oluşturan ve ayrı ayrı yüzen üç parçadaki manyetometrelere göre yeryüzünden 370.000 mil (600.000 km) yukarıya uzanan manyetik alanın en zayıf demeti Batı yarımkürede genişlerken, Güney Hint Okyanusu bölgesinde güçlenmiştir.

Çalışmayı yürüten biliminsanları, manyetik alanın neden zayıfladığı konusunda hâlâ şüphe duyuyorlar. ESA'nın Swarm görevini yöneten Rune Floberghagen'a göre, bir olası neden Dünya'nın manyetik kutuplarının dönmeye hazırlanıyor olması. Aslında veriler, manyetik kuzeyin Sibirya'ya kaydığını söylüyor. "Anlık olmayan bir kayma, fakat binlerce yıl süremeyecekse de, yüzlerce yıl sürebilecek bir kayma" diyor Floberghagen, "Daha önce de, çok defa gerçekleşti."

Manyetik kutupların kayması durumu biliminsanlarınca biliniyor. Her birkaç yüz bin yılda bir manyetik kutuplar güneyden kuzeye doğru daire çizmek üzere kayıyor. Manyetik alan bu normal kayma döngüsüne devam ederken, Swarm'dan gelen veriler, alanın geçmişten daha hızlı bir şekilde zayıfladığını gösteriyor. Biliminsanlarınca yapılan hesaplamalar, alanın her yüzyılda yüzde 5 zayıflayacağı yönündeydi; ancak son veriler alanın aslında her on yılda yüzde 5 zayıfladığını söylüyor, yani düşünülenden 10 kat daha hızlı. Bu hıza göre, bir tam dönüşün tahmin edilenden farklı olarak 2000 yılda tamamlanması gerekiyor, yeni veriler bunun beklenilenden erken olacağını gösteriyor. Floberghagen, Swarm'dan gelecek daha fazla bilginin, manyetik alanın neden hızla zayıfladığına ışık tutacağını umduğunu söylüyor.

Üç uydudan oluşan Swarm takımuydusu 2013 yılında uzaya gönderildi.

Swarm uydusunun 6 ay boyunca yaptığı ölçümlerdeki değişimler, Dünya'nın manyetik alanının hızla zayıfladığını gösteriyor. Daha koyu griyle gölgelendirilmiş alanlar güçlenmekte, açık griyle gölgelendirilmiş alanlar ise zayıflamakta. Kaynak: Avrupa Uzay Ajansı (ESA)

Gezegenimizin manyetik alanı, Dünya'ya doğru güneş rüzgârları şeklinde gelen kozmik radyasyonlara karşı büyük ve görünmez bir balon gibi kalkan yaparak bizi korumakta rol oynuyor. Bir manyetik alana sahibiz, çünkü Dünya, çekirdeğinde çoğunlukla erimiş demirden oluşan büyük bir küreye ve onu saran erimiş metalden oluşan bir dış kabuğa sahip. Çekirdek sıcaklıklarındaki değişimler ve Dünya'nın dönüşü, çekirdeği saran akışkan metalin kaynayarak ve kendi içinde karışarak girdaplar oluşturmasını ve bunun da manyetik alan çizgileri yaratmasını sağlıyor.

Erimiş metaldeki hareketlerin, manyetik alanda neden bazı bölgeler zayıflarken bazı bölgelerin güçlendiğini açıkladığını söylüyor Floberghagen. Dış kabuktaki kaynamalar bir bölgede azaldığı zaman, daha az yüklü parçacık serbest kalıp akım oluşturabiliyor ve manyetik alan yüzeyde, o bölgenin etkisi altındaki bölgeler boyunca zayıflamış oluyor. Floberghagen, "Dış çekirdek kabuğundaki akışlar manyetik alanı neredeyse kendileriyle birlikte sürüklüyorlar" diyor. "Yani, alanın Amerika kıtası üzerinde zayıflamasının anlamı, Dünya'nın çekirdeğinin dış kabuğundaki karışmaların Amerika kıtası altındaki bölgelerde zayıflıyor oluşudur."

Swarm, yalnızca Dünya'nın manyetik alanından gelen sinyalleri toplamıyor, aynı zamanda onun çekirdeğinden, mantosundan, dış kabuğundan ve okyanuslarından gelen sinyalleri de topluyor. ESA'daki biliminsanları manyetik alana dayanan bir navigasyon sistemi tasarlamayı umuyorlar: Uçakların kullandıklarına benzer, ancak daha başarılı olacak bir sistem, deprem tahminlerini daha güvenilir verebilecek ve yüzey altındaki doğal kaynakların hangi bölgelerde zengin olduğunu daha kesin işaret edebilecek bir sistem.

Çeviren: Okan Tağ
İTÜ Makine Mühendisliği

Kaynak: Kelly Dickerson, "Earth's Magnetic Field Is Weakening 10 Times Faster Now", http://www.livescience.com/46694-magnetic-field-weakens.html

Miller'in deneyleri, yeniden!

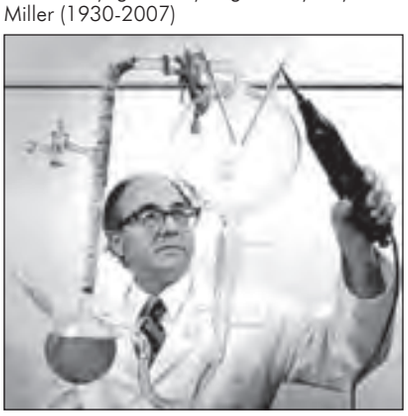
Miller'in cansızdan canlılığa geçişi anlamak amacıyla 60 yıl önce yaptığı deneyler yeniden analiz edildi. Sonuçlar ilk proteinlerin nasıl oluşabileceğini gösteriyor.

Stanley Miller 1953'de ilk aminoasitlerin Dünya yüzeyinde nasıl oluşabileceğini gösteren deneyiyle hızlı bir üne kavuşmuştu, çünkü yaşamın ortaya çıkışındaki başlıca basamaklardan birisini çözüme kavuşturuyordu. Ancak cevaplanmamış sorulardan birisi, bu aminoasitlerin ilk proteinlere nasıl polimerleştiğiydi; yani proteinin temel yapıtaşı olan aminoasitlerin nasıl ucu ucuna eklenerek birleştiğiydi. Şimdi ise eski bir öğrencisi, Miller'in 1958'de gerçekleştirdiği unutulmuş bir deneyinin numunelerinin analizinin ardından, Miller tarafından fark edilmeyen olası bir cevabın, 50 yılı aşkın süredir keşfedilmeden beklediğine inanıyor.

1953'te Miller, metan, amonyak, su ve hidrojen gazlarını özel olarak tasarlanmış bir reaksiyon kabında karıştırdı ve bunları bir hafta boyunca yıldırımları taklit etmek üzere sürekli bir elektrik kıvılcımına maruz bıraktı. Analiz edildiğinde kabın çeşitli aminoasitler içerdiği anlaşılmıştı. Miller 1958'de aminoasitlerin proteinlere nasıl dönüşebileceğini açıklamak üzere, siyanamit isimli ilaç üretiminde kullanılan reaktif kimyasalı ekleyerek deneyi tekrarladı.

1958'de hiç kimse, siyanamidin ilkel atmosferde bulunmuş olduğunu bilimsel olarak ileriye sürmüyordu. Peki, Miller neden siyanamit eklemişti? 1950'lerin başlarında ABD'nin Columbia Üniversitesi'nde bulunuyordu. "Bu ortamda çok sayıda insan ilk yapay proteini üretmek için peptit ve proteinlerin nasıl sentezlendiği üzerine yoğun bir çalışma içerisindeydi ve gerçekten (deney) bu laboratuvarlarda gerçekleştirildi" diyor, Miller'ın Kaliforniya Üniversitesi, San Diego'daki (UCSD) eski doktora öğrencisi Jeffrey Bada. Bada bir seminer sırasında veya "birkaç biradan sonra" birisinin siyanamidin Dünya'nın erken aşamalarında var olmuş olabileceği fikrini öne sürmüş olduğundan şüpheleniyor.

ABD'li kimyager ve biyolog Stanley Lloyd Miller (1930-2007)

İlginç biçimde, deneylerin raporları tutulmuş ve numunelerin saklanmış olmasına karşın, Miller bunları asla analiz etmedi. 1960'ların sonunda, başka araştırmacılar ilkel atmosferde mor ötesi ışınların metanı amonyakla reaksiyona sokarak siyanamit üretmiş olabileceğini öne sürdüler. Buna rağmen, Miller'ın deneyleri tekrarlanmamıştı, çünkü siyanamit aminoasit tepkimesini hafif asidik ortamlarda etkili biçimde katalize eder (hızlandırır), Dünya'nın erken aşamalarının ise nötr veya bazik olduğu düşünülüyordu.

Alışılmadık miras

1999'da Miller şiddetli bir felç geçirdikten sonra Bada numuneleri devraldı. Son çalışmada, UCSD'deki ve Georgia Teknoloji Enstitüsü'nden meslektaşlarıyla birlikte Bada numuneleri analiz etti ve 12 aminoasitle 10 dipeptid tanımlandı. Çalışma 25 Haziran 2014'te yayımlandı.

Siyanamidin, aminoasitleri sadece asidik ortamda polimerize ettiği doğrulandıktan sonra, araştırmacılar afalladılar. Daha sonra bu deneylerde aminoasitleri üreten Strecker sentezinin iki ara ürüne sahip olduğunun farkına vardılar: bir aminonitril ve bir aminoasitamid. Bu ara ürünleri reaksiyon karışımına eklediklerinde, reaksiyon hafif bazik ortamlarda mükemmel biçimde gerçekleşti. Araştırmacılara göre sonuçlar, aminoasitlerin peptitlere sadece asidik koşullarda polimerize olurken, ara elemanların bunu bazik koşullarda da gerçekleştirdiğini gösteriyor.

Stanley Miller'ın deneyleri, aradan geçen yaklaşık 60 yıla rağmen, Dünya'nın erken zamanlarında, cansızdan canlılığa nasıl geçilmiş olduğuyla ilgili olarak kavrayışımızı derinleştirmeye devam ediyor.

Toplamda dipeptitlerin ve onların halkasal biçimleri olan diketopiperazinlerin oluşum miktarı yaklaşık yüzde 10; ancak Bada'ya göre küçük miktarda olmasına karşın, bu tür kimyasallar bu işi başarabilirler. Bada tanımladıkları kimyasallardan bir kısmının düşük yoğunluklarda çeşitli reaksiyonlara etkili katalizörlük yapabildiklerini söylüyor; "Bu yüzden, bunlar (dipeptitlerin ve diketopiperazinler) basit nükleik asit-temelli kendini kopyalayabilen oluşumlara ve sonuç olarak yaşamın kökenine öncülük eden karmaşık moleküllerin ortaya çıkışına zemin hazırlamış olabilirler" diyor.

Kaliforniya Üniversitesi, Santa Barbara'dan Irene Chen de, "Stanley Miller'in deneyinin bu yeniden hayat buluşu peptit sentezini destekleyen çevresel koşulların sınırlarını kayda değer ölçüde genişletiyor. Bu deneyde peptit üreten aynı mekanizmaların farklı koşullarda daha büyük ürünler üretebilecek şekilde geliştirilmesi mümkün" diye belirtiyor.

Hazırlayan: Umut Can Yıldız

Boğaziçi Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Kaynak: Tim Wogan, "Miller's forgotten experiments point to primitive protein genesis", http://www.rsc.org/chemistryworld/2014/07/miller-forgotten-experiments-point-primative-protein-genesis

Yeni dünya maymununun genomu çıkarıldı

İlk defa bir yeni dünya maymunun genom dizisi çıkartıldı. Marmosedin genom dizisi primat biyolojisi ve evrimine yeni bir ışık tutuyor.

Baylor Tıp Okulu ve Waşington Üniversitesi öncülüğünde tüm dünyadan biliminsanlarının oluşturduğu takım, bayağı marmosedin genom (tüm genetik bilgi) dizisini tamamladı. Yeni dünya maymunlarına ait bu ilk dizi, marmosedin özgün hızlı üreme sistemi, fizyolojisi ve yetişmesi hakkında yeni bilgiler sağlıyor. Takım çalışmayı 20 Temmuz'da *Nature Genetics* dergisinde yayımladı.

Baylor'daki İnsan Genomu Dizileme Merkezi'nden raporun başyazarı Jeffrey Rogers, insana en yakın türlerin biyolojisini daha iyi anlamak için primat genomu üzerinde çalıştıklarını söylüyor. Rogers, insana primat evrim ağacı içinde çok yakın olan büyük insansı maymunlar ve makaklar üzerinde yaptıkları önceki dizileme çalışmalarının, insan genomunun evrimsel kökenleri ve bunun içerdiği süreçlerle ilgili çok önemli bilgiler sağlamış olduğunu ifade ediyor.

Marmosedin genetik dizisiyle birlikte, ilk defa bir yeni dünya maymununun genomu ortaya kondu, bu grup primat evrim ağacında daha önce detaylı bir şekilde çalışılmış genomlara göre, insana daha uzak bir dalda yer alıyor. Yeni genetik dizi, araştırmacıların insan genom çalışmalarını genişletiyor ve bu genomun tarihini diğer primatlarla karşılaştırmaya olanak sağlıyor.

İkiz doğurma

Çalışma marmosetlerde gözlenen özgün özellikleri ortaya koydu, büyük ihtimalle sürekli biçimde çoklu doğumlarla çoğalmalarından sorumlu bir dizi gen de bunların içerisinde. "İnsana benzemez şekilde, marmosetler herhangi bir sağlık sorunuyla ilişiksiz biçimde tutarlı olarak ikiz doğuruyorlar" diyor araştırmacılardan Worley ve soruyor: "Marmosetlerde bu durum sıkıntı yaratmazken, neden insanlarda daha fazla komplikasyonla birlikte büyük risk taşıyor?"

Marmosetlerdeki ikiz doğurmayla ilgili değişiklikleri marmoset WFIKKN1 geni açığa çıkarıyor. Araştırmacılara göre, ilişkili tek gen olmamasına karşın, bu gen, çoklu ve tekli hamilelikler arasında kritik bir ayrım noktasını oluşturuyor. Bulguların insanlardaki çoklu hamilelik çalışmalarına da uygulanabileceği düşünülüyor.

Takım aynı zamanda başka hiçbir memelide tanımlanmamış eşsiz bir karakterle ilişkili genetik değişiklikleri de inceliyor. Çift yumurta ikizi marmosetler rahimde hematopoietik kök hücreler olarak da adlandırılan, kan kök hücrelerini değiştokuş ediyorlar, bu durum kimerizme, yani tek bir organizmanın genetik olarak farklı hücrelerin eseri olmasına yol açıyor. Bu alışılmadık durum, normalde diğer hayvanlarda çift yumurta ikizleri aynı DNA'yı taşımazken ve hatta kimerizm bir sağlık sorunuyken, marmosetlerde kan hücrelerinin yüzde 10 -50'si arasında kardeşin DNA'sını taşımaya sebep oluyor. Marmosetlerin tıbbi sorunlara dirençli olması adaptif biyolojisini gösteriyor; bu durum insandaki pek çok tıbbi uygulamaya (hamilelik, ilaç üretimi gibi) yeni olanaklar sağlayabilir.

Küçük vücut büyüklüğü

Marmosetler aynı zamanda çok küçük vücut büyüklüğüne sahipler. Genom dizisi gösterdi ki, bu durum üzerinde beş büyüme hormonu/insülin benzeri büyüme faktörüne ait genlerdeki (GH-IGF) pozitif seçilimler etkili olmuş olabilir. Ayrıca ekip küçük vücut büyüklüğünün zorluklarıyla ilişkili olarak, metabolik hız ve vücut sıcaklığını etkileyen bir gen kümesi tanımladı.

MikroRNA'lar

Çalışma aynı zamanda küçük, protein kodlaması yapmayan ancak genlerin ifadesini düzenleyen mikroRNA'lar hakkında da yeni bilgiler sağlıyor. İnsan dışı primatlarda mikroRNA üzerine çok fazla araştırma yürütülmediği için, araştırmacılar bu durumu özellikle önemli bulduklarını belirtiyor.

Hauston Üniversitesi'nden Dr. Preethi Gunaratne ve Baylor'dan Dr. R. Alan Harris öncülüğündeki takım, potansiyel olarak üremeleriyle ilişkili iki gen kümesiyle birlikte, marmosetlerin mikroRNA'larında ve onların gen hedeflerinde önemli sayıda farklılık buldu.

Rogers, araştırmacılar bugün bazı temel bilgilerin eksikliği yüzünden marmosetleri çalışmaya gönülsüz olsa da, bu genom dizisinin insan sağlığı ve hastalıkları üzerine gelecek çalışmalara pek çok farklı açıdan yeni yollar açacağını belirtiyor.

Çeviren: Umut Can Yıldız

Boğaziçi Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2014/07/140720204224.htm

Şempanzelerin zekâsını genler belirliyor

© tsepova/Fotolia

Georgia Eyalet Üniversitesi'nde (GSU) yapılan bir araştırmaya göre, biliminsanlarının daha önce düşündüklerinin aksine, şempanzelerin zekâları üzerinde genler, çevresel faktörlerden daha fazla önem taşıyor. Araştırmanın bulgularına göre, şempanzelerde, tamamı olmasa da bazı bilişsel ya da akılsal beceriler bariz biçimde genlere dayanıyor. Bu bulgular *Current Biology* dergisinin son sayısında yer aldı.

Georgia Eyalet Üniversitesi Davranışsal Sinirbilim Merkezi Profesörü ve Emory Üniversitesi'ndeki Yerkes Ulusal Primat Araştırma Merkezi Araştırmacısı Dr. William Hopkins, zekânın aileler boyunca aktarıldığını dile getirdi ve şunları ifade etti: "Buradaki önermemiz şöyle açıklanabilir: Genetik olmayan etkenlerin çok fazla şey açıklayamadığı durumlarda, genler primatların onlara verilen görevler üzerindeki performanslarında gerçekten önemli rol oynuyor. İşte yeni olan tam da bu."

Genlerin insan zekâsı ya da IQ üzerindeki rolü senelerce araştırma konusu oldu, ama Hopkins'in araştırması bu araştırmalar arasında insandışı primatlardaki bilişsel becerilerin kalıtsallığını gösteren ilk çalışma. Şu ana kadarki araştırmalar, insan zekâsının genlerle aktarıldığını gösteriyor, ancak şaşırtıcı bir biçimde örgün öğretim, sosyoekonomik konum gibi sosyal ve çevresel faktörlerin de genler gibi zekâ üzerinde rolü var. Oldukça zeki olan ve genetik olarak da insanlara benzeyen şempanzeler ise bu ilave sosyokültürel olanaklara sahip değil. Hopkins, "Şempanzeler aslında bizlere, insan zekâsı konusundaki araştırmalarda genlerle bulandırılmış bir bavul dolusu diğer mekanizmalar olmadan, genlerin insan zekâsını nasıl etkilediği konusunda basit bir yol sunuyor" diyor.

Araştırma, yaşları 9-54 arasında değişen 99 şempanze üzerinde yapıldı ve bu şempanzelere çeşitli becerilerini değerlendirebilmek amacıyla 13 farklı bilişsel test uygulandı. Hopkins, şempanzelerde bilişsel performansın kalıtsal olup olmadığını saptayabilmek adına, uyguladığı çeşitli bilişsel ölçümlerin benzerlik ve farklılıklarının ilişkisini derecelendirebilmek için niceliksel genetik analizlere başvurdu. Genlerin değişik kategorilerdeki görev performanslarında olduğu gibi, tüm bilişsel becerilerde rol oynadığı saptandı.

Geleneksel olarak hayvan zekâsı ya da hayvan öğrenmesi konusunda çalışan araştırmacılar, çevrenin ve geçmiş davranışların (ampirik öğrenmenin; ç.n.) hayvanların belirli bir görevi yerine getirmesinde etkili olduğu fikrini paylaşıyorlar. Hopkins, "En azından çalışmamızda salt çevresel faktörlere dayalı açıklamaların tüm meseleyi aydınlatmadığını görüyoruz. Genler de bu hususta çok önemli bir yere sahip" diyor. Hopkins ayrıca insan zekâsının yapısıyla benzerlikleri olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla şempanzelerin zekâ yapısı üzerinde de çalıştı. "Eğer bir grup şempanzeye geniş bir dizi görev verirsek, becerilerindeki organizasyonun zorunlu olarak mantıksal olup olmadığını görürüz. Nitekim sonuçta şempanze zekâsının bir dereceye kadar insan zekâsının yapısına benzediğini gözlemledik" diye ekliyor.

Önümüzdeki yıllarda Hopkins daha geniş bir grup şempanze üzerinde bu araştırmayı devam ettirmek istiyor. Ayrıca genlerin beynin düzenlenişiyle ilişkisi kadar, hangi genlerin zekâ ve bilişsel beceri üzerinde etkili olduğunu belirleyebilmek amacıyla bu çalışmaları devam ettirmek niyetinde. Bunun yanında Hopkins, insan evriminde hangi genlerin değişime uğrayarak böylesi gelişmiş bir zekâyı öncüllediğini de belirlemeyi amaçlıyor.

Çeviren: Görkem Giray

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2014/07/140710130550.htm

Vahşi goriller kokularla haberleşiyor

Birleşik Krallık'taki Stirling Üniversitesi'nden Michelle Klailova ve meslektaşlarının, erişime açık *Plos One* dergisinde yayımladığı araştırmaya göre, yetişkin gümüş sırtlı erkek goriller diğer gorillerle "koku" yoluyla haberleşiyor gibi gözüküyor.

Memeliler birbirleriyle görsel, işitsel ve kimyasal sinyalleri kullanarak haberleşir. Kimyasal duyu gerçekte, bakterilerin de içinde olduğu bütün organizmalar ve diğer kanıtların da gösterdiği gibi, insanlar tarafından kullanılan en eski duyudur. Ancak vahşi goriller gibi insana çok yakın hominidler için bu tarz haberleşmeye dair çok az şey bilinmektedir.

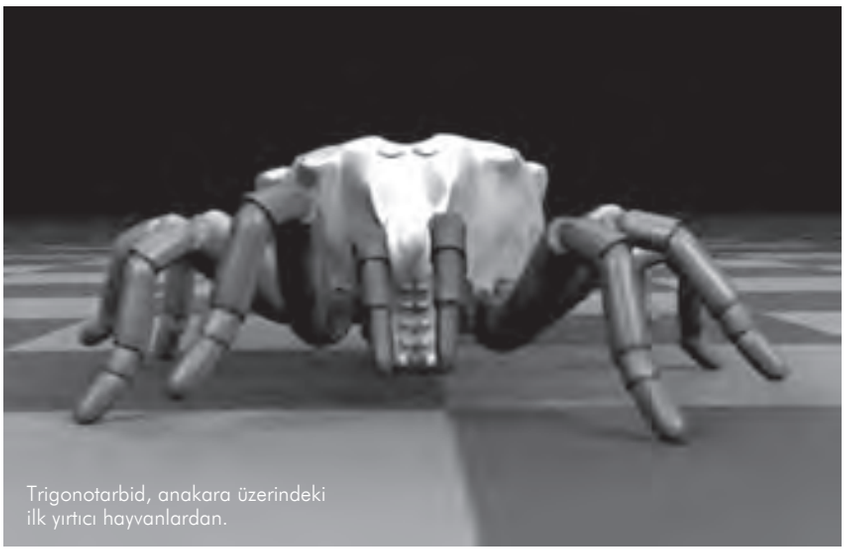
Ilgili çalışmada, biliminsanları, kimyasal haberleşmeyi daha iyi anlayabilmek için özellikle yetişkin lider erkeklere odaklanarak, Orta Afrika Cumhuriyeti'ndeki bir grup vahşi gorilde uyarılma seviyeleriyle bağlantılı olarak kokuların gücünü analiz ettiler. Gorillerin daha yüksek seviyede koku salmalarına yol açabilecek faktörleri belirlediler. Gorillerin tahrik veya stres altındaki durumlar yerine, bir sosyal işaret olarak koku salması için sosyal bağlama göre değişken olarak koku salmaları gerektiğini varsaydılar.

Sonuçlara göre goriller, kokuları, bağlama özel bazı kimyasal işaretlerle diğer gorillerin sosyal davranışlarını etkileyebilecek şekilde, sosyal haberleşmenin değişken bir biçimi olarak kullanabiliyor. Biliminsanları, değişik goril grup-

Eklembacaklılar 410 milyon yıl önce böyle yürürdü...

Biliminsanları 410 milyon yıl yaşındaki fosil kanıtlara dayanarak, dünya üzerindeki ilk yırtıcılardan olan bir eklembacaklının yürüyüşünü yeniden canlandırdı.

Manchester Üniversitesi ve Berlin Doğal Tarih Müzesi araştırmacıları, Londra Doğa Tarihi Müzesi'nde korunan fosilleri çalışmalarında kullanarak, bu hayvanların yürüyüşünü canlandıran bir video filmi hazırladılar. Çalışmanın ayrıntıları *Journal of Paleontology* dergisinde yayımlandı.

Trigonotarbid, anakara üzerindeki ilk yırtıcı hayvanlardan.

Biliminsanları nesli tükenmiş örümceklerin akrabası olan bu canlının uzuvlarının hareket kapsamını oluşturabilmek için, fosil kayaçlarını hayvanın kesit alanını gösterecek ince tabakalar biçiminde yerleştirdiler. Oluşturulan bu örnek ile nesli tükenmemiş eklembacaklılar karşılaştırılarak açık kaynak kodlu bilgisayar programı "blender" yardımıyla canlının yürüyüşü canlandırıldı.

Manchester Üniversitesi Atmosfer ve Çevre Bilimleri Bölümü'nden Dr. Russell Garwood, atalarımız suyun dışına çıkmadan önce, anakara üzerinde bu eklembacaklıların beslenme zincirinin patronu olduğunu söylüyor. Berlin Doğal Tarih Müzesi'nin Müdürü Jason Dunlop, Rhynie Chert olarak adlandırılan kaya türünden olan bu fosillerin, fevkalade iyi bir biçimde korunduklarını belirtiyor. Doktora çalışması sırasında bu canlıların görünümlerinin yeniden canlandırılması fikrinin kafasında oluştuğunu ve bu çalışmanın bu fikirden daha da ileri giderek, nesli tükenmiş canlıların yürüyüşünü görmemize imkân sağladığını ekliyor. Kendisi için çalışmanın en güzel ve heyecanlı kısmının, bu animasyonları oluştururken teknik sihirbazlık ya da yüksek maliyete sahip Jurassic Park filmindeki gibi yöntemlere ihtiyaç duyulmaması olduğunu ifade ediyor. Bu çalışma *Journal of Paleontology* dergisinde yayımlanan fosil analizi ve 3 boyutlu görselleştirme konusunda biriktirilmiş özel yazıların bir bölümünü oluşturuyor. Dr. Garwood oluşturulan bu görsel çalışmanın açık kaynak kodlu bir program ile yapılmış olmasının, bu çalışmayı yapmak isteyen herkese istediği zaman bu simülasyonu oluşturabilme imkânı da sağladığını ve bu imkânın bu canlıların daha iyi anlaşılması açısından önemli olduğunu ekliyor.

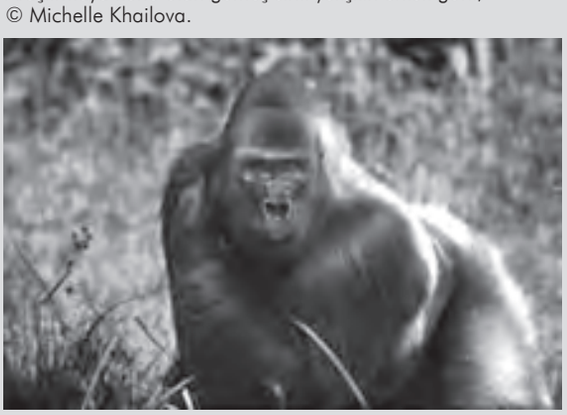
Video şu adresten izlenebilir:
https://docs.google.com/file/d/0B2KhlzGhKIfTREpZYURIRjI4OHM/view?pli=1&sle=true

Çeviren: Eray Koç
İTÜ Uçak Mühendisliği

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2014/07/140709095624.htm

ları arasında kızgınlık, kaygı gibi unsurların varlığında, ama erkek goril ile en küçük çocuğun annesi arasında yakınlık olmadığında, çevredeki havada sadece ilgili gorilin kokusu olan şartlarda, uç noktada kokulara rastladılar. Yazarlar, koku ile haberleşmenin, düşük görüşün başka duyulara güveni zorunlu bıraktığı Orta Afrika ormanlarında işe yarayacağını öne sürüyorlar.

Araştırmaya konu olan gümüş sırtlı yetişkin erkek goril, © Michelle Khailova.

Michelle Khailova şunları belirtiyor: "Şu ana kadar hiçbir çalışma, insan olmayan büyük gorillerin davranışlarını hangi kimyasal haberleşmenin etkileyebileceğini araştırmamıştı. Çalışmamız, insanın kimyasal iletişiminin atalardan kalma bağlarını tespit ediyor, eski dünya maymunuyla insan arasındaki köprüyü inşa ediyor ve hominidler arası kimyasal iletişimin geleneksel olarak sanıldığından çok önemli olduğuna dair önemli kanıtlar sunuyor."

Çeviren: Osman Altun

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2014/07/140709151622.htm

Yaşamış en büyük kuş

Yaşayan en büyük kuşlar, Kaliforniya kondoru (*Gymnogyps californianus*, solda) ve kral albatros (*Diomedea*, sağda) *Pelagornis sandersi*'nin yanında cüce kalırlardı.

National Academy of Sciences'da yayımlanan bir bulguya göre, yaşamış en büyük kuş keşfedilmiş olabilir. Steroid almış martıya benzeyen bu kuşun kanat genişliğinin 6,1-7,4 m arasında olduğu belirlendi.

Güney Karolina'da 30 yıl önce bulunan, uzunluğu 25 m olarak hesaplanan bir fosil, yeni bir tür olarak adlandırılmıştı. Connecticut Bruce Müzesi Bilim Sorumlusu Daniel Ksepka'ya göre yeni buluntular, hem boyutları, hem de saklanma koşulları açısından iki yönlü ses getirecek gibi görünüyor. Materyal deniz dibinde adeta gömülerek saklandığı için, tüm leşçil hayvanların saldırılarından korunarak kalabilmiş. Aşınmalardan önce keşfedildiğinden, özellikle kafatası ve narin kemikleri son derece çarpıcı bir biçimde ortada.

Araştırmacılara göre bu son buluntu, daha önce Güney Amerika'da bulunmuş olan, *Argentavis magnificens* adı verilen, kanat genişliği 5,7-6,1 olan ve yaklaşık 6 milyon yıl önce yaşadığı düşünülen tepeli akbabanın rekorunu elinden alabilir.

Biliminsanları bu yeni dev kuşa *Pelagornis sandersi* adını verdiler. Göçer albatrosların iki katı büyüklüğünde olan bu kuşun, yaşamış en büyük kuş olduğunu düşünüyorlar. Bu kuş da, tıpkı albatroslar gibi zamanını bir deniz kuşu olarak okyanus üzerinde ani saldırılar yaparak, balık ve mürekkepbalığı avlayarak geçirmiş olmalıydı.

Teorik modelin havada kanat çırpma eylemi, boyutu dikkate alındığında abartılı görünse de, araştırmacılar hava akımını kullanarak okyanus üzerinde gayet güzel havalanabileceğine inanıyorlar. İnce hafif kanatlar ve içi boş kemikler bu kuşu güçlü bir planör haline getirmiş gibi görünüyor. Dr. Ksepka'ya göre bu kuşun çok hızlı ve yetenekli olduğu tartışılmaz.

Ksepka, "Bilgisayar modelleri çıkabileceği yüksekliğin her bir birimi için çok uzun bir mesafede süzülmeye izin veren, yükseğe kaldıracak bir kayma oranına sahip olduğunu destekliyor" diyor. Okyanus üzerinde her saniyede 10 metre yükseldiği, böylelikle 100 m koşu rekorunda insanlardan daha önde olduğu görülüyor. Bunun tersine, muhtemelen karada zariflikten epeyce uzak bir uçucu olmalı. Kara üzerindeki kısıtlı zamanını hantal gövdesiyle etrafta yürüyerek geçirdiği düşünülüyor.

Havalanması da muhtemelen çirkin görünüyordu. Teorik modelde görüldüğü kadarıyla, olduğu yerde ayakta durup kanat çırparak havalanmaya hazırlanıyordu. Bazı araştırmacılar, *P. sandersi*'nin yokuş aşağı paytak paytak yürüyerek rüzgârı yakalamayı beklediğini ve bu şekilde havalanabildiğini düşünüyorlar.

Neslinin neden tükenmiş olabileceği henüz anlaşılamayan bu canlının, yaklaşık 3 milyon yıl önce aniden ortadan kaybolduğu, ancak ondan önce epeyce yaygın olarak var olduğu düşünülüyor.

Çeviren: Dr. Ebru Oktay

İTÜ Medikososyal Birimi

Kaynak: Rebecca Morella, "Fossil of 'largest flying bird' identified", http://www.bbc.com/news/science-environment-28164063.

Uzun ömürlü pil için, çare kum

Soldan sağa, (b) saflaştırılmamış kum, (c) saflaştırılmış kum ve (d) saflaştırılmamış, saflaştırılmış kum ve nano silikon tüpleri, ©Kaliforniya Üniversitesi.

Kaliforniya Üniversitesi Bourne Mühendislik Fakültesi'ndeki araştırmacılar, mevcut endüstri standartlarından üç kat üstün lityum iyon pil üretti. Anahtar madde kum. Evet, kum.

Üniversitedeki mühendislik profesörleri Cengiz ve Mihri Özkan'la çalışan doktora öğrencisi Zachary Favors, "Beklenen şey işte bu; yüksek performanslı lityum iyon pil anotları üretmek için düşük maliyetli, zehirsiz, çevreye dost bir üretim şekli" dedi.

Fikir, bundan altı ay önce Favors'un aklına gelmiş. Kaliforniya, San Clemente'de sörf yaparak stres atarken, eline bir avuç kum alıp yakından bakmış ve çoğunlukla kuartz, yani silikondioksitten oluştuğunu fark etmiş. Araştırma konusu, kişisel kullanım ve elektrikli araçlar için daha iyi lityum iyon piller üretmeye yönelik. Daha çok anota, yani pilin negatif kısmına yoğunlaşılmış. Anot için şu andaki standart madde grafit, ama elektronik cihazlar kuvvetlendikçe grafitteki gelişme oranı sıfırlandı.

Araştırmacıların şimdi yapmaya uğraştığı şey, grafit yerine nano boyutlarda (metrenin milyarda biri) silikon kullanmak. Nano boyutlardaki silikonla ilgili problemse, hızlı bir şekilde aşınmaya uğraması ve yüksek miktarlarda üretimin zorluğu. Favors, bu sorunları çözmeye koyulmuş, Amerika'da yüksek ku-

Kuşlar dinozorlardan evrimleşmedi mi?

Kuş benzeri bir fosil için yapılan inceleme, kuşların yerde yaşayan dinozorlardan evrimleştiği fikrine karşı duruyor. Çin'de bulunan serçe büyüklüğündeki fosil üzerinde yapılan ayrıntılı inceleme, kuşların yerde yaşayan teropod dinozorların uçma yeteneği kazanmasıyla evrimleştiği yönündeki yaygın görüşe uymuyor. Amerikalı araştırmacılar Utah Dinozor Müzesi'nden Stephen Czerkas ve Kuzey Karolina Üniversitesi'nden Alan Feduccia, fosilin ilkönce düşünüldüğü gibi bir dinozora değil; küçük, süzülme yeteneği olan, ağaçlara tırmanan bir hayvana ait olduğunu belirtiyorlar.

Scansoriopteryx fosili (tırmanan kanat anlamına geliyor) İç Moğolistan'da bulundu ve Çin Yer Bilimleri Akademisi ile ortak devam eden çalışmanın bir parçası oldu. Fosil daha önce, pek çok uzmanın sonradan uçan dinozorlar ve kuşlara evrimleştiğini kabul ettiği kölurozorteropod dinozor olarak sınıflandırılmıştı. Araştırma grubu, daha önce açıkça görülemeyen yapıları ortaya çıkarmak için gelişmiş üç boyutlu mikroskop, yüksek çözünürlüklü fotoğraflar ve küçük açılı aydınlatma kullandı. Bu teknikler, kemiklerin doğal sınırlarının yorumlanmasını mümkün kıldı. Fosilin pelvis, ön ayak, arka ayak ve kuyruğu hakkındaki pek çok belirsiz görüş doğrulandı ve bununla birlikte kuyruk omurgası boyunca Velociraptor gibi uzamış tendonları olduğu keşfedildi.

Czerkas ve Feduccia, *Scansoriopteryx*'in dinozor olarak sınıflandırılması için gereken temel yapısal iskelet özelliklerinden kesinlikle yoksun olduğunu belirtiyorlar. Araştırmacılar dinozorların kuşların ataları olmadığını düşünüyor. Onlara göre *Scansoriopteryx*, ataları dinozorlardan çok önce yaşayan, ağaçlara tırmanan arkozorlar arasında bulunan, bir kuş atası olarak görülmelidir.

İncelemeler boyunca dinozora benzemeyen özelliklerin bir birleşimi bulundu. *Scansoriopteryx*'de uzamış ön ayaklar, kanat ve arka ayak tüyleri, dirseklerin önündeki kanat zarı, el bileğine benzeyen yarım ay şeklindeki kemikler, kuşlara ait tüneme ayakları, öndeki kısa omurga, kuyruk ve ağaçlara tırmanmayı mümkün kılan pençeler gibi şüphe götürmez kuş özelliklerine sahip olduğunu tespit ettiler. Ön ve arka ayaklardaki uzamış tüyleri özellikle önemli buluyorlar. Bu araştırmacılara göre, *Scansoriopteryx*'in ağaçlardan süzülebilen veya paraşüt yapabilmek için temel aerodinamik manevraların üstesinden gelebilen ilkel kuş atalarının biçimine sahip olduğunu ortaya koyuyor.

Yeni bulgular, 1900'lü yıllarda yapılmış olan, kuşların atalarının en azından süzülmelerine olanak sağlayan tüylerle birlikte uçma kabiliyetini henüz geliştirmekte olan, ağaçlara

Tüylerinin boyutlarını gösteren taslağıyla birlikte *Scansoriopteryx*'in iskelet yapısı, © Stephen A. Czerkas.

tırmanan küçük arkozorlar olduğu yönündeki tahminleri doğruladı. Geçtiğimiz on yıllarda pek çok paleontolog bu "ağaçtan inme" görüşünün "yerden kalkmak"tan farklı görülmesi sebebiyle kuşların karada yaşayan teropod dinozorlardan türediğini kabul etmişti.

Scansoriopteryx'in dinozor olmayan bir kuş atası olduğunun belirlenmesi, dinozorlar ve kuşlar arasındaki ilişkinin tekrar değerlendirmesine olanak sağlayacak. Czerkas, "Biliminsanları sonunda dinozorlar ve kuşları birbirinden ayıran kapının anahtarına sahip oldu" diyor. Feducciaise, "Kuşların dinozorlarla ilişkilendirmesi yerine, *Scansoriopteryx*'lerin yeniden başka özel kuşlara ait ve dinozor olmayan bir sınıfla ilişkilendirilmesinin doğruluğu ortaya çıktı" diye ekliyor.

Çeviren: Aykut Özbeytemur

İTÜ Uçak Mühendisliği

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2014/07/140709140203.htm

artz oranlı bir kaynak bulmak için kumları incelemiş. Bu arayış onu büyüdüğü bölge olan, Dallas'daki Cedar Creek Reservoir'a götürmüş.

Elindeki kumla Riverside'daki laboratuvara dönmüş ve taneler nanometre boyutuna ininceye kadar öğütmüş. Bir seri saflaştırma adımlarından geçirdiği kumun rengi, pudra şekere benzeyecek şekilde, kahverengiden açık beyaza dönüşmüş. Sonrasındaysa tuz ve magnezyumu öğütüp (ki bu iki hammadde de deniz suyunda bol miktarda bulunmaktadır) saflaştırılmış kuartza karıştırmış. Elde ettiği toza ısı uygulamış. Tuzun ısı tutucu olarak çalıştığı karışımda, magnezyum kuartzdaki oksijeni ayırmaya yaramış ve sonuçta saf silikon elde edilmiş.

Özkan yönetimindeki grup, işleme sürecinin ilerleyişinden memnun. Ayrıca, fazladan bir gelişme daha olmuş. Saflaştırılan nano-silikon, 3-B sünger benzeri, gözenekli bir yapı oluşturuyor. Bu gözeneklerin, nano-silikonla yapılan pillerin performansı açısından anahtar önemde olduğu anlaşıldı. Gelişmiş performans silikon tabanlı elektrik araba pillerinin 3 kat dayanıklı olması anlamına gelebilir; ki bu da tüketicilerin, binlerce dolarlık pil değişimlerinden kurtulmaları demektir. Cep telefonları ve tabletler içinse, gün aşırı değil de üç günde bir şarj etmek yeterli olacaktır.

Özkanların çalışma grubu bugünlerde nano-silikon kumsal kumundan daha büyük miktarlarda üretmeye çalışıyor ve bozuk para boyundaki pillerden, cep telefonlarında kullanılan paket boyutundaki pillere geçmeyi planlıyorlar. *Nature Scientific Reports* dergisinde daha yeni yayımlanan araştırma, Temiz Enerji Teknolojileri tarafından destekleniyor.

Çeviren: Nedim Narman

İstanbul Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2014/07/140708153906.htm

Dünyanın saptanan ilk savaşının 13 bin yıllık kalıntıları

İngiliz Ulusal Müzesi'nde ilk defa sergilenmekte olan iki iskelet, sol taraflarına doğru yan yana kıvrılarak yatmış halleriyle ne kadar da huzurlu görünüyor. Oysa onlar dünyanın bilinen en eski savaşı denebilecek kalabalık ve silahlı çatışmanın kurbanlarından sadece ikisi. Yaklaşık 13 binyıl önce vahşice bir ölümü tatmışlar; kemikleri üzerindeki jilet keskinliğinde taşların bıraktığı yaralar, sayısız kırık ve kesik, eski çağ silahlarının izleri.

Bu iskeletler bugünkü Kuzey Sudan'da Nil'in doğu yakasında bulunan Jebel Sahaba toplu mezarından geliyor. Mezarlık 1960'larda Aswan Barajı'nın yapılmasıyla su altında kalacak olan arkeolojik siteleri araştırmak için yürütülen kazılarda gün yüzüne çıkarılmıştı. Barajın yapımı sırasında bütün dünyadan arkeologlar Mısır'a gitmiş, sular yükselmeden önce tarih adına kurtarılabilecek ne varsa kurtarmaya çalışmışlardı. Bölgeden o kadar çok materyal çıkarıldı ki, bunların incelenmesi sonrasındaki yarım yüzyıl boyunca devam etti.

Jebel Sahaba Mezarlığı 1964'te ünlü Amerikalı arkeolog Fred Wendorf tarafından keşfedilmişti. Wendorf bulduğu 61 insana ait kalıntıları ve onları öldüren silahlardan parçaları Teksas'a üniversitesine götürmüş, 2001'de emekli olduktan sonra araştırma notlarını, fotoğraflarını ve yerleşim yerlerinin çizimlerini de içeren tüm koleksiyonunu İngiliz Ulusal Müzesi'ne bağışlamıştı. Koleksiyon halka açılmaksızın dünyanın dört tarafından biliminsanlarının incelemesine sunuldu. Nihayet iskeletlerden ikisi ve bazı silah kalıntıları İngiliz Ulusal Müzesi'nin yeniden açılan erken dönem Mısır galerisinde sergilenmeye başlandı. Müze'nin Eski Mısır ve Sudan Departmanı Küratörü Dr. Daniel Antoine, iskeletlerin sadece büyük bir çatışmanın bulguları olmasından değil, ait oldukları Jebel Sahaba Mezarı'nın şimdiye dek Nil Vadisi'nde bulunan en eski mezarlık olmasından dolayı da büyük önem taşıdığını belirtiyor.

Vahşet çocuk-kadın tanımamış…

Son yıllara kadar, kalıntılar henüz modern teknoloji kullanılarak incelenmiş değildi. Kalıntıların sergilenmeye başlanmasıyla birlikte, paylaşılan araştırma sonuçları, çoğu çakmaktaşından yapılmış uçlara sahip oklarla öldürülmüş onlarca insanı gösteriyor. Müze küratörlerinden Renee Friedman "Bu kadar eski bir zamana ait kalıntılar söz konusu olduğunda, genellikle gerçekten ne olduğunu asla bilemezsiniz. Bu iskeletler ise hiçbir soru işareti bırakmıyor, omurgalara saplanmış ok uçları, göz çukurlarına girmiş mızrak uçları bulduk, çoğu bariz bir şekilde bir ok yağmuru altında ölmüş. Bu insanların ölümleri hiç hoş olmamış" diyor.

Kalıntılar üzerinde tespit edilen sonradan iyileşmiş yaralar ve kaynamış kırıklar bu insanların daha öncede benzer çatışmalar yaşadığını gösteriyor. Araştırmacıların yorumu, bu insanların yaşadıkları dönemin olağanın ötesinde vahşi bir dönem olduğu, çatışmaların uzatmalı ve düşük yoğunluklu bir savaş şeklinde aylara ya da belki yıllara yayıldığı şeklinde. "Bir dış düşman olmadığını sanıyorum" diye ekliyor küratör Friedman; "Bunlar kıt kaynakları kullanmak için birbirine karşı düzenli ve acımasız baskınlar düzenleyen kabileler. Kimse bağışlanmamış, ölüler arasında çok sayıda kadın ve çocuk var. Bu bir toplu mezar için alışılmadık bir bileşim."

Araştırmacıların bir başka düşüncesi ise, düşman bir topluluk tarafından acımasızca öldürülmüş bu kurbanların, kendi insanları tarafından gömüldüğü yönünde. Dikkatlice ve özenle gömülmüşler, bütün vücutlar sol yanlarına yatırılmış. Başları doğuyu gösteriyor, yüzleri ise güneye bakıyor, yani yaşamın iki kaynağına, nehrin ve güneşin doğduğu yere. Friedman şöyle açıklıyor: "Bunlar avcı-toplayıcıların kök salmaya başladıkları bir zamandan kalmış. Atalarını belirli bir yere gömmek, bir bölge üzerinde hak iddia etmenin en temel yollarından biri. Besbelli ki bu insanlar topraklarını savunmak durumunda kalmışlar, hem de çok defa ve büyük bedeller pahasına."

Kuzeyliler Güneylilere karşı

İngiliz Ulusal Müzesi'nden biliminsanları bundan sonra kurbanlar hakkında, cinsiyetlerinden, hastalıklarına, ne yediklerinden ölüm yaşlarına kadar, daha pek çok şey öğrenmeyi hedefliyor. Şimdiye dek bu yönde yapılan araştırmalar kurbanların modern siyahi Afrikalıların ataları olan Sahra-altı kökenli insanlar olduğuna işaret etmişti. Katillerin kimliklerini belirlemek ise daha güç. Şimdiye kadarki bulgular tamamen farklı bir gruptan, Kuzey Afrika/Levanten/Avrupalı halklardan olduklarını düşündürüyor.

Her ikisi de kesinlikle türümüz *Homo sapiens*'in parçası olan bu iki grup birbirinden oldukça farklı görünüyor, aynı zamanda muhtemelen kültürel ve dil olarak da birbirinden farklılar. Sahra-altı kökenli kurbanlar uzun kol ve bacaklara, görece kısa bir vücuda, yuvarlak alın, çıkık alt ve üstçene ve geniş burunlu bir kafaya sahipler. Düşman grup ise kısa kol ve bacaklar, uzun bir vücut ve düz yüzüyle ayırt ediliyor. Her iki grup da oldukça kaslı ve sağlam yapılı vücutlara sahip.

O dönemde Kuzey Sudan bölgesinin bu iki grup için sınır bölgesi olduğu tahmin ediliyor. Saldırgan topluluğa ait bazı kalıntıların Jebel Sahaba'nın 300 km güneyine dek yayılmış olması, onların da bu bölgede yaşadıklarının kanıtı gibi görülüyor.

Araştırmalar bu vahşi çatışmanın, kaynaklar için büyük rekabetin yaşandığı bir çağda gerçekleştiğini ortaya koyuyor. "Younger Dryas" olarak adlandırılan bu iklimsel dönemde, bölgenin bugünkü kavurucu çöl manzarasından da, sulak verimli nehir vadisinden de farklı bir iklimsel özellik gösterdiği, havanın soğuk ve kuru olduğu, bereketli toprakların ise çok az olduğu düşünülüyor. Su kaynaklarının azaldığı ve bitki örtüsünün kuruduğu koşullarda, hayvanların bütün yıl boyunca su kaynaklarının elverişli olduğu tek yer olan Nil kıyısına göç ettiği tahmin ediliyor. Aynı şeyi yapmak zorunda olan insan toplulukları da kaçınılmaz bir rekabete ve çarpışmaya girmiş olmalılar.

Hazırlayan: Baha Okar

Kaynaklar:

- http://www.independent.co.uk/news/science/archaeology/saharan-remains-may-be-evidence-of-first-race-war-13000-years-ago-9603632.html
- http://www.theguardian.com/science/2014/jul/14/13000-year-old-skeletons-war-dead-british-museum

Kuzey Irak'ta Urartu tapınağı keşfedildi

Livesciense.com internet sitesinde yer alan bir habere göre, Kuzey Irak'ta, Tanrı Haldi'ye adandığı düşünülen, uzun süredir kalıntılarına ulaşılmaya çalışılan bir tapınağa ait olduğu sanılan gerçek boyutlu insan heykelleri ve sütun kaidelerine ulaşıldı. Buluntuların 2500 yıl öncesine, Demir Çağı'na ait olduğu sanılıyor. Belirtilen çağda bölgede Urartuların, Asurluların ve İskitlerin hüküm sürdüğü biliniyor.

Bölgede 2005 yılından beri alan çalışmasını sürdüren, Leiden Üniversitesi (Hollanda) doktora öğrencisi arkeolog Dlshad Marf Zamua, henüz detaylı bir arkeolojik kazı yapılmadığını, buluntuların sondaj çalışmasıyla ve bölgede yaşayan köylülerin kazara yaptıkları kazılarda ortaya çıkarıldığını belirtti. Sütun kaidelerinin tamamı bir köy sınırları içerisinde bulunurken, içlerinde bronz bir yabankeçisi heykelinin de yer aldığı diğer buluntular Irak, İran ve Türkiye sınırlarının kesişiminde-

Urartuların Baştanrısı Haldi'ye adanan tapınaktan çıkarılan, kireçtaşı, bazalt ya da kumtaşından yapılmış gerçek boyutlu heykellerin bazıları 2,3 m uzunluğa sahip.

ki geniş bir bölgeden çıkarıldı.

Buluntuların yer aldığı bölgede Urartu döneminde Ardini (Musaşir) Antik Kenti'nin bulunduğu tahmin ediliyor. Bu kentin MÖ 714 yılında, Asur Kralı II. Sargon döneminde Asurlular tarafından fethedilerek yağmalandığı ve fethin ardından bir Asur tabletine ele geçirilen eserlerin listesinin kaydedildiği biliniyor. Söz konusu tablette yer alan bilgilere göre, yağmalanan tapınakta Urartu Kralı Sarduri'nin (MÖ 844-828) oğlu İşpuini'nin (MÖ 828-810) heykeli, mabede armağan edilmiş boğa, buzağı ve inek heykelleri de bulunuyordu.

Irak, İran ve Türkiye sınırlarının kesişimindeki geniş bir bölgeden çıkarılan, bronz bir yabankeçisi heykeli.

Zamua, gerçekleştirdiği alan çalışmasının en büyük keşfinin, Urartuların Baştanrısı Haldi'ye adanmış olan tapınağın sütun kaidelerinin bulunması olduğunu aktardı. Söz konusu tapınakla ilgili Asur tabletlerinin dışında var olan tek belge Fransız ressam Eugène Flandin'e ait bir çizimden ibaret. Flandin, 1843 yılında İran ve Suriye bölgesindeki Asur harabelerini çizmekle görevlendirilmişti. Bu dönemde Flandin'in yaptığı çizimler arasında Ardini (Musaşir) Antik Kenti'nde bulunan tapınağının ön cephesini gösteren bir kabartma da yer almaktaydı. Şimdiye değin tapınağın nerede olduğunun bulunamadığını belirten Zamua, çalışmasında ulaştığı sütun kaideleri sayesinde tapınağın bulunabileceği alanın büyük ölçüde daraltıldığını belirtti.

1843'de Fransız ressam Eugène Flandin, Ardini (Musaşir) Antik Kenti'nde bulunan tapınağın ön cephesindeki kabartmaları böyle resmetmişti.

Zamua'nın çalışması süresince ulaşılan buluntular, Kuzey Irak'ın arkeolojik zenginliğinin ne kadar geniş olabileceğine ilişkin bazı ipuçları veriyor. Şimdiye değin ulaşılan kireçtaşı, bazalt ya da kumtaşından yapılmış olan gerçek boyutlu heykellerin bazıları 2,3 m uzunluğa sahip. Tamamında sakallı erkek figürleri bulunan heykellerin bazıları sağ ellerinde bir kadehle ve sol elleri göbeklerinin üzerinde tasvir edilmiş. İçlerinde elinde baltası ve hançeriyle tasvir edilen erkek figürleri de bulunuyor.

Dlshad Marf Zamua, buluntularla ilgili olarak İsviçre'de Basel Üniversitesi'nde toplanan Uluslararası Antik Yakın Doğu Arkeoloji Kongresi'nde kısa süre önce bir sunum da gerçekleştirdi.

Çeviren: Uğur Erözkan

ODTÜ Kentsel Politika Planlaması Bölümü, Yüksek Lisans

Kaynak: http://www.livescience.com/46674-remains-of-long-lost-temple-discovered-in-iraq.html

Profesör Klaus Schmidt aramızdan ayrıldı

Göbekli Tepe kâşifini yitirdi

Dünyanın bilinen en eski tapınağı olan, 12 binyıllık bir geçmişi bulunan Göbekli Tepe'nin kâşifi, arkeolog Prof. Dr. Klaus Schmidt aramızdan ayrıldı. Profesör Schmidt'in ani ölümü bizi dergi hazırlıkları sırasında yakaladı. Schmidt'in hayatı ve çalışmaları hakkında kısa bilgiler aktararak Göbekli Tepe'nin kâşifini sonsuzluğa uğurluyoruz.

Klaus Schmidt kimdir?

Klaus Schmidt, 1953 yılında Almanya'da doğdu. 1974-1983 yılları arasında Erlangen ve Heidelberg Üniversiteleri'nde prehistorya, yakın tarih, klasik arkeoloji ve jeoloji alanlarında eğitim aldı. Öğrencilik yıllarından itibaren Almanya, Yunanistan, Mısır, Suudi Arabistan ve Ürdün'de çeşitli arkeoloji projelerinde yer aldı. 1978 ve 1979 yıllarında Elazığ Müzesi'nde Norşuntepe kazısı malzemesi üzerinde yaptığı buluntu çalışmalarını doktora tezi yapan Schmidt, 1983'te Heidelberg Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Doçentlik tezini ise Urfa Nevali Çori kazısı üzerine hazırladı ve 1999 yılında Nürnberg Üniversitesi'nde Doçentlik unvanını aldı. 1978'den itibaren Türkiye'de Norşuntepe, Lidar Höyük ve Nevali Çori kazılarına ekip üyesi olarak katıldı. 1995'ten itibaren Gürcütepe ve Göbekli Tepe kazılarını yürütmekteydi.

Schmidt'in uzmanlık alanı, Yakındoğu neolitik ve paleolitik çağları ve prehistorik dönem sembolizmi ve ikonografisidir. Heidelberg, Bamberg ve Erlangen Üniversiteleri'nde 1996 yılından beri verdiği dersler ve seminerler, bu konular üzerine yoğunlaşmıştır. Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Orient Bölümünde araştırmacı olarak çalışan Schmidt, Göbekli Tepe'de 1995'te Şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü ortak projesi olarak başlayan, 2007 yılından itibaren "Bakanlar Kurulu kararlı kazı" statüsünde devam eden kazının başkanlığını yürüttü. Schmidt, aynı zamanda Ürdün'de bulunan "Aqaba" Projesinde de, Ricardo Eichmann ve Lütfi Halil ile birlikte proje başkanlığını yürütüyordu.

Prof. Klaus Schmidt'in Norşuntepe ve Nevali Çori kazıları hakkında yayımladığı 3 kitabı bulunuyor. Göbekli Tepe hakkında yazdığı kitabı ise Türkçeye de çevrilerek 2007 yılında yayınlandı. Arkeolog Çiğdem Köksal ile evli olan Schmidt, 20 Temmuz'da geçirdiği bir kalp krizi sonucu yaşamını yitirdi.

En büyük keşfi: Göbekli Tepe

Bütün hayatını insanlığın geçmiş yaşantılarının günümüze aktarılmış olan izlerini ortaya çıkarmaya adayan Schmidt'in arkeoloji dünyasına yaptığı en büyük katkı şüphesiz Göbekli Tepe'nin keşfidir. 2007 yılı Aralık sayımızda Klaus Schmidt'le, insanlık tarihinin bilinen en eski tapınağının kazısıyla ilgili olarak "Kazı Kazı Anadolu" bölümümüz için bir söyleşi yapmıştık (*Bilim ve Gelecek*, S.46). Göbekli Tepe'nin heyecan verici keşfini, 12 yıllık kazı boyunca elde edilen bilgileri aktaran Schmidt, insanlık tarihinin yeniden yazılmasını sağlayan bir keşif gerçekleştirdiğinin bilincindeydi.

İlk kez 1963'te İstanbul ve Şikago Üniversiteleri'nin birlikte yaptıkları bir yüzey araştırmasında neolitik yerleşme olarak saptanan Göbekli Tepe yerleşmesinin önemi, o yıllardaki arkeoloji bilgisiyle saptanamaz. Schmidt, 1994 yılında bölgede yaptığı gezide kireçtaşından heykel ve dikilitaş buluntularına rastlar. Schmidt, Göbekli Tepe'nin geniş görüş mesafelerine hâkim, alışılmadık coğrafi konumu ve yerleşmenin büyüklüğü nedeniyle çok özel bir neolitik yerleşme ile karşı karşıya olduğunu anlar.

Schmidt'in keşfinin ardından 1995'te Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Harald Hauptmann öncülüğünde Göbekli Tepe'de kazı çalışmalarına başlanır ve ortaya devasa bir kült merkezi çıkarılır. Bölgede yapılan jeoradar araştırmaları sonucunda 20 civarında yuvarlak ve oval planlı yapı tespit edilir. 18 yıldır sürdürülen kazılarda henüz 6 yapı ortaya çıkarılmış durumda; ancak insanlığın avcı-toplayıcı yaşantıdan yerleşik yaşama geçiş dönemine, bu dönemdeki mimari ve sanatsal becerilerine, inanışlarına ilişkin elde edilen bilgiler muazzam.

Geçtiğimiz Mayıs ayında bir gazeteye demeç veren Schmidt, Göbekli Tepe kazısının tahminen 60 yıl süreceğini, amaçlarının "buluntuları hızlı şekilde ortaya çıkarmak yerine, az kazı yaparak en fazla veriye ulaşmak" olduğunu söylemişti.

Schmidt, çalışmalarının sonucunda tarih kitaplarını değiştirecek önemli veriler elde edeceklerinin bilincindeydi. Gerçek bir biliminsanını yitirdik. Klaus Schmidt'i, bize bıraktığı muazzam keşfiyle birlikte hatırlayacağız.

Hazırlayan: Uğur Erözkan
ODTÜ Kentsel Politika Planlaması Bölümü, Yüksek Lisans

Akreplerin mimarlığına şapka çıkartılmalı

Siyah akrep. © praisaeng/ Fotolia.

Necef Ben Gurion Üniversitesi'nden araştırmacılar, akreplerin yuvalarında akşam avına hazırlandıkları bir platform olduğunu keşfetti. Akrepler soğukkanlı hayvanlar olduklarından, kendi vücut sıcaklıklarını dengeleyebilmek için çevreden elde ettikleri enerjiye dayalı yaşarlar. Yuvalarındaki platformların akreplerin saklandıkları yerden ayrılmadan önce vücut sıcaklığını yükseltmek için güvenli ve sıcak bir alan oluşturduğu düşünülüyor.

İsrail Necef Çölü'nde araştırmacılar, vahşi ve büyük pençeli akrepleri yakaladıktan sonra, kopyasını oluşturabilmek için yuvalarını eritilmiş alüminyumla doldurdular. Yuvanın şeklini alan alüminyum kuruduktan sonra çıkarılıp 3D lazer tarayıcılar ve programlarla analiz edildi.

Araştırmacılar, kısa bir açıklıkla başlayıp yüzeyin birkaç santimetre altında düz bir platforma ulaşan akrep yuvalarının, oldukça gelişmiş ve karmaşık olduğunu gösterdi. Bu yuvalar daha sonra keskin bir şekilde aşağı doğru uzanarak zeminin altında kapalı bir oda oluşturuyor. Buhar kaybının minimum düzeyde olduğu bu serin ve nemli oda, akreplerin gündüz sıcaklığında dinlenebilecekleri bir sığınak sağlıyor.

Üzerinde çalışılan bütün akrep yuvalarında tasarımın ortak olduğu görüldü; bu da yuva inşasının hayvanların fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için doğal seleksiyonla geliştiğini gösteriyor.

Manchester'da 3 Temmuz 2014'te gerçekleşen Deneysel Biyoloji Derneği Yıllık Toplantısı'nda araştırmayı sunan Dr. Amanda Adams, yuvalarla ilgili bilinenlerin çok az olduğunu söyledi. Dr. Amanda Adams, Ben Gurion Üniversitesi Jacob Blaustein Çöl Araştırmaları Enstitüsü'nün Çöl Ekolojisi Bölümü'nde doktora sonrası araştırma görevlisi olarak çalışıyor, danışmanı da Prof. Berry Pinshow.

Pinshow çalışmayı dünyadaki diğer akrep türlerinin yuva yapısının nasıl olduğunu ve akreplerin fizyolojisine göre şekillenip şekillenmediğini görmek için genişletmeyi planladıklarını söylüyor. Pinshow'a göre çevresel şartlar ve yuvaların yapısı arasındaki ilişkiyi anlamak, akreplerin iklim değişikliğine nasıl tepki vereceklerini tahmin etmekte yardımcı olabilir.

Çeviren: Nihan Avcı

ODTÜ Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans

Balinalar okyanuslara iyi geliyor

Balinaların artan nüfusu, okyanus ekosisteminin kaynaklarını azaltmak şöyle dursun, belki de bu çevrenin sağlığını koruyabilir. Yeni bir çalışmanın sonuçlarına göre, çubuklu balinalar ve kaşalotların artan nüfusu, dünya çevresinde deniz besin ağını arttıracak gibi görünüyor.Bu çalışma, çok uzun zamandır devam eden balinaların okyanuslara dönüşlerinin ekolojik rolü ve bunun sayısız tehdit altında olan küresel balıkçılığı nasıl etkileyeceği konusundaki tartışmalara yeni bir kapı açıyor.

Biliminsanları tüm dünya üzerindeki balina türlerini zaman içinde yavaş yavaş belirledi. Ancak bunların okyanus ekosistemine etkileri konusunda anlaşmazlıklar oluştu. Bazıları balinaları daha sonra ticari olarak değerli türlere dönüşecek omurgasızları ve küçük balıkları adeta süpürdüğü için besinsel olarak rakip buldu.

Örneğin70'ler ve 80'lerde güney okyanusunda balina popülasyonunun azalmasıyla, deniz besin zincirinde önemli yer tutan karides ve kabuklu deniz hayvanlarının miktarında artış olması tartışılmıştı. Oysa bu son araştırmaya göre, balinaların artmasıyla karides popülasyonu aynı kalmakta, hatta balinaların azalmasıyla birlikte azalmaktadır. Peki bu nasıl oluyor?

Uzmanlar balinaların karides ve diğer kabuklu deniz hayvanları gibi alt besin zincirinde yer alan türlere beslenmede destek olduğunu düşünüyorlar. Örneğin, memeliler su yüzeyini nitrojen ve demir miktarı açısından verimli kılacak ölçüde büyük miktarda gaz ve idrar çıkışı yaratıyorlar. Dalışları sırasında da su yüzeyi ile daha alt tabakaları karıştırarak üretkenliğe adeta yardımcı oluyorlar. Balinalar ayrıca besinleri okyanusta yatay düzlemde de hareket ettiriyor. Örneğin çubuklu balinaların bir türü olan kambur balinalar, daha üst tabakalara büyük bir göç yaparak (Alaska civarındaki Pasifik Okyanusu suları gibi) bazı nadir bulunan subtropik besinleri yayıyorlar. Şu anki tarihsel ve güncel bilgiler, nüfusu artan balinaların bazı subtropikal sularda fitoplankton üretkenliğini mevcudun yüzde 15'i kadar arttırabildiğini göstermiştir.

Gözden kaçan bir katkıya ise *Frontiers and the Environment*'de son günlerde yayımlanan bir makalede dikkat çekilmiştir. O da bu hayvanların öldükleri zaman, derin deniz ekosistemine dev organik bir materyal, yani bedenlerini armağan ettikleridir. 40 ton ağırlığındaki bir balinanın bedeni, deniz ekosistemine 2000 yılda oluşacak karbon ve besin kaynağını bir anda bırakabilmektedir.

Burlington Vermont Üniversitesi'nden biyolog Joe Roman'a göre, balina avcılığı sürecinde azalan balina nüfusu, okyanuslarda insan eliyle yaratılan ilk soy tüketme örneği olabilir. Son on yıllar içinde sadece 60'dan fazla balina türü tespit edilmiştir, ancak bu avcılık devam ettikçe daha pek çok tür belki de belirlenemeden yok olacaktır. Roman ve arkadaşlarının belirttiği gibi balinaların sağladıkları destekler iyi yönde görülebilse ve bu kesinleşse, deniz ekosisteminin sağlıklı işlemesindeki rolleri de belirginleşecektir.

Çeviren: Dr. Ebru Oktay

İTÜ Medikososyal Birimi

Kaynak: Eli Kintisch, "Rebounding whale populations are good for ocean ecosystems", http://news.sciencemag.org/environment/2014/07/rebounding-whale-populations-are-good-ocean-ecosystems?rss=1

Düşüncelerimizle baş başa kalmaktan hoşlanmıyoruz

Virginia Üniversitesi önderliğinde yürütülen psikolojik bir çalışmaya göre, pek çok insan kendi düşünceleriyle baş başa kalmaktan pek hoşlanmıyor. *Science* dergisinde yayımlanan makaleye göre, insanların çoğu bir odada 15 dakika pineklemektense, kendilerine hafif elektrik şoku verilmesini tercih ediyor.

New York Columbia Üniversitesi'nden Psikolog Malia Mason, kendisinin yer almadığı bu çalışmayı yorumlarken, insanların kendi düşünceleriyle yalnız kalmaktan rahatsızlık duyduğunu belirtiyor. Dış dünyayla, özellikle de eğlenceli şeylerle oyalanma gereği duyuyoruz.

Virginia Üniversitesi'nden psikolog Timothy Wilson ve arkadaşlarının yürüttüğü çalışmada, bir grup üniversite öğrencisi, cep telefonu gibi dikkatlerini dağıtacak eşyaları ellerinden alınmak suretiyle, 15 dakika boyunca az eşyanın olduğu bir odada oturtuldular. 409 kişinin neredeyse yarısından fazlası, bu deneyimden hoşlanmadıklarını söyledi.

Araştırmayı yapan ekibe göre bu sonuç şaşırtıcıydı. Kocaman bir beynimiz, pek çok güzel anımız, fanteziler, hikâyeler üretebilecek kapasitemiz varken, neden örneğin bir adaya kazazede olarak düşmek üzerine hayaller kuramıyorduk? Wilson ve ekibi işi biraz kolaylaştırma yoluna giderek, konforlu ve daha mutlu edici bir odada deneyi tekrarladılar. Hatta bazı katılımcılara bu deneyi evde yapabilecekleri bile söylendi. Ancak daha sonra deneklerin üçte biri deney süresi boyunca, cep telefonuyla oynamak, müzik dinlemek gibi hileler yaptıklarını kabul ettiler.

Belki de üzerinde düşünülecek ve yoğunlaşacak konu bulmakta zorluk çektikleri düşünülerek öğrencilere, deneye başlamadan önce kendilerine bir konu belirlemeleri önerildi. Ancak konu önerisinde bulunulmadı.

Bir sonraki deneyde, katılımcılardan kendilerine bir düğmeye basarak ani ve hafif elektrik şoku verilmesi istendi. 18 erkekten 12'si bu 15 dakika boyunca en az bir kere düğmeye bastı. Buna karşılık 24 kadından sadece 6'sı kendine elektrik şoku uyguladı. Katılımcıların dörtte üçü, durumundan memnun olmayıp bir daha yapılmaması için para ödemeyi teklif etti. Sonuçta erkeklerin yüzde 67'si, kadınların yüzde 25'i odada pineklemektense kendilerine şok uygulamayı tercih etmişlerdi.

Deneyler üniversite öğrencileri dışında, örneğin kilise ya da market gibi rasgele yerlerde ve daha geniş yaş aralıklarında gerçekleştirildiğinde de benzer sonuçlar alındı.

Wilson'a göre bu durum, mental kontrolün sağlanamamasıyla ilgili. Bir konu belirleyip o konuya yoğunlaşmakta ve uzun süre o konu üzerinde düşünmekte zorluk çekiyoruz. Deneyden rahatsızlık duymadıklarını söyleyen katılımcılar, daha ziyade sevdikleri kişiyle birlikte bir gelecek

© gosphotodesign/Fotolia

hayali kurduklarını söylemişlerdi. Belki de bu tip düşünceler, komutla değil de kendiliğinden oluştuklarında daha çok hoşa gidiyor olabiliyor.

Mason'a göre ise, katılımcılar belki de akla aniden gelen bir konu üzerinde rasgele düşünmeyi değil de, o konuyla ilgili daha kapsamlı bir yapı oluşturmayı çıkarlarına uygun görüyorlar ve buna eğilimli oluyorlar. Yani onlara sadece giriş noktası sağlamak yeterli değil; devam edecekleri bir yola da ihtiyaçları oluyor.

Zihin, adeta dış dünyaya bağımlı hale gelmiş durumda. Yalnızken bile odaklanmamız genelde dış dünya üzerine oluyor. Meditasyon veya düşünce kontrolü tekniklerini özellikle çalışmadan da, bu odaklanmanın kendimize çevrilmesi zor gibi görünüyor.

Hazırlayan: Dr. Ebru Oktay
İTÜ Medikososyal Birimi

Kaynaklar:
- http://www.nature.com/news/we-dislike-being-alone-with-our-thoughts-1.15508
- http://www.sciencedaily.com/releases/2014/07/140703142154.htm

Beyin duyguları standart kodlara dönüştürüyor

Cornell Üniversitesi'nden nörobilimci Adam Anderson'un yaptığı yeni bir çalışma, duygular kişisel ve öznel olmasına rağmen, insan beyninin onları, farklı duyular, farklı durumlar ve hatta farklı kişiler arasında bile standart olan birtakım kodlara dönüştürdüğünü gösteriyor.

Cornell İnsan Ekolojisi Fakültesi'nde İnsan Gelişimi Doçenti ve çalışmanın başyazarı Adam Anderson, "Beynimizin duygusal işleyişi ile ilgili olan orbitofrontal korteks bölgesindeki sinirsel aktivite motiflerini incelediğimizde, bunların, kişinin öznel duygusunu kontrol eden sinirsel bir kod görevi gördüğünü keşfettik" diyor.

Çalışmada elde edilen bulgular, öznel duygularımızın beynimizde nasıl oluştuğuna dair bir bakış açısı sunuyor; ki Anderson'a göre bu nörobilimin son araştırma sahası. Sonuçlar, aynı zamanda duyguların beyindeki ifadesini pozitif ve negatif duygularla ilgili özelleşmiş çeşitli bölgelerdeki sinirsel aktivasyonlar şeklinde açıklayan eski görüşü de altüst ediyor.

"Elde ettiğimiz sonuçlara göre, örneğin ikimiz de lezzetli bir şarabı yudumlamaktan ya da gün batımını izlemekten benzer şekilde zevk alıyorsak, bunun nedeni ikimizin orbitofrontal korteksindeki sinirsel aktivite motifinin benzer olmasıdır" diyor Anderson ve şöyle devam ediyor: "Görünen o ki beynimiz pozitif ve negatif olarak adlandırılabilecek farklı iki yöne uzanım gösteren nöron (sinir hücresi) grupları aracılığıyla, duygularımız için iyi/olumlu uçtan kötü/olumsuz uca uzanan

Otizm Alzheimer'a karşı

Otizm belki de insanları Alzheimer hastalığından koruyor olabilir. 17 Haziran'da *Medical Hypotheses* dergisinde yayımlanan makalede, bu konuda ortaya konan bilgiler paylaşıldı. Ancak elbette doğruluğunun kanıtlanması için biliminsanlarının daha pek çok çalışma yapması gerekecek.

Wisconsin-Madison Üniversitesi'nden moleküler biyolog Cara Westmark'a göre, iki hastalık arasındaki bağlantı heyecan verici görünüyor. Zira her iki hastalık da son on yılda sayıca çok büyük artış gösterdi.

Araştırmayı yürüten Harvard Tıp Fakültesi'nden Alvara Pascual-Leone ve Brown Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Lindsay Oberman, otizmin Alzheimer'i engelleyebileceği düşüncesinden hareket ettiler. Araştırmacıların her ikisi de, beyne gelen değişik uyarılara verilen yanıtın beyin üzerinde nasıl bir değişiklik yarattığına (beynin plastisitesi) odaklandı. Değişiklikler, beyin hücreleri arasında güçlü bağlantılar oluşması veya nöral yolun yeniden döşenmesini sağlıyordu. Daha önceki çalışmalar, Alzheimer hastalarında düşük beyin plastisitesi olduğunu; otistiklerde ise bunun yüksek düzeyde olduğu belirlenmişti.

Farkı açığa çıkarabilmek için Pascual-Leone ve Oberman otizmin bir şekli olan Asperger's sendromlu 35 hasta ile olmayan 35 kişilik kontrol grubu üzerinde transkranial magnetik stimülasyon tekniği denilen bir yöntem uyguladılar. Burada motor kortekse dışardan çok hafif bir uyarı veriliyordu. Ortalama olarak Asperger's sendromluların ellerinde meydana gelen yanıt, olmayanlara göre daha fazlaydı ve bu da yüksek beyin plastisitesi ile uyumluydu.

Bu yükselmiş beyin plastisitesi yaşla azalıyordu. Çalışmada, Asperger's olsun ya da olmasın beyin plastisitesi yaşlılarda, gençlere göre çok daha azalmıştı. Araştırmacıların düşüncesine göre çalışmaya başlandığında ise yükselen plastisite, otizm-Alzheimer bağlantısı bulunan kişilerde hiçbir zaman çok düşük seviyelere inmeyecekti.

Çalışmaya katılan Asperger's sendromluların IQ'ları normaldi. Araştırmacılar otizmin diğer formlarında ve özellikle de entelektüel yetersizlik olan biçimlerinde nasıl bir yanıt alacaklarını bilmiyor. Harvard bağlantılı hastanelerin kayıtlarında 55 yaş üstü Alzheimer ve otizmin herhangi bir tipini birlikte gösteren hasta kaydı bulunamadı. Araştırma sonuçları olgu sayısı 10'un altına düştüğünden, genel sonuçları da geçersiz kılacağından bu tip olguların çok nadir ya da hiç olmadığı kanaatine varıldı.

Pascual-Leone'ye göre bu "olmama" halinin biyolojik olmayan gerekçelerle açıklanması mümkün görünüyor. Yıllar önce doktorlar birine semptomları dikkate almaksızın otizm tanısı koyabiliyordu, ya da erişkin yaşlarda otizm tanısı çok az konabiliyordu. Westmark'a göre bir diğer olasılık da özellikle azalmış entelektüel yetileri olan otistiklerde yaklaşan Alzheimer hastalığının belirtilerini fark edebilmenin neredeyse imkânsız olmasıydı.

Araştırmacılara göre otizmin koruyucu olması çok yeni bir fikir olabilir; ancak başka birilerinin de tam tersi bir görüşü ortaya atıp araştırmalar yapabileceğini düşünüyorlar. Aslında bu araştırmalar ve diğerleri, otizmin kesin bir formunda hastaların Alzheimer riskinin arttığını bile ima eder durumdadır. Zira bu hastalarda Alzheimer'a neden olduğu belirlenen amiloid beta protein fragman düzeyleri değişik düzeylerde bulunmuştur.

Pascual-Leone'ye göre yapılacak daha fazla çalışma, bu iki hastalık arasındaki ilişkiye bir düzen getirecektir. "Umarız bulunan bağ her iki hastalığın da semptomlarını azaltmada etkili olabilecektir" diyor çalışmayı yapan ekip. Yine de egzersiz, ilaçlar ve beyin eğitimleri beyin plastisitesini değiştirmede temel bir potansiyel taşıyor.

Çeviren: Dr. Ebru Oktay

İTÜ Medikososyal Birimi

Kaynak: Laura Sander, "Autism may carry a benefit: a buffer against Alzheimer's", https://www.sciencenews.org/article/autism-may-carry-benefit-buffer-against-alzheimer%E2%80%99s

doğal bir spektrum yaratmış ve bu spektrumda yer alan her duygu için özel bir kod oluşturmuş."

Çalışmanın deney kısmında araştırmacılar fonksiyonel nörogörüntülemeye tabi tutulan katılımcılara, görsel duyu ve tat duyusu ile ilgili bir dizi materyal sundular. Katılımcıların sinirsel aktivasyon ölçümleri ve hissettikleri duygularla ilgili öznel değerlendirmeleri birlikte analiz edildi.

Anderson'un ekibi şu sonuca ulaştı, beynin görme ve tat almayla ilgili alanlarında ortaya çıkan duyusal kodların yanı sıra, orbitofrontal kortekste de duyusal olmayan kodlar ortaya çıkmıştı. Bu Anderson'u destekler nitelikteydi. Öznel duygularımız, beynimizdeki duygu alanlarıyla sınırlı değildi, duyusal deneyimlerimizin merkezinde şekilleniyor olabilirdi.

Ekibin ulaştığı diğer bir sonuç da, ister görsel ister tat duyusuyla ilgili olsun, benzer öznel duyguların orbitofrontal kortekste benzer sinirsel aktivite biçimleri oluşturduğuydu. Bu da demek oluyor ki, beynimiz farklı olumlu duyusal deneyimler için aynı olumlu duygusal kodu oluşturuyordu. Aynı şey, farklı olumsuz duyusal deneyimler için de geçerliydi; onlarda da aynı olumsuz duygusal kod oluşuyordu. Dahası orbitofrontal korteksteki sinirsel aktivite biçimleri, bireyler arasında da kısmen benzerlik gösteriyordu.

Anderson çalışmalarını, "Duygularımız her ne kadar kişisel olsa da elimizdeki kanıtlar beyinlerimizin aynı duygu dilini konuşmak için standart kodlar kullandığını göstermekte" diye özetliyor.

Çeviren: Enver Çiçek

Acıbadem Üniversitesi Tıp Fakültesi

Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases/2014/07/140709135836.htm

Kapsamı, açmazları, tipolojisi ile Siyasal ahlak

Sınıflı toplumda, sınıf kategorisini görmezlikten gelen bir ahlak anlayışının, pratik siyasal ahlak sorunlarını çözemeyeceği anlaşılmaktadır. Ahlak, toplumda tüm insanlığı kapsayan bir "insanlık etiği" ve tüm bireyleri aynı etik normlarda birleştirebilecek bir "emek etiği" yaratılıp geliştirilebilecek yönde dönüştürülmeye çalışılmadığı sürece, ne genel ahlak, ne de siyasal ahlak sorunlarının çözümünde önemli bir yol alınabileceğini söyleyebiliriz.

Alâeddin Şenel

Alâeddin Şenel'in okuyacağınız makalesi, 22-23 Şubat 1993'de Ankara Üniversitesi'nde düzenlenen "Siyaset ve Ahlak" konulu konferansta yaptığı konuşmaya dayanıyor. Bu konuşmanın genişletilmiş hali, editörlüğünü Türker Alkan'ın yapmış olduğu *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık* adlı kitapta (Bilgi Yayınevi, 1. baskı, Ekim 1993) yayınlanmış. Hem konu yeniden güncelleşmiş olduğu için, hem de yazarımızın dergimizde daha önce yayınlanan ahlak kuramlarıyla ilgili makalelerini tamamlayan nitelikte olduğu için bu makalenin Şenel tarafından yeniden gözden geçirilmiş halini okurlarımıza sunuyoruz.

SİYASAL AHLAKIN TANIMI

Siyasal ahlakın tanımına hemen geçmeden önce, ahlakın tanımına bakmalı. Ayrıca ahlak normlarının norm dizgeleri (norm sistemleri) arasındaki yerine bir göz atmakta yarar var.

Ahlakın tanımı: Hukuk felsefesi ders kitaplarında, toplumsal kurallar a) Hukuk; b) Örf âdet, gelenek; c) Ahlak normları olarak üçe ayrılır. (1) Bunlar, iç içe üç çember biçiminde canlandırılır. En genişi, ahlak normları alanıdır. Ahlak normları çoğu örnekte hem örf âdet hem hukuk normlarını içerdiği gibi, bu kategorilere girmeyen bazı normları da kapsar.

Ayrıca ahlak normları, toplumsal kapsamı bakımından, ötekilerden çok daha geniş toplumsal birimler için geçerlidir. Çoğu durumda, halkları, ulusları, devletleri aşan toplumsal birimleri (örneğin dinleri) kapsar. Bazı ahlak normları insanlığın en geniş birimlerini oluşturan "uygarlıklar" alanında geçerlilik kazanmışlardır. İdeal durumda ise, "tüm insanlığı" kapsadıkları ileri sürülmektedir. Uygulamada durum böyle midir? Ahlakın evrenselliği sorunu geçmişte tartışılmıştır; gelecekte de tartışılacak. Bu tartışmaları irdelemeye girmeden, başlangıç varsayımı olarak, ahlakı, "kuramda" şöyle tanımlayabiliriz: "Ahlak, toplumsal yaşamın olanaklı, uyumlu, olumlu, verimli olabilmesi için, toplum üyelerinden yapmaları beklenen, yapmamaları istenen davranış biçimleriyle ilgili kurallardır."

Siyasetin tanımı: Siyaset için, çeşitli ekollerin ve yazarların çeşitli amaçlarla yaptıkları tanımlara bir yenisini katmak pahasına, şöyle bir tanım önerilebilir:

"Siyaset, ekonomik, toplumsal, siyasal, düşünsel farklılaşmalara uğramış toplumlarda, yönetenyönetilen farklılaşmasıyla ilgili yapılar, kurumlar, roller, düşünceler ve eylemlerdir."

Siyasal ahlakın tanımı: Ahlakın ve siyasetin tanımları üst üste konduğunda, siyasal ahlakın tanımlarından birinin kendiliğinden ortaya çıktığı görülecektir:

"Siyasal ahlak, siyasal farklılaşmayla (yönetenyönetilen farklılaşmasıyla) ilgili yapıların, kurumların, rollerin, düşüncelerinin ve eylemlerin; top-

lumsal yaşamın olanaklı, uyumlu, olumlu, verimli, sürmesini sağlayacağı yönde düzenleyeceği düşünülen normlar kümesidir." (2)

Mutluluk ahlakı ve ödev ahlakı: Konu siyasal ahlak olunca ahlakın çeşitli sınıflandırmaları arasından, mutluluk ahlakı - ödev ahlakı ayırımını (3) göz önüne almakta yarar var. Gerçekten birey-toplum çıkarlarının bireşimi (sentezi) sağlanmaya çabalanan etikte (ahlak felsefesinde) bu konuya, birey açısından ve toplum açısından olmak üzere, birbirine karşıt açılardan yaklaşılmıştır. İkisinde de birey-toplum çıkarı bireşimi amaçlanmakla birlikte, birisinde bireyin, ötekisinde toplumun çıkarlarından hareket edilmektedir. Bakış açılarındaki bu farklılığın siyasal ahlak alanında daha bir göze çarpıcı biçim alacağı söylenebilir. Bu gerçeğin en güzel örneğini, devletin karşısında bireye hiçbir özerk alan tanınmayan devletçi (etatist) Hegelci anlayış ile bireyin istenci (iradesi) karşısında devlete varlık hakkı bile tanınmayan "anarşist" ahlak anlayışı arasındaki karşıtlık oluşturmaktadır.

SİYASAL AHLAKIN KAPSAMI

Genel olarak ahlakın kapsamı, yapılmaması istenen davranışlar ile yapılması beklenen davranışlardan oluşur. Aynı şey siyasal ahlak için de geçerlidir.

Yapılmaması istenen davranışlar: Liste, toplumdan topluma, uygarlıktan uygarlığa değişirse de, kuramda, "soyut" ve "evrensel" birkaç siyasal ahlak ilkesinden söz edilebilir: Siyasal gerçekliği çarpıtmama; halkı aldatmama (en başta yurttaşlara yalan atmama); kamu (tüm olarak toplum) yararını, sınıf, grup, birey yararlarına kurban etmeme vb. Uygulamada ise, dünyanın hemen her yerinde (farklı oranlarda da olsa) bu gibi ilkelere uyulmasından çok uyulmamasının "kural" olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kalırız. Yanlışlık nerede, kuralda mı, kralda mı?

Yapılması beklenen davranışlar: Bunlara örnek olarak, siyasal görevlerin yerine getirilmesi; verilen sözlere uyulması; kararların ve eylemlerin hesabının verilmesi vb. gösterilebilir. Genel olarak ahlakta da ("on buyruk" içinde (4) olduğu gibi) "yapmamalısın" sözleri, "yapmalısın" sözlerinden fazladır. Bununla birlikte, söz konusu oransızlık, siyasal alanda daha da büyüktür. Bunun nedeni, bir dereceye dek, yönetilenlere, başlığında "siyasal görevler" yazılı bir boş kâğıt imzalatılmış (yemin alınmış) olmasıdır. Verilen yeminin içeriğinin yeri geldikçe yönetenlerce doldurulmasının beklenmesidir. Ancak bunun daha genel bir nedeni, denebilir ki, toplumsal evrimde, gösterilmemesi gereken bazı davranışların saptanabilmiş (yani "koruyucu etik" düzeyine ulaşılabilmiş) bulunmasıdır. Gösterilmesi gereken davranışlar düzeyine ("kurucu etik" yüksekliğine) yeterince ulaşılamamış olmasıdır.

Yukarıda sözü edilen "evrensel" ahlak kuralları yanı sıra, belli yönetim biçimlerine özgü, "göreli" siyasal ahlak kurallarından söz edilebilir. Örneğin monarşilerde uyrukların monarkı sevip saymaları bir ahlak kuralı olarak dayatılır. Monarka hizmet bir erdem, ona boyun eğmezlik ağır bir "ahlaksızlık" (ihanet!) sayılır. Temsili demokratik denen düzenlerde, temsilcilerin yöneticiyi sevmeyebilmeleri ahlaksızlık sayılmaz. Ama temsil ettikleri kesimin çıkarlarını savunmaları, bu düzenlerin siyasal ahlak anlayışının bir gereğidir. Ya temsil ettikleri kesimin çıkarlarıyla, bütün olarak toplumun (kamunun) çıkarları çatışırsa ne olacak?

Kurulu düzene göre kurulu ahlak: Siyasal ahlakın yapılmaması gereken davranışlar ve yapılması beklenen davranışlar sütunlarından oluşan gündemine bir göz atmakta yarar var. Bu bile, içeriğinin, büyük ölçüde, kurulu toplumsal-siyasal düzenin biçimine bağlı olarak değiştiğini gösterecektir. Gerçekten (yarışmacı değil) işbirlikçi bir toplumda (örneğin Kızılderili Zunilerde) öne çıkma, önder olma istekliliği hiç de hoş görülen bir erdem değildir. Yarışmacı bir toplumda (ABD'de) ve savaşçı bir toplumda (Komançilerde) ise bir erdem sayılır. (5)

Evrensel siyasal ahlak ilkeleri sorunu: Toplumsal farklılaşmanın ve onun bir uzantısı olan siyasal farklılaşmanın, yani yöneten-yönetilen farklılaşmasının bulunmadığı tarihsel ve çağdaş ilkel toplulukların varlığı bilinmektedir. Bunlarda genel ahlaktan söz edilebilir; siyasal ahlaktan söz edilemez. Farklılaşmış tarihsel ve çağdaş uygar toplumlarda ise, siyasal ahlakın ilkelerinin ilgili siyasal birimle sınırlı olacağı söylenebilir. Bu birimlerin ilki sayılan kent devletlerinde kenttaşlardan (hemşerilerden) kente bağlılık beklenir. Bir kimsenin, aynı dili konuşan öteki halkların, kentlerin yararına bile olsa, herhangi bir çıkarı kentinin çıkarlarının önüne alması "ihanet" sayılır.

Ekonomik ve toplumsal bütünlenmenin çapı, kent devletlerinden yerel, bölgesel devletlere geçilmesini gerektirecek yönde genişlemiştir. Genişleyince, bir politikacının yal-

nızca kentini kayırması, siyasal ahlak açısından, bu kez "kınanır". Dolayısıyla, siyasal ahlak kurallarının geçerlilik alanının, tarih içinde, siyasal birimlerin çapına koşut olarak genişletildiği söylenebilir.

Koşulları oluşmasına karşın bir üst toplumsal-siyasal birime geçilememişse, geçilmesi gereğini dile getiren biri (örneğin Machiavelli) bir "üst ahlak" savunucusu sayılabilir. Bu durumda ahlak değerlerinin gözden geçirilmesi, Nietzsche'nin deyimiyle "değerlerin değerlendirmesi" gündeme gelebilir. Örneğin "ulusal ahlak" karşısında bir "enternasyonel ahlak", bir "evrensel ahlak" sözü edilebilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, ahlak kurallarının yalnızca alanının değil "içeriğinin" de değişebileceğidir. Gerçekten, ulusal etik düzeyinde, ulusu yüceltme ve bu yolda "fetih" bir siyasal erdem sayılır. Oysa enternasyonalizmde ya da küreselleşme koşullarında "siyasal ahlaksızlık" olarak görülecektir.

Böyle bir eğilimin varlığına bakılarak, ideal düzeyde, ileride ulaşılabilecek ahlak normlarından söz edilebilir. Evrensel siyasal ahlak kuralları önerilebilir; ve önerilmelidir de. Böyle kuralları yaşama geçirmek için ("evrensel etik değerler"i gerçekleştirmek için) çaba gösterilmelidir. Ancak bunların bile, uzam (mekân) içinde evrensel (cihanşümul) değerler sayılabilecekken, zaman içinde evrensel (tüm zamanlar için geçerli) olamayacağı unutulmamalıdır. Zaman içinde de evrensel (değişmeyen) bir nitelik taşıdığı ileri sürülen değerler, ahlak normları değil, toplumsal değişme olgusunun yadsındığı "din kuralları" niteliğindedirler.

SİYASAL AHLAKIN AÇMAZLARI

Genel olarak ahlakın, siyasal ahlaka o ya da bu biçimde yansıyan açmazları vardır. Bunların yanı sıra, özel olarak siyasal ahlakın da bazı açmazları bulunmaktadır. Ayrıca belli siyasal düzenlere özgü belli siyasal ahlak açmazlarının bulunduğu da görülür.

Toplumsal yaşamın etik açmazı: Değişen toplum değişmeyen norm sorunu

Ahlak, önemli bir konuda değişik davranışların yaratabileceği toplumsal uyumsuzluğa ve toplumsal çözülmeye karşı duruştur. Kişileri (değişmeyeceği söylenen) belli davranış normlarında birleştirme işlevi görür. Bunun için, toplumda, aynı konumdaki farklı kişilerin aynı davranışları göstermelerinin istenmesiyle yetinilmez. Aynı kişiden, toplumsal konumu değişmediği sürece, zaman içinde aynı davranışları göstermesi de beklenir. Ve bunun için de, ahlak normlarının yerden yere, günden güne değişmeyeceği söylenir. Böylece "toplumsal değişme" ve onun uzantısı olan "toplumsal evrim" olgusu, yani kültürel evrim gerçeği göz ardı edilmiş olur.

Hiçbir ahlak normu, saptandığı zamanın gereksinimlerine tam anlamıyla uygun değildir. Varsayalım ki uygunu bulunabilir. Böyle bir norm bile, bir kez yerleştikten sonra, koşullar değişse de sanki değişmemekte ayak diretecektir. Ancak toplum (en azından değişen doğa koşullarına koşut insan-doğa ilişkilerinin değiştirilmesi zorunluluğu nedeniyle)

sürekli değişmektedir. Dahası, deneyim, bilgi birikimi, birikimin kuşaktan kuşağa (kültürel kalıt" denebilecek olguyla) aktarılması da, kişilerin düşünüş, tutum ve davranışlarında değişmelere yol açar. Bu yüzden ahlak normları, bir süre sonra, topluma dar gelmeye ya da koşullara ters düşmeye başlar. Bu olgu siyasal alan için de geçerlidir. Öte yandan bir devrimde, eski siyasal düzenle ilgileri nedeniyle bile olsa, bazı ahlak normlarının çöpe atılması, genel olarak siyasete ve siyasal ahlak normlarına duyulan güveni kemirir. Yeni norm dizgeleri arayışını getirir.

Sınıflı toplumun etik açmazı: Çifte standart sorunu

Sınıfsız topluluklarda, topluluğun "kandaş" üyelerine gösterilmesi beklenen davranışla, başka toplulukların insanlarına gösterilmesi gereken davranış arasında (günümüzün ahlakı, insanlık etiği ölçütleriyle bakıldıkta) tam bir "çifte standart" görülür. (6) Ancak bu durum (Mannheim'dan Lévi-Strauss'a uzanan yazarların önerdiği gibi) söz konusu toplulukların toplumsal ve kültürel yapıları içinden değerlendirildiğinde, bir etik sorun, etik bir açmaz yaratmaz.

Oysa sınıflı toplumun çeşitli sınıflarının üyeleri arası ilişkiler, uzlaşmaz çıkarlar ve çelişkiler biçiminde sürekli sorunlar yaratır. Dolayısıyla "kurala" bağlanmaları gerekir. Ancak bu, sınıfın farklı işlev ve konumları nedeniyle olanaksızlaşır. Sonuçta ahlak alanında "çifte standart" kaçınılmaz olur. Bu durum ise, ahlak kurallarının evrensel olup olmadığı sorusuna yol açar. Böyle bir soruya verilebilecek yanıtlardan birisi, ahlak kurallarının genel, evrensel olduğunun söylenmesidir. Ama, belli sınıfların insanlarının onlardan kurtulmasının yollarının bulunmasıdır. Öteki yanıt, kast toplumunda olduğu gibi, açıkça "çok standartlı" bir ahlak anlayışı geliştirilmesidir. O zaman da, farklı kimselere farklı davranış gösterilmesinin bazı durumlarda bir haksızlık, bir ahlaksızlık sayılmayabileceğini açıklayıp anlatmak gerekecektir. Örneğin budünyada hakkını alamayanın, ötedünyada, ya da ruhunun yeni bir bedenle dünyaya bir dahaki gelişinde hakkını alacağına inandırmada kullanılacak mitolojiler, dinler, ideolojiler geliştirilmesi yolundan gidilecektir.

Siyasal toplumun etik açmazı: Devletin güç kullanma tekeli sorunu

Sınıflı toplumun etik sorunu, yöneten-yönetilen farklılaşmasından dolayı, siyasal alana yansır. Pek az ortak davranış dışında, yönetilenlerden farklı, yönetenlerden farklı (birbirlerini bütünleyen) davranışlar beklenir. Bundan öte, siyasal toplumda, devlet formasyonunun biçimlenmesiyle, kendine özgü bir siyasal ahlak sorunuyla da karşılaşılır.

Devletli (uygar) toplum döneminin ahlakında, toplum içinde kişilerin, grupların, amaçlarına ulaşmak için silaha başvurma girişimleri hukuk dışı sayılır. Haklarını kaba güce başvurarak doğrudan doğruya kendilerinin almaya kalkmaları, haydutluğa, hırsızlığa benzer bir ahlak dışı davranış sayılır. Silahlarla birlikte güce başvurma tekeli de devlete bırakılmıştır. Bu, İsa'nın tüm insanların günahlarını üstlenip, cezalarını çekerek, onları kurtarmaya kalkmasını andıran bir durumdur. Devletin (sözde) kaba güce başvurulmasını engellemek için güç kullanmasının pratikte yarattığı başka sorunlar da vardır:

a) Devlet gücü, yalnızca uyrukların, yurttaşların güce başvurmaları durumunda mı, yoksa aynı zamanda güce başvurmaları "olasılığı" karşısında da mı kullanacaktır?

b) Devlet, yurttaşların güç kullanmalarını denetledi diyelim; ya devletin gücü doğru kullanması, demokrasilerde, ellerinden güç kullanma olanakları alınmış yurttaşlarca nasıl denetlenecektir? Devlet makamlarını dolduran görevlilerin, gücü, devlet adına kendi yararlarına kullanmaları nasıl önlenecektir?

c) Devletin ya da adamlarının, gücü, anayasada belirtilen amaçlar dışında kullanmaları durumunda, yurttaşların tutumu ne olmalıdır? Bu durumda yurttaşların güce başvurmaları (devrim sorunsalı) "yurttaşlık ahlakı" gereği sayılacak mıdır?

Temsili demokrasinin etik açmazı: Temsil sorunu

Siyasal toplumun, yöneten-yönetilen farklılaşmasının yarattığı etik açmazı, demokrasi kavramıyla aşılmaya çalışılır. Ancak demokraside siyasal toplumun üyelerinin, hem yöneten hem yönetilen konumunda bulunmaları, kuramdaki ve ilkedeki bir durumdur. Ülkedeki durum böyle bir "doğrudan demokrasi" uygulamasına olanak vermemektedir. Bunun üzerine, gerçekliğe az çok uygun, ya da çok az uygun bir "temsili demokrasi" kavramı geliştirilir. O zaman da aşılamaz nitelikte bir "temsil sorunu" ile yüz yüze gelinir. Ancak temsil sorunundan önce, sınıflı toplumun temel etik sorunu (sınıflara göre farklılaştırılmış etik değerler, ya da bazı etik değerlerin, egemen sınıflarca sözünün edilip yerine getirilmemesi ikiyüzlülüğü) ortada durmaktadır. Temsili demokraside şu sorunlar da bununla eklemlenecektir:

a) Bir kimsenin, gönüllerini alsa da (temsilcileri seçilse bile) başkalarını yönetmesi, ahlaka ne derece uygundur? Hatta, akıl sahibi bir varlık, "kendini yönetebilen canlı" türü olarak "insan" kavramına uygun mudur?

b) Bir kimsenin başkalarını hemen hemen her alanda yönetme düzeyinde temsil etmesi, olanaklı mıdır? Doğru mudur? Getirecekleri, götüreceklerinden az mıdır, fazla mıdır?

c) Temsilci, toplumu temsil ettiği (oyunu aldığı) kimselerin çıkarına göre mi, yoksa tüm toplumun yararına göre mi yönetecektir? (Azınlık hakları, çoğunluk diktası sorunları).

d) Temsilcinin alacağı kararlarda, kendi çıkarlarının etkisi ne olur, ne olmalıdır? Ne olmaktadır?

e) Temsilciler gerçekte, tüm toplumu mu, bir sınıfı, bir kesimi, bir mesleği, bir çıkar, bir inanç grubunu mu temsil etmektedir?

f) Temsilci temsil koşullarını çiğnerse ve kendisinin değiştirilmesi yollarını tıkarsa, kendisine karşı "direnme" eyleminin sınırları ne olacaktır? Bir sonraki seçime dek dişler sıkılacak, en fazla edilgin direnmeyle yetinilecek midir? Yoksa direnme güce başvurmayı da içerecek midir? Bu sorun görüldüğü gibi, adaletsiz bir yönetimi yıkmak, daha adaletli bir yönetim (hatta düzen) getirmek için güce başvurma sorununun (devrim sorunsalının) yani siyasal toplumun etik sorununun temsili demokrasideki görünümüdür.

Çoğulcu demokrasinin etik açmazı: Hoşgörünün ve uzlaşmanın sınırları sorunu

Yukarıdaki siyasal ahlak sorunları, çağımızın "çoğulcu demokrasi" kavramından çıkarılacak bir "çoğulcu siyasal ahlak" anlayışıyla aşılmaya çalışılabilir. Ancak bu kez, çoğulcu demokrasinin açmazları, kendilerini çoğulcu siyasal ahlaka yansıtacaktır:

a) Toplumda hoşgörünün "iyiye kullanılmasına" (örneğin savaşa karşı olanların, savaşın finansmanında kullanıldığı düşüncesiyle vergilerini ödememe isteğine) (7) ne ölçüde olumlu yanıt verilecektir? Ve hoşgörünün kötüye kullanılmasına, örneğin insanların, hatta çocukların korkularına, tutkularına seslenilerek yaratıp yönetilen pazarlama yöntemleri başıboş bırakılacak mıdır? Kadınlığı mallaştıran bir porno pazarının ya da korku filmleri ekranının alıcılarına ve satıcılarına ("alan razı, satan razı" diye) hoşgörü gösterilecek midir?

b) Hoşgörüye, hoşgörü ortamında gelişen toplumsal, kültürel farklılaşmanın, etik farklılaşmanın, değerler farklılaşmasının toplumsal dayanışmayı, hatta toplumsal birliği olanaksız kılacak noktaya dek varmalarına da hoşgörü gösterecek mi?

c) Çoğulcu demokraside, çeşitli kişilerin, grupların, örgütlerin, ahlak değerlerini aşındırma yolunda "uzlaşması" (çıkar paylaşması) gibi bir sonuç doğurmasının önüne geçilebilecek mi?

d) İlkeler ve değerler için savaşım verme yolu ile ödün verme, uzlaşma yolları çatıştığında hangisi izlenecek?

SİYASAL AHLAK TİPOLOJİSİ

Bu soyut siyasal ahlak sorunlarının yanıtları zamana bırakılabilir. Burada tarihten gelişigüzel seçilmiş somut davranış ve düşünüş örneklerine bakılabilir. Bazı noktalara dikkat çekmekten başka bir amaca hizmet etmeyen gelişigüzel bir tipoloji girişimiyle olsa bile, siyasal ahlak sorunlarını somutlaştırmakta yarar var.

Pythagorascı ahlak: Pythagoras (MÖ 6. yüzyıl) bilindiği gibi ruhgöçü (reenkarnasyon) kuramını savunan dinci idealist bir filozoftu. İzleyicilerinden bir Pythagorascı bilgenin kölesine davranışı ise antik yazında "yüce ahlak" örneğiymiş gibi anılır: Kölesinin çok kötü bir şey yapması üzerine bu Pythagorascı bilge, ona yaptığı şeyin kendisini çok öfkelendirdiğini, dolayısıyla cezalandırılmayı hak etmiş olduğunu söylemiş. Buna karşın [o an!] cezalandırmayacağını eklemiş. Cezalandırırsa, vereceği cezanın nedeninin öfkesine kapılmasının ürünü bir haksızlık olarak görülebileceğini açıklamış. (9)

Pythagorascı bilgenin bu davranışından, siyasal ahlak adına iki sonuç çıkarılabilir: Birincisi, Pythagorascı bilge gibi yöneticinin de, yargılanmayı ve cezalandırmayı, sıradan biri olarak öfkeyle, duygularına kapılarak değil, soğukkanlılıkla ve akla dayanarak yapmasının gerektiğidir. İkincisi, bir konuda (dar) bir açıdan ahlaka uygun görünen bir davranışın, tüm düzeni yargılayan bir (geniş) açıdan bakıldığında, böyle görünmeyebileceğidir. Gerçekten, köleci düzen ile birlikte yargılandığında, ruhgöçüne inancı nedeniyle empati yapması beklenerek kölesini özgür bırakması gereken Pythagorascı'nın bu davranışının ahlaklı görülüp gösterilmesi olanağı ortadan kalkmaktadır.

Pythagorasçılar güneşin doğuşunu selamlıyor (Fyodor Bronnikov'un tablosu)

Sokrates ahlakı: Sokrates'in (MÖ 5. yüzyıl) "Atina yasaları işime gelirken uyup, işime gelmeyince onlardan kurtulmanın yollarını aramak, erdeme, ahlaka uymaz" diye, öğrencilerinin kendisini ölümden kaçırma önerisini kabul etmediği anlatılır. Baldıran zehrini içerek, karşı olduğu Atina demokrasi düzeninin Halk Meclisinin hakkında verdiği ölüm kararına uyduğu, (Platon, *Kriton*, 50 a'da) övgüyle aktarılır.

Bundan çıkarılacak sonuç, yönetilenlerin, kendi yasal düzenlemelerini bile, çıkarlarına uymayınca çiğnemelerinin siyasal ahlaka aykırı olacağıdır. Ancak, Sokrates'in bu davranışının temelindeki siyasal ahlak felsefesi, çağdaş, demokratik (hatta evrensel) ahlak anlayışı açısından bakıldığında pek de onaylanabilecek bir düşünce olarak görünmemektedir. Gerçekten Sokrates, bu davranışını savunurken, aşağı yukarı şunları söylemektedir (ya da öğrencisi Platon hocasına şunları söyletmektedir): "Atina yasaları ile, onlardan yararlanma karşılığında onlara uyma sözü verdiğim bir sözleşme yaptım. Bu sözleşmeye dayanarak devlet yasaları bana, 'seni biz dünyaya getirip besledik, senin ataların bizim kölemizdir; böyle olunca senin hakların bizim haklarımıza eşit olur mu?' derlerse, ben ne diyebilirim!"

Thrasymakhos ahlakı: Platon (*Devlet*, 343 a – 344 d'de) adalet hakkında eski Yunan'da dolaşımda bulunan bir görüşü (MÖ 4. yüzyılın başlarında yaşamış) sofist Thrasymakhos'un ağzından şöyle aktarır: "Adalet güçlünün işine gelendir… Yürütme (erki) kimdeyse güçlü odur. Her yönetim (biçimi) yasaları işine geldiği gibi koyar… Adil adam adil olmayanın karşısında zararlı çıkar… Adaletsizliği (haksızlığı) sonuna kadar götürebilenler, şehirleri, ulusları ellerine alabilen en akıllı adamlardır."

Jacques-Louis David'in *The Death of Socrates* (Sokrates'in Ölümü) adlı tablosu.

Savunuyor göründüğü (ya da savunuyor gösterildiği) şeyin "kentte orman yasası" olduğu söylenebilir. Bu, kısacası "güçlü olan haklıdır" anlayışıdır. Böyle bir tutumun hiçbir ahlak kuralını gerekli görmemeye varacağı ortada. Dahası, "ahlak ahlaksızlıktır" gibi bir paradoksa götüreceği açık. Siyasal ahlak alanında, "olması gereken" ile "olanı" ayrımlayamayıp böyle bir anlayışa savrulanlarla, tarihte olduğu gibi çağımızda da sık sık karşılaşılmaktadır. Var "olan" ahlaksızlığın yaygın ve sürekli olduğunu gözlemleyip, o koşullarda dürüst olmamak "gerekir" sonucuna varanlar az değildir. Oysa ahlak, "olan" ile "olması gereken"i ayırt etme bilincine dayanır.

Platon ve Aristoteles.

Platon ahlakı: Platon (MÖ 427-347) *Devlet* adlı yapıtında (414 e – 415 e'de) ilerde "metaller mitosu" olarak anılacak bir mitos önerir. Yöneticilerden halkı, toplumun yararına, devletin yararına olarak "soylu yalan" dediği şu masala inandırmalarını ister: Hepiniz topraktan var edildiniz; dolayısıyla hepinizin anası bir, birbirinizin kardeşisiniz. Ancak sizi yaratan tanrı, önder olacakların mayasına altın, savaşçı olacakların mayasına gümüş, çiftçi ve işçi olacakların mayasına demir ve tunç katmıştır. Herkese toplumda mayasına uygun iş verilmelidir. Ve tanrı, demir ya da tunç mayalıların toplumu yönetmeye kalktıklarında, o devleti yok edeceğini buyurmuştur.

Platon'un kısaca böyle özetlenebilecek soylu yalanı, siyasal ahlak ile ilgilidir. Önerisi, yöneticilerin, toplumun yararına (bile olsa) yalana başvurmalarının ahlaka uygun olup olmayacağı sorununu gündemimize getirmektedir. Sorunun, halka yalan söylenmese bile gerçeklerin toplumdan saklanmasının siyasal ahlaka uygun olup olmadığı biçiminde, çok karşılaşılan bir çeşitlemesi daha vardır. Ve uzantısı bizi "resmi tarih" anlayışının irdelemesine dek götürebilecek niteliktedir.

Platon'un bir başka "soylu yalan" savunusu "ideal devlet" taslağında bulunmaktadır. Onda ise, içinden yöneticilerin de çıkacağı ("koruyucular" dediği) savaşçılar katmanı evliliklerinin kurayla (10) ayarlanıyormuş gibi gösterilmesidir. Hileli kurayla güçlü delikanlıların, güçlü delicanlılarla (genç kızlar anlamında kullandığım deyiş Platon'un değil benim) evlendirilmeleridir. Savaş kahramanları için buna bile gerek duyulmayıp, istediklerinden olabildiğince çok döl edinilmesinin ("istedikleri kadınları ve delikanlıları öpmelerine izin verilmeli" denerek) beklenmesidir. (11)

Aristoteles ahlakı: Aristoteles (MÖ 385-322) yeryüzünde bulunan cansız maddeden, ikincil düzeyde tanrılar saydığı gökcisimlerine dek, tüm varlıkların, tanrıya (yetkinliğe) varan yolda bir "sıradüzeni" içinde ilerlediklerini düşündü. Bu sıradüzeni (hiyerarşi) içinde, bir üst basamaktakiyle bir alt basamaktakinin eşitsizlikçi ilişkisinde, üstteki amaç, alttaki araçtır. Örneğin, öküz kölenin, köle efendinin canlı aracıdır. Buna uygun olarak bir üstteki yönetir, bir alttaki yönetilir (bkz. *Politika* ve *Nikomakhos Ahlakı* çeşitli paragrafları). Eşitliksizci toplum ve evren anlayışının felsefi düzeyde dile getirildiği bu örnekte, ahlakın "amaç-araç" ilişkisine nasıl bakıldığı görülmektedir. Siyasal ahlakta yönetenyönetilen ilişkisinin nasıl görüldüğü, açıklamayı gerektirmeyecek açıklıktadır.

Perikles ahlakı: "Thukydides Tarihi" içinde (I.I. 34-36'da) aktarıldığına göre, Perikles (MÖ 495-429) Peleponnesos Savaşı'nın birinci yılında şehitler için bir "Cenaze Töreni Söylevi" vermiştir. Söylevinde Atina'nın yönetim biçimi olan demokrasinin dayandığı erdemleri anlatırken şunları söylemiştir: "Bir Atina yurttaşı, kendi işlerine bakarken kamu sorunlarını savsaklamaz. Devletle ilgilenmeyen bir kimseyi, zararsız değil yararsız buluruz."

Perikles söylevinde Atina'nın yönetim biçimi olan demokrasinin dayandığı erdemleri anlatır.

Bu sözleriyle, demokratik siyasal ahlakın dayandığı ilkeyi dillendirmektedir. Yani, kamu sorunlarıyla ilgilenme ilkesini dile getirmiş olmaktadır. Zamanımızın yurttaşının, bu alandaki sorumluluk bilincinin Atinalınınkine ulaştığı söylenebilir mi? İlgisinin ne kadarını özel, ne kadarını kamusal sorunlara ayırmaktadır? Boş zamanlarında ilgisi nasıl, nerelerde sömürülmektedir?

Polybios, insanların, korkularına ve umutlarına seslenilerek yönetilebileceğini söyler.

Polybios ahlakı: Yunan asıllı Romalı düşünür Polybios'un dinsel inançlara dayandırdığı ahlak anlayışını kavramak için, önce Yunan'da ileri sürülmüş olan dinin toplumsal işleviyle ilgili bir kurama bakmakta yarar var: Yunanlı sofist Kritias (MÖ 455-403) "Sisyphos" adlı satirinde, geçmişte insanların yaşamının kaos içinde, düzensiz geçtiğini anlatır. Güçsüzün güçlünün uşağı olduğu, iyinin ödüllendirilmediği, kötünün cezalandırılmadığı bir çağdan söz eder. Sonra, hakkı, adaleti egemen kılmak için, yasaların konduğunu belirtir. Daha sonra, gizlice işlenen suçların da engellenebilmesi için: "Kurnaz düşünceli adamın biri, tanrı korkusunu insanlara buldu… sessizce. 'Bir kötülük tasarlarsan, gizli kalmaz bu tanrılardan' diye en tatlı öğretiyi sürdü o öne, bürüyerek doğruyu yalancı söze." (11) (Kranz, *Antik Felsefe*, Kritias, 87 B.10)

Kritias'un bu düşüncesi doğrultusunda, ondan iki yüzyıl kadar sonra, Polybios (MÖ 204-120) benzeri bir düşünüş geliştirmiştir. *Tarihler* adlı yapıtında, tanrılara inananların değil asıl onlara inanmanın aptallık olacağını söyleyenlerin aptalca düşündüklerini ileri sürmüştür. Çünkü, Roma devletini birlik içinde tutan duygu, Polybios'a göre, tanrılara karşı duyulan korkudur. Sıradan halk ancak bu yolla denetlenebilir. Polybios ayrıca, insanların, korkularına ve umutlarına seslenilerek yönetilebileceğini ekler. (12)

Böyle bir tutum karşısında, siyasal ahlakla ilgili iki sorun gündeme getirilebilir: Birincisi, siyasal ahlakın bir mitolojiye, dinsel olsun olmasın bir ideolojiye dayandırılmasının doğru olup olmadığıdır. İkincisi, dinsel inançların, toplumun birliği amacıyla bile olsa, siyasal bir araç olarak kullanılmasının ahlaka uygun olup olmayacağı sorunudur.

St. Augustinus ahlakı: "Tanrı Devleti" adlı yapıtında Hıristiyan etiğinin felsefi temellerini atmış bir düşünürdür St. Augustinus (MS 354-430). Adem ile Havva'nın günahını kalıtmış insanoğlunun doğuştan günahkâr olduğuna inanır. İstenci (iradesi) zayıf ve günahkâr insan özgürlüğe özenip, değil toplumu yönetmeye, kendisini bile yönetmeye kalkmamalıdır. Tanrının, Kilisenin yönetimine boyun eğmelidir.

Bu, Nietzsche'nin, "köle ahlakı" diyeceği, karşısına bir "efendi ahlakı" koyarak eleştireceği bir ahlak anlayışıdır. Radikal İslamda da, yetersiz bir "cüz-i irade" sahibi sayılabilecek insanın toplumu yönetemeyeceği inancı dayatılır. İslam siyasal ahlakı da toplumu ancak Allah'ın yöneteceği inancından, diyebiliriz ki "kul ahlakı" anlayışından beslenmektedir.

St. Augustinus'un Sandro Boticelli tarafından yapılmış portresi (1480).

Burada, insanüstü kaynaklarca buyrulanların gereğinin yerine getirilmesi istenen bir "edilgin etik" söz konusudur. Yazgıya boyun eğmenin erdem sayıldığı böyle edilgin bir etik anlayışıyla, çoğu sorunun çözümü, ötedünyaya ertelenmektedir. Ayrıca, bu anlayış ister istemez, "budünya amaçlı etik" ile "ötedünya amaçlı etik" olarak çifte standarda yol açmaktadır: "Hiç ölmeyecekmişsin gibi çalış, yarın ölecekmişsin gibi ibadet et" deyişi buna örnek olarak gösterilebilir.

Konfüçyüs'e göre (MÖ 551-478) tanrılara saygı göstermeliyiz; ancak sorunlarımızı çözmek için onlardan yardım beklememeliyiz.

Konfüçyüs ahlakı: Dinsel etik anlayışının karşısındaki laik etik anlayışlarından birinin Konfüçyüsçülük olduğu söylenebilir. Konfüçyüs'e göre (MÖ 551-478) tanrılara saygı göstermeliyiz; ancak sorunlarımızı çözmek için onlardan yardım beklememeliyiz. Çünkü onların ne düşündüklerini bilemeyiz. Dolayısıyla bu dünyadaki ilişkilerimizi kendimiz düzenlemek zorundayız. Konfüçyüsçü bilginlik, böylece budünya-ötedünya gibi çifte standarda düşmemiş görünür. Ama eşit sizlikçi bir dünya görüşüne sahip olunduğundan, mandarinlerin üstleriyle, astlarıyla ve halkla ilişkilerini düzenleyen 300 dolayında kuralla, aynı konuda bile mandarinler arasında görev gereği görev dışı ilişkilerde, üstüne farklı, astına farklı davranılması istenmiştir. Halka farklı davranış gösterilmesi istenen "çokstandartlı" bir "sıradüzeni etiği" yaratılmıştır. (13)

Machiavelli ahlakı: Sık sık, Machiavelli'nin *Prens* adlı yapıtında "amaca ulaşmada her araç meşrudur" ilkesine dayanan Makyavelizm anlayışından söz edilir. Makyavelizm, aşağıda anlatılacak olan Kantçı ahlak ölçütüne vurulduğunda, toplumsal çapta işlerliğe sahip olabilecek bir davranış rehberi olarak görünmemektedir. Gerçekten, bu ilkeye göre davrananların, bu yolda öteki insanları araç olarak kullanabilenlerin sayısı arttıkça, amaçlarına ulaşmaları güçleşecek, giderek olanaksızlaşacaktır.

Ancak, Machiavelli'in (1469-1527) bu ilkeyi, yönetilenlerden çok yöneticiler için geliştirdiği anımsanmalı. Yönetilenlere değil yöneticilere seslendiği unutulmamalı. Ayrıca Machiavelli, her amaca ya da herhangi bir amaca ulaşılması için her araca başvurabileceğini yazmış değildir. Kafasındaki bilinmez, ama yazdıklarında sözünü ettiği (İtalya'nın siyasal birliği gibi) bir "yüce amaç" olsa gerektir. Yalnızca İtalya'nın tek bir egemen altında birliğini sağlamaya çalışan (Borgia gibi) yöneticiler değil, çağının yöneticileri, hatta günümüze dek birçok yönetici, çoğu örnekte, onun bu sesine kulak vermiş görünürler. Makyavelizm izlendiğinde, bazı amaçlar için farklı bazıları için farklı, sonuçta yönetenler için farklı, yönetilenler için farklı, dolayısıyla çifte standartlı bir ahlak anlayışından kurtulunamayacaktır. Öte yandan böyle bir anlayış, en büyük amaç karşısında öteki amaçların durumu (amaçlar hiyerarşisi) ve "amaç-araç ilişkisi" gibi büyük ahlak sorunlarına çözüm getirememektedir.

Niccolo Machiavelli (Santi di Tito'nun tablosu).

Kant ahlakı: Ödev ahlakını formülleştiren Kant (1724-1804) bir davranışın ahlaka uygun düşüp düşmediğini ortaya koyacak akılsal bir ölçüt geliştirmiştir. Ölçüt olarak, bir davranışın herkesin izleyebileceği nitelikte bir davranış olup olamayacağına bakılmasını önermiştir. (14) Örneğin bir kimsenin yerine getire-

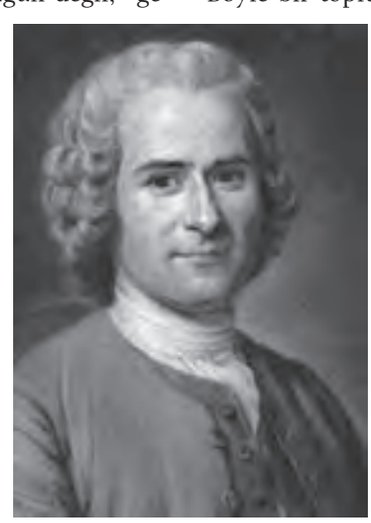

Kant'ın ulaştığı en temek ahlak ilkesi, bir kimsenin, kendisine yapılmasını istemediği şeyi başkalarına yapmamasıdır (Kaliningrad'daki Kant heykeli).

meyeceğini bildiği bir sözü vererek amacına ulaşmaya çalışması, ahlaklı (ve de akıllı) bir davranış olmayacaktır. Çünkü herkes bu yönde davranırsa, yani senin gibi onlar da sözlerinde durmazlarsa, sen de amacına ulaşamazsın, kimse de amacına ulaşamaz. Sözünde durmama, bir genel ahlak ilkesi düzeyine çıkarılamaz.

Kant'ın bu ahlak ölçütüne vurarak ulaştığı en temek ahlak ilkesi, bir kimsenin, kendisine yapılmasını istemediği şeyi başkalarına yapmamasıdır. Böyle bir ilkenin herkesçe izlenip gerçekleştirilmesi olanaklıdır. Genel davranışlar alanı için oldukça sağlam görünen bu ahlak normu da, ne yazık ki, siyasal ahlak alanında o denli uygulanabilir görünmemektedir. Şöyle ki, "başkalarının seni yönetmesini istemiyorsan, başkalarını yönetmeye kalkma" önermesinin gereği yerine getirilemez. Yönetenyönetilen farklılaşmasına uğramış bir toplumda siyasal alanın her ilişkisinde kullanılamaz.

Rousseau ahlakı: Bilindiği gibi yapıtı *Toplum Sözleşmesi* içinde tekin, azlığın, çoğunluğun değil, "genel istenç" (genel irade) dediği şeyin egemenliğinden söz eder. Yani kendini genel istencin temsilcisi yapan bir kişinin, bir kurulun, bir kurultayın yönetiminin yasal olacağı görüşünü savunur Rousseau (1712-1778). (15)

J. J. Rousseau, tekin, azlığın, çoğunluğun değil, "genel istenç" dediği şeyin egemenliğinden söz eder.

Genel istenç, genel çıkarın (toplum yararının) temsilcisidir.

Ancak bu anlayış da, toplumsal yararın nerede olduğunu, onu kimin, kimlerin bilip, kimlerin dile getireceğini, o kimselerin hangi düzeneklerle ortaya çıkarılacağını (kısacası genel istencin gereklerinin nasıl gerçekleşebileceğini) gösterecek çözümler yaratamamaktadır. Dolayısıyla, genel istenç (halkın iradesi) hem halkın çıkarını temsil ettiklerini ileri süren kimselerin, hem de "sandıktan çıktığını" ileri sürerek, "erkeği kadın, kadını erkek yapmak dışında" her şeyi yapmaya yetkilerinin olduğunu düşünenlerin kalkanı olabilmektedir.

Kropotkin ahlakı: *Bir Evrim Öğesi Olarak Dayanışma* adlı yapıtında Prens Kropotkin (1842-1921) yaşam savaşı kavramı ve "yarışma etiği" yerine, "yardımlaşma" düşüncesini, "işbirliği etiği" denilebilecek ahlak anlayışını ön plana çıkarır. (16) Suçların ana kaynağının, varsıllığın (zenginliğin) yol açtığı tutkular ile yoksulluğun yol açtığı nefret olduğunu söyler. Devletin güce başvurarak sürdürmeye çalıştığı toplum düzeninin, gönüllü katılma ilkesine dayanan derneklerle yürütülebileceğini ileri sürer. Böyle bir toplumun siyasal düzeni, doğrudan demokrasiye benzeyecektir. Orada, burjuva sınıfının buluşu olan temsil kurumu bulunmayacaktır. Çünkü bir kimse başka bir kimseyi, hele birçok kişiyi temsil edemez. Temsil edebilmesi için onların yaşadığı yaşamı sürmesi gerekir ki bu da olanaksızdır. Söz konusu toplumun ahlak ilkesi ise "herkese gereksinimine göre" vermek olacaktır.

Kropotkin'in formülleştirdiği bu "anarşist düzen" etik anlayışının dayandığı temelleri daha tam ortaya koyabilmek için, esinlendiği gene anarşist bir düşünür olan Bakunin'in (1814-1876) bir kuşak kadar önce dile getirdiği bir düşüncesinden de söz etmeliyiz. Bakunin gerçek ahlakın, cezalandırılma korkusuyla ve ödüllendirme umuduyla kurulamayacağını ileri sürmüştür. Bu yollar, vicdanın özgür kararlar almasını önlemekteydi. İnsanın, seçeneklerini, vicdanıyla baş başa kalarak değerlendirmesini, seçtiği değerleri benimseyerek izlemesini engellemekteydi. Gerçek ahlak, Bakunin'e göre, ceza korkusuyla, ödül umuduyla değil, salt iyilik isteğiyle kurulur.

Anarşist kuramcılar Bakunin (solda) ve Kropotkin.

Günümüze dek toplumsal çapta uygulamaya geçirilebilmiş olmayan böyle bir ahlak anlayışı, kuramda kalma durumunu sürdürmektedir. Ona dayanılarak çok geniş insan kitlelerinden oluşan çağdaş toplumların varlıklarını, kaostan uzak, düzen içinde sürdürmelerini sağlayabilecek çözümler önerilebilmiş değildir.

Popper ahlakı: Açık toplum kavramını savunan Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı yapıtında (17), bilinenlerden farklı bir ahlak anlayışı önermiştir. Bir toplumda, kişisel yetenekleri ve konumları bakımından daha üstün durumda bulunanların, bu yeteneklerinin ve katkılarının karşılığı olarak, başkalarından daha fazla pay almaları gerekmez. Bununla alışık olduğumuz ahlak anlayışına karşı, onun tam zıddı denebilecek bir ahlak önerilmektedir.

Karl Popper.

Üstün sayılan kimselere, daha fazla hakların ve ayrıcalıkların, daha büyük payların değil, daha büyük görevlerin ve daha büyük sorumlulukların düşeceği söylenmektedir. Bu, siyasal uzantıları, bildiğim kadarıyla daha işlenmemiş bir ahlak anlayışı olarak ortada durmaktadır.

Dewey-Özal ahlakı: İşbitirici ahlak, Dewey'in kurucusu olduğu "Pragmatist" (yararcı) felsefenin etik anlayışının çağdaş toplumdaki ve ülkemizdeki "oportünist" (fırsatçı) görünümüdür. Günlük dille söylendikte, yararcı felsefenin çıkarcı ahlakıdır. Sorunları çözmekten, iktidarı yıpratıcı, oyları alınan seçmenler çemberini daraltıcı sorunların çözümünden kaçarak, onları seçim dönemlerinin sonuna erteleyen demokratik dönemlerin "demokratik" denen politikasının "savsaklayıcı ahlak anlayışına" tepkiyle geliştirilmiştir. Aynı zamanda, demokrasinin çözemeyip biriktirdiği sorunları çözme işlevini gören "sorun çözücü" bir ara rejim ahlakıdır. Günümüzde ve ülkemizde tek seçenekli kalan (ya da böyle gösterilen) ekonomik-toplumsal düzende ve demokrasi içinde de uygulanabilip süreğenleştirilmeye çalışılmaktadır.

Toplumsal açıdan "işbitirici" görünen bu ahlaka, bireysel açıdan bakıldığında, onun "köşedönmeci" niteliği görülebilmektedir. Öte yandan, sorunları çözüş biçimi de "ilginçtir". Sorun ya Gordiyon Düğümü örneğindeki gibi kesilerek, ya Kolomb'un yumurtası örneğindeki gibi kırılarak, ya da bir sorun çözülürken ileride karşımıza çıkabilecek yeni yeni sorunlar yaratılarak çözülmeye çalışılmaktadır.

Böyle bir ahlak anlayışının, sonuçta, sorunları kördüğüm edip, bir noktada tıkanacağı ortadadır. Öte yandan, bu işbitirici siyasal ahlak anlayışı, sorunların birey yaşamını aşan bir zaman perspektifi içinde ele alınmasına elvermez. Böyle bir perspektifi gerektiren toplum ve devlet kavramından çok, şirket anlayışına uygun düşmektedir.

Sorunları "her ne pahasına" olursa olsun çözme anlayışı, bu anlayışı benimseyenleri, her türlü yola başvurarak çözmeye yöneltir. Yani Makyavelizme sapmaya götürebilir. Ayrıca, sorun çözmenin amaç edinilmesi, aracın amaç edilmesi anlamına gelebilir. Böylece ahlakın temel direğini oluşturan amaç-araç ayrımı anlayışının yıkılmasına yol açabileceği unutulmamalıdır.

İşbitirici ahlak, Dewey'in kurucusu olduğu "Pragmatist" (yararcı) felsefenin etik anlayışının çağdaş toplumdaki ve ülkemizdeki "oportünist" (fırsatçı) görünümüdür.

SONUÇ

Uzun boylu bir sunuştan sonra bir de uzun boylu bir sonuca kalkışmayacağım. Birkaç değinişle yetineceğim. Max Weber, kapitalizmin, Protestanlığın "püriten etik" anlayışından beslendiğini ileri sürmüştü. Ona nazire olarak yapıtının adını *Mafya Ahlakı: Kapitalizmin Ruhu* koyan Arlacchi (18), o düzenin ve de o ahlakın ulaştığı sonucun, mafyacılarla politikacılar arasındaki sıkı bir işbirliğine vardığını göstermeye çalışmaktadır.

Öte yandan, sınıflı toplumda, ya da sınıflı toplumların egemen olduğu bir dünyada, sınıf kategorisini görmezlikten gelen bir ahlak anlayışının, pratik siyasal ahlak sorunlarını çözemeyeceği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, toplumlararası ilişkilerde, etnik, ulusal, dinsel vb. etikler, karşımıza, sorun çözücü olmaktan çok sorun yaratıcı pratikler olarak çıkmaktadır. "Bölgesel" (dolayısıyla göreli) ahlak anlayışları niteliği taşımaktadır. Toplum içi ilişkilerde de, sınıfsal, yerel, bölgesel, cinsel çıkarların kalkanı olarak kullanılan ahlak anlayışlarıyla karşı-

laşılmaktadır. Öyleyse, ahlak toplumda, tüm insanlığı kapsayan bir "insanlık etiği" ve tüm bireyleri aynı etik normlarda birleştirebilecek bir "emek etiği" yaratılıp geliştirilebilecek yönde dönüştürülmeye çalışılmadığı sürece, ne genel ahlak, ne de siyasal ahlak sorunlarının çözümünde önemli bir yol alınabileceğini söyleyebiliriz. Tersine, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, gelir dağılımında eşitsizliğin artışına oranlı olarak, ahlaksızlığın çapını ve şiddetini artırmaktadır.

DİPNOTLAR

1) Örneğin bkz. Yavuz Abadan, *Amme Hukuku* (Ankara, 1952), s.14.

2) Örneğin Adil İzveren, *Toplumsal Törebilim* (Ankara, 1980) s.vı'da "insan bilincinde manevi öğeyi oluşturan ilkelerin tümü" nün sosyal ahlak kavramında toplandığını söylerken, aslında genel ahlak kavramını tanımlamış olmaktadır. Gerçekten, birkaç satır sonra,"sosyal ahlak genel ahlak öğretisinin bireyin toplum içindeki durumunu ve eylem düzenlemelerini konu alan özel bir bölümdür" denmektedir. Siyasal ahlak konusuna ise (s.333'te) "politikacının halka hesap verme anlamında siyasal sorunluluğu, politika ahlakının temelidir" diye yazmaktadır. Ahlak ile insan-insan ve onun bir görünümü olan birey-toplum ilişkilerinin sınırlarının çizildiği anımsanırsa, genel (ya da bireysel) ahlak-sosyal ahlak ayırımının yerinde olmadığı, ahlakın her zaman "sosyal" olacağı söylenebilir.

3) Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri, 1, Mutluluk Ahlakı* (İstanbul 1965) ve Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri, 2, Ödev Ahlakı* (İstanbul 1968).

4) *Kitabı Mukaddes*, 1981 baskısı, "Tesniye"bölümü, 5: 17-21: "Katletmeyeceksin. Ve zina etmeyeceksin. Ve çalmayacaksın. Ve komşuna karşı yalan şahadet etmeyeceksin. Ve komşunun karısına göz atmayacaksın; ve komşunun evine, tarlasına ve kölesine, ve cariyesine ve öküzüne ve eşeğine ve komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin." 2001 baskısı. Yeni Çeviri'deki adlarıyla *Kutsal Kitap*, "Yasanın Tekrarı" bölümü, 5:17-21: Öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalancı tanıklık yapmayacaksın ... diye gitmekte.

5) Bülent Dâver, *Siyaset Bilimine Giriş* (Ankara, 1976), s.121.

6) Örneğin antropolog Pierre Clastres, *Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu* (İstanbul, 1980), s.233'te, Amerikan Yerlisi Tobalar'ın şefi Kalanin'in, hiçbir ekonomik amacı olmaksızın, başka bir topluluğun kampını birçok kereler basıp insanlarını öldürüp derilerini yüzme alışkanlığından söz eder. Yakalanınca meşaleyi bedenine bastırarak söndürme, bilek derileri kesilip tendonlarını çekiştirme derecesinde ağır, hayvanlara bile yapılmayan işkencelere uğradığı anlatılmaktadır. Acıya dayanamayıp bağırırsa, ruhunun ağzından kaçmasıyla ölümsüzlüğü kaçıracağı korkusuyla bile olsa, gık dememiş olması "kahraman ahlakı" mı sayılacak? Bağırsaydı ahlaksız mı sayılacaktı?

7) Amerikan anarşist düşünürü Henry Thoreau (1817-1862) karşı olduğu savaş için kullanılacağı düşüncesiyle vergilerini ödemeyip Walden Gölü kıyısında kurduğu kulübede yaşamayı seçerek edilgin direniş örneği vermişti.

8) Krş. Walther Kranz, *Antik Felsefe* (İstanbul, 1976), s.32.

9) Efendi-köle ilişkisinde daha yüksek bir ahlak örneği olarak, İslamcı yazında, bilindiği gibi, Muhammed ile kölesinin deveye nöbetleşe binerek Medine'ye gidişleri verilir. Sırasını "ayıp olur" diye kendisine bırakan kölesinin önerisini dinlemeyip kente kölesinin deve sırtında, kendisinin yürüyerek girdikleri söylenir.

10) Yunan doğrudan demokrasisinde, kura demokratik, seçim (varsılların kendilerini seçtirdikleri gerçekliğinin bilincine bizden fazla varmış olarak) oligarşik yöntem sayılıyordu. Çağımızın temsili demokrasisinde hileli kuranın yerini hileli seçimler almış görünüyor. Hileli olmasalar bile gerçekliği tepetakla göstermede kullanılan aşırı geliştirilmiş medya ve propaganda, seçimlerin üzerine koyu bir gölge düşürmektedir.

11) Bunun bir erken ırkçılık örneği olarak "damızcılık" sayılabileceği yorumu için bkz. Alâeddin Şenel, *Irk ve Irkçılık Düşüncesi* (Ankara, 1993) s.45 ve 49.

12) Bkz. Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi* (Ankara, 2013) s.211-212.

13) Bkz. Alâeddin Şenel, *İnsanlık Tarihi*, (Ankara 2014) s.563; krş. Konfüçyüs, *Konuşmalar* (Ankara, 2008).

14) Bkz. Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri* (İstanbul,1968) cilt 2, s.74.

15) Bkz. Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s.394.

16) Krş. Kropotkin, *Anarşist Etik* (Ankara, 1999) s.25 ve 36.

17) Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları* (Ankara, 1967).

18) Pino Arlacchi, *Mafya Ahlakı: Kapitalizmin Ruhu* (İstanbul, 1991).

BİLİM ve GELECEK KİTAPLIĞINDAN

H. Tuğrul Atasoy

Bir nöroloğun gözünden

İNSAN NEDEN SANAT YAPAR?

axis mundi

Sanat yapıtı nedir? Bize ne anlatır? Sanat yapıtının esin kaynağı neresidir? Sanat ile "anormallik" arasında bir ilişki var mıdır? Sanat evrensel midir? Söz ile iktidar ilişkisi nasıldır? Bilim ve sanat birbirine benzer mi? İnsan bilinmeze ilk adımı bilimle mi, sanatla mı atar?

Prof. Dr. Tuğrul Atasoy'un yukarıdaki sorular bağlamında dolaşan denemeleri, sanatın ufkunda gezinirken, nöroloji, antropoloji, genetik, psikoloji, psikanaliz, felsefe, doğa ve şiirle de buluşuyor. Atasoy'un bu çalışmasında, düşüncelerini yer yer sorguladığı, yer yer onlardan güç aldığı bilim ve düşün insanları arasında, Theodor Adorno, Jean Baudrillard, Roland Barthes, Walter Benjamin, John Berger, Jorge Luis Borges, Terry Eagleton, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, John Zerzan gibi isimler bulunuyor.

Eve Curie

Marie Curie

Bir bilimkadınının olağanüstü öyküsü

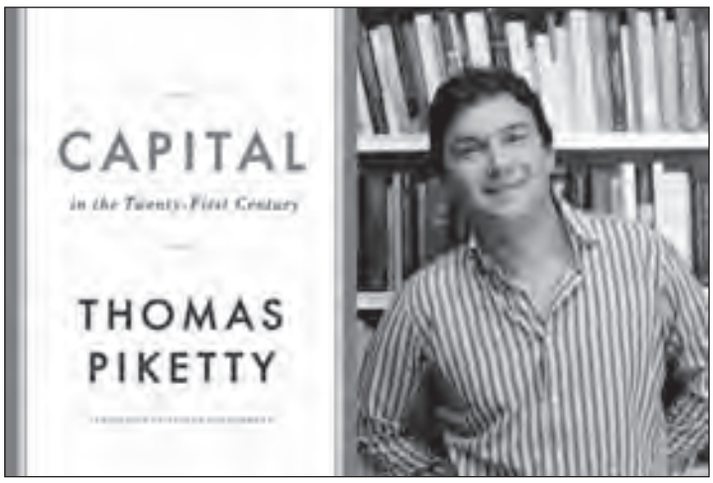
"Marie Curie" derken sözünü ettiğimiz değer, iki Nobel Ödülü almak ve en büyük bilimcilerden biri olmak değil. Esas örnek alınası olan, Marie Curie'nin yaşama ve bireysel-toplumsal ilişkilere yönelik bakış açısıdır.

Marie ve Pierre Curie, yıllarca emek verip keşfettikleri radyumun patentini almayı reddettiler. Oysa kendi keşiflerinin bir gramıyla en büyük hülyaları olan bir laboratuvara kavuşabilirlerdi. Curie'ler karar veriyor: "Maddi çıkar bilimin ruhuna uymaz". Gerçek bilim, kapitalizme direniyor.

Kızının kaleminden, bilime ve topluma adanmış bir yaşamın öyküsü...

www.bilimvegelecek.com.tr / bilgi@bilimvegelecek.com.tr / 0216.349 71 72

LE KAPİTAL 2.0
-bir eleştiri-

Ufuk açıcı çözümlemelerine ve teşhislerine rağmen, Piketty'nin yeni Marx olduğunu iddia etmenin tek bir anlamı olabilir: Marx'ı okumamak ve bilmemek. Oldukça kapsamlı verilere dayanarak data mining (veri avlama) yöntemleriyle gerçek doğruya ulaşabileceğini düşünen Piketty'nin analizi bu nedenle kapsam itibariyle ve daha önemlisi ideolojik olarak sınırlı olmaya mahkûmdur. Piketty, her ne kadar iktisadi modellemelere ve bu modellerin ön kabullerine ihtiyatla yaklaşsa da, sahip olduğu sosyal bilimci hassaslığı, meselenin modellenerek açıklanması gereken makro noktalarını es geçmesine neden oluyor.

Can Başkent
www.canbaskent.net / can@canbaskent.net

Thomas Piketty'in orijinal Fransızca edisyonu 2013'te, daha çok ses getiren İngilizce edisyonu 2014'te yayımlanan "21. Yüzyılda Anapara" (*Le Capital au XXIe siècle*) adlı kitabı, gelir dağılımındaki adaletsizlik ile anapara ve servetten elde edilen gelirin yüzyıllar boyunca nasıl arttığı gibi günümüzün sosyopolitik yapısını bilfiil ilgilendiren sorunları analitik bir şekilde inceleyerek beraklaştırmaya ve basitleştirmeye; getirdiği çözüm önerileriyle de bu basitliği muhafaza etmeye çalışan kapsamlı bir kitap. Kitabın ne kadar ses getirdiği, yazarın bilhassa çıktığı ABD turnesinde yarattığı sansasyon ve medya ilgisi malum (örneğin *Libération* gazetesine göre, Piketty ABD'de bir süperstardır). Kitap, şüphesiz medyatik olmasının ötesinde de siyasal ve kuramsal bir ilgiyi hak ediyor.

Piketty kitabında sermayenin gelir dağılımında yol açtığı adaletsizlik sorununu çözmek için öneriler geliştiriyor.

Özetlemek gerekirse eser, ekonometrik istatistiklerle sermayenin son yüzyıldaki gidişatını, yarattığı servet yoğunlaşmalarını ve buna bağlı olarak ortaya çıkan gelir uçurumunu, tarihsel bir çerçevede analitik yöntemlerle anlatan, sonrasında da sermayenin gelir dağılımında yol açtığı adaletsizlik sorununu çözmek için de küresel bir sermaye vergisi önerisi getiren bir çalışma. Kitabın ne kadar emek yoğun olduğu, kullandığı verileri toplamak için ne kadar derin ve kapsamlı arşiv taraması yapıldığı hemen fark ediliyor. Daha da önemlisi, daha düne kadar ekonomistlerin ellerinde olmayan derinlikte, ayrıntılarla dolu veritabanlarının kullanılması (her ne kadar *Financial Times*, Piketty'nin grafiklerine ve verilerine itiraz etmiş olsa da), bu kitabı önemli kılan diğer bir etmen.

Bu yazıda, Piketty'nin kitabını eleştirel bir çerçeveden değerlendirirken (kısaca kitabı *21YA* olarak analım), vahşi kapitalizmi kontrol etmek için öne sürülen kimi yöntemleri tekrar ele alacak, sosyopolitik ve kuramsal zeminde bu önerilerin ve tezlerin nasıl işleyeceğini anlamaya çalışacağız. Bu süreçte aklımızda şu soru olacak: **Gelir dağılımındaki eşitsizliği devlet gibi merkezi bir otorite olmadan nasıl engelleyebiliriz?** Bu soru, günümüz ekonomik sisteminde "servet düşmanı" olmadan, kitlelerin desteğini alarak, ekonomik sistemi korkutucu bir şekilde sarsmadan, sermayeyi kişiden alıp

devlete vermek gibi *ad hoc* çözümlere yeltenmeden, zenginliği ve servet birikimini, sonuca değil de nedene odaklanarak nasıl "kontrol edebileceğimiz" sorusunu yanıtlamadan önce atılması gereken ilk adımlardandır.

Devleti ele geçirmiş kapitalizmle mücadele etmek

Amerikan rüyası kapitalizm şöyle işler. Üniversitede okurken, yurt odanızda bir iki arkadaşınızla beraber, bir internet sitesi yaratırsınız. Site, sadece kullanıcıların yükledikleri verileri barındıracak şekilde tasarlanır, bir iki ufak tefek bilgi dışında bu internet sitesinin içeriğini siz hazırlamazsınız. Sitenize, öncelikle sadece kendi üniversitenizdeki öğrencilerin üye olmasına izin verirsiniz. Sonra, gitgide büyüyüp ilgi çeken bu sistemi, önce diğer üniversite öğrencilerine, sonra da tüm internet kullanıcılarının erişimine açarsınız. Adım adım, gerek icat ettiğiniz sistemin neredeyse tek olması sayesinde, gerekse medyayla ilişkilerinizin iyi olmasına bağlı olarak, kurduğunuz internet sitesinin kullanıcı sayısı da son on yılda 1 milyondan 1,1 milyara çıkar. Kurduğunuz site sayesinde 30 yaşında 25 milyar dolarlık bir servetiniz olur. Dahası bu servet, maaşınızın karşılığı değildir, zira şirketinizde sadece 1 dolarlık sembolik bir maaşla çalışmaktasınızdır. Üstüne üstlük, borsadaki başarınız da bu servetin birincil nedeni değildir. Şirketinizin hisse değeri 38 Dolar'dan, ancak 60 Dolar'a çıkabilmiştir, ine çıka. (1) Nihayetinde, akıllı ve yaratıcı bir veledin, şansın ve hırsın da epeyce yardımıyla, insanların "gönüllü olarak" iştirak ettiği bir internet sitesi sayesinde, 30 yaşında 25 milyar dolar servetinin olmasını nasıl "engelleriz"?

21YA, bu ve benzeri durumlarda, gelir uçurumunun bu kadar açılabildiği bir devirde, sermayenin nasıl kontrol edilebileceğini, tarihsel veriler ışığında çözümleyip, nispeten merkeziyetçi, vergi temelli bir çözüm önerisinde bulunuyor. Piketty'nin neo-sosyalist yaklaşımını anlayabilmek için, spektrumun tamamen zıt ucunda yer alan başka bir siyasi algıyla mukayesesini önemli görüyorum. Zira gelir vergisini hırsızlık olarak gören anarko-kapitalist / liberter yaklaşımı anlamadan ve yad etmeden, kapital/izm üzerine yazılan bir kitabı kavramak zordur. Bu vesileyle, yeni-sol ya da neo-sosyalizm dışında da, devleti ele geçirmiş kapitalizme yönelik insancıl, makul ve rasyonel alternatifler olabileceğini anımsamamız gerekiyor. Dahası, bu alternatifleri mukayese etmeden her iki tezi de yeteri kadar geliştiremez, bu tezlerin eksiklerini göremez, haydi biraz Hegelci olalım, arzulanan senteze de ulaşamayız. Bu anlamda özetlemek gerekirse, **devleti ele geçirmiş kapitalizmle** mücadele etmenin iki yolu vardır. Birincisi, devleti ele geçiren kapitalizmi alaşağı edip yerine daha "iyisini" koymak, en kötü ihtimalle de bu kapitalizmin vahşiliğini törpülemektir. İkincisi de, ele geçirilecek devleti ortadan kaldırmak, yerine daha adil ve özgürlükçü bir şey koymaya çalışmaktır. Ama, her iki analizin de ortak başlangıç noktası, kapitalizmin devleti ele geçirmiş olmasıdır. Başka şekilde ifade etmek gerekirse, anarko-kapitalizme göre, devlet zaten kapitalizm tarafından ele geçirilmek için var edilmiştir, kapitalizmin zulümlerinin çoğu kapitalizmin elinde devlet gibi bir güç olmasından kaynaklanır. Kısacası, kapitalizmi kontrol altına almanın bir yolu devletçilikse, diğer yolu da devletsizliktir. Bu hususları anımsamak *21YA*'yı okumadan önce önemlidir. Zira, Piketty dahil olmak üzere neo-sosyalizmin, Fransız Sosyalist Partisi'nden tutun da İngiliz İşçi Partisi'ne dek süregiden yeni müreffeh sosyal devlet anlayışının birincil tezi budur: Kapitalizmi gerek yüksek vergilerle, gerekse sosyal devlet politikalarıyla ehlileştirmek.

Thomas Piketty.

Ancak burada, kafa karıştırıcı olan, bu stratejinin temel ve devrimci bir yenilik getirmemesi, devletçi sosyalizmi **upgrade** ederek, **Sosyalizm 2.0** edasıyla gündeme getirmesidir. Mekanizma gerek küresel vergi talebiyle olsun, gerek uluslararası finans hareketlerinin kontrolü olarak olsun, değişmemektedir. Bu merkeziyetçiliğin ister istemez, **analitik** ve *a priori* bir şekilde yozlaşmaya ve verimsizliğe ve özgürlüklerin tırpanlanmasına yol açabileceği düşünülmeden, alternatif ekonomik politikalar üretmek dar ve tek boyutlu bir düşünce dinamiği yaratacaktır. Dolayısıyla, Piketty'yi okurken, aklımızda tutmamız gereken iki önemli anekdot var.

1) Şu anda içinde yaşadığımız sistem, sadece kapitalizm değil, devleti ele geçirmiş kapitalizmdir.

2) Küreselleşen ekonomide, tıpkı devletlerin şiddet erkinin sonu olmaması gibi, şirketlerin biriktirebileceği anaparanın ve servetin de neredeyse sonu yoktur.

Bu şartlar altında, gelir uçurumunu nasıl çözebiliriz? *21YA*, yukarıdaki ikinci maddeye yoğunlaşarak bu sorunu analiz ediyor. Ancak, birinci maddeyi ihmal ederek kapitalizmin devlet gibi bir merkezi erk tarafından korunmadıkça var ola-

mayacağı varsayımına (ya da tezine) neredeyse hiç değinmiyor. Bu minvalde başat sorumuzu bu sefer tersten soralım: Devlet zoru ve baskısı olmadan, acaba bir patronun işçisinin 50 katı kazanmasına kim göz yumabilir?

Kapitalizmin Birinci Ana Kanunu

Anapara birikiminin, enflasyonla ve ekonomik büyüme oranıyla olan ilişkisi, *21YA*'nın önemli sacayaklarından biri. Marx'ın tezlerini Piketty'nin hatırlatmasıyla tekrar göz önüne alalım: Uzun vadede kapitalizmde ya anaparadan gelir elde etme oranı gitgide düşer ve böylece sermaye biriktirilmez hale gelir, ya da sermayeyle servet gitgide daha da artar, uçurum daha da açılır ve devrim için maddi koşulları sağlar. Bu noktada, geleneksel Marksçı ekonomik algıdan ayrılarak, Piketty bize sosyalist devrimin sanayi devrimini bile doğru dürüst yaşamamış "fakir" ülkelerde gerçekleştiğini anımsatır. Mesele, kuşkusuz sadece Marx'ın yanılması değil, kapitalizmin sanıldığından daha kuvvetli (ya da sosyalizmin sanıldığından daha zayıf) olmasıdır. Bu nedenle, anaparanın tarih içinde, savaş dönemlerini saymazsak, gitgide kuvvetlenmesi, toplumları yeni arayışlara yöneltmiştir. Gelir vergisi de belki bu arayışın en somut sonuçlarındandır. Verginin "yol, su, baraj" olarak bize geri dönmesinin ötesinde, *21YA* çerçevesinde en önemli rolü toplumdaki sınıf farkını azaltmasıdır. Az kazananın düşük oranda, çok kazananın yüksek oranda vergi vermesi de bu toplumcu yaklaşımın bir ürünüdür.

Bu minvalde, ultra-zenginlerin nüfustaki oranı ve sahip oldukları mülk arasındaki ilişkiyi ifşa eden can sıkıcı grafiklerle ve rakamlarla zamanınızı almayacağım. Hepimizin aşağı yukarı aşina olduğu bu tablo, özellikle dünya savaşlarından sonra daha da trajik bir hal almıştır. Kapitalizmin devleti daha da güçlü bir şekilde ele geçirmesi, bilhassa sarsılan Amerikan rüyasının Büyük Depresyon sonrası **tekrar** kendini canlandırabilmesi, iki atom bombasına **rağmen** Japonya'nın kalkınabilmesi, faşist diktatörlüklerin yol açtığı yenilgi sonrası Zimbabwe türü hiper-enflasyonla mücadele eden Almanya ve İtalya'nın **dahi** tekrar müreffeh olabilmesi kapitalizme olan güveni tazelemiştir. Bu politik gücü arkasına alan kapitalizm de gerek Thatcherci/Özalcı yeni sağ ile, gerekse, sendikalizm karşıtı siyasetiyle bir süre için geçici zaferini ilan edebilmiştir. (2)

Bu minvalde, sermaye ve zenginlik arasındaki bağ, *21YA*'da basit ama etkili bir şekilde betimleniyor. Piketty'nin $A = F \times B$ formülü bu çerçevede milli zenginlik, faiz ve sermayenin milli gelirdeki rolünü ifade ediyor. Milli zenginlik ile kasıt, Gayrı Safi Milli Hasıladan çeşitli giderlerin, masrafların, kullanım giderlerinin çıkarılmasıyla elde edilen rakamdır. Gayrı Safi Milli Hasıla, bir bakkalın yıllık hasılatıyken, milli zenginlik de bu hasılattan bakkal dükkânının ve mobilyalarının eskime oranı gibi giderlerin çıkarılmasıyla elde edilen rakamdır. Bu rakama, hem emek ve çalışma sonucu elde edilen zenginlikler, hem de sermaye ve rant sonucu elde edilen zenginlikler dahil edilmektedir. Bu formülde, *B* milli zenginliğin yıllık gelire oranı, *F* faiz oranı (yüzde olarak), dolayısıyla da *A* da sermayenin milli gelirdeki oranıdır. Kuşkusuz, bu formül aslında matematiksel **limit** kullanarak, zamanı ifade eden bir *t* değişkenine bağlı olarak biraz daha karmaşık şekillerde ifade edilebilir. Ancak, gerek kitabın gerekse bu makalenin amacı açısından formülü verildiği gibi ele almak yeterli. Piketty'nin **Kapitalizmin Birinci Ana Kanunu** olarak adlandırdığı bu formül şöyle işlemektedir. *B* parametresi, gelişmiş batı ülkelerinde 1970'lerde 2 ila 3 katken, 2010'larda 4 ila 7 kata fırlamıştır. Almanya, Fransa ve Britanya'da 1870'lerde yaklaşık 8 kat olan bu parametre, dünya savaşları döneminde dibe vurmuş, ancak 1970'lerden sonra kararlı ve sürekli bir artışa geçmiştir. Bu gidişin sürmesi halinde, 1870'lerin *Belle Époque*'unun oranlarına, yani şaşaalı zenginlik dönemine ve sınıfsal uçuruma, birkaç on yılda ulaşmak mümkün olacaktır. Piketty'nin istatistiklerine göre, 2010'larda İtalya, Japonya ve Britanya'da örneğin, ulusal servet, milli gelirin altı katıdır. Eğer faiz de Britanya'da yüzde 5 olsaydı, sermayenin ulusal gelirdeki payı, bu formüle göre 6 x 5, yani yüzde 30 olacaktı. (3) Dolayısıyla, bu formül aslında, "zengin" ekonomilerde faizlerin neden düşük olduğunu, sermayenin zenginlikteki oranının neden nispeten düşük olduğunu anlamanın bir yoludur.

Bu formülün faydası nedir? Bu formül, bize dolaylı olarak kapitalist ekonomilerde milli zenginliğin (yani *B*'nin) nasıl arttığını anlatır. Yukarıdaki formüle göre bunun iki yöntemi vardır: 1) faizler düşecek, dolayısıyla sermaye yatırım olarak rant dışı sektörlere yönelecek ve *F* düşecek, 2) sermaye birikimi hızlıca artacak ve dolayısıyla *A* da artacaktır. Bu da halihazırda gelişmiş ekonomilerde gördüğümüz yüzde 1'ler mertebesinde süregiden istikrarlı büyüme oranları, yüzde 1-2'yi bile bulmayan oldukça düşük faizler, üretimin Asya'ya kaydırılması sonucu sermaye birikiminin daha da yükselmesi gibi gözlemlerle pekişmektedir.

'Bakkalların birleşmesi sistemi' nedir?

Piketty'nin en büyük başarısı, gelir dağılımı eşitsizliğinde, servet ve sermayenin, işgücü ve emeğe nazaran çok daha büyük rolü olduğunu, sezgilerin ve akıl yürütmelerin ötesinde rakamsal ve istatistiki verilerle desteklemesidir. Bu da, sermayenin yoğunlaşmaya eğilimli olduğu gerçeğini tekrar ortaya koymaktadır (En nihayetinde atölyenizde günde 10 sandalye yapmak yerine, fabrikanızda günde 10 bin sandalye yapmak daha verimli ve kârlıdır). Sermaye arttıkça, sermayenin kuvveti ve erki bu artıştan da yüksek bir ivmeyle büyür. Dolayısıyla, sermayenin, emeğe nazaran daha fazla kazanmasının, kazanç oranını artırmasının en önemli yöntemi yoğunlaşmasıdır: Şirketleşmesi, holdingleşmesi ve kartelleşmesi, bu anlamda sadece büyüme için değil, kazanç oranını artırması ve gelirinin katlanarak çoğalması için gereklidir. Büyük bir süpermarketi "büyük" yapan sadece anaparasının mahalle bakkalından çok daha fazla olması değil, bu büyük anaparasının oransal olarak daha fazla getirisi olmasıdır (Örneğin çok daha büyük miktarlarda toptan alış yapan süpermarket, bakkala göre, kilo başına kuru fasulyeye daha az öder veya günlük cirosunu bankaya yatırdığında daha fazla faiz oranı alır).

Bu gözlemler aslında çoğu okura aşinadır. Bakkal örneğinden devam etmek gerekirse bu, bakkalların birleşerek (kooperativizm ilkesiyle ya da değil) şirketleşmesinin ekonomik anlamda, büyük hipermarketlerle baş etmelerinin tek yolu olduğunu ifade eder. Kimi batı ülkelerinde bu marketleri görmek mümkün (Britanya'daki coop marketleri gibi). Peki, birbiriyle itişip durarak hem kendilerine hem sınıfsal temellerine zarar veren bakkallar neden birleşmez? Bunun sınıf bilinci noksanlığı dışında bir açıklaması olabilir mi? Piketty'nin bize anımsattıkları aslında bu noktada önemlidir: Küçük yatırımcının işini iyi bilen "yatırım danışmanı" yoktur, risk alamamaktadır ve kazancını rekabet edecek kadar artıramamaktadır.

Öte yandan, bakkalların birleşmesi sistemi, aslında Amerikan kapitalizminden tanıdığımız zincir dükkânlar (chain store) yöntemidir. Amerika'da neredeyse her benzin istasyonunda, her köşe başında bir Dunkin' Donuts çörekçisini, bir Subway sandviççisini, benzer şekilde her kasabada bir GAP mağazasını, her mahallede bir Walgreens market-eczanesini bulabilirsiniz. Bu şirketlerin hemen hepsinin öyküsü de benzerdir. Mahalledeki sandviççi olarak başlayan maceraları, büyüyerek, diğer kentlerde şubeler açarak, marka standartları oluşturarak, diğer sandviç dükkânlarını kendilerine katıp genişleyerek (ve kuvvetle muhtemel, sigortasız kaçak işçi çalıştırıp sömürünün ivmesini de artırarak) devam etmiştir. Dolayısıyla, aslında, McDonalds' ya da Dunkin' Donuts Amerika'nın birleşip güçlenen sandviççisi, çörekçisidir. Elbette, kooperatifleşmek yerine şirketleşmişler, insan ve hayvan sağlığına önem vermektense, kâr marjına öncelik vermişlerdir. Peki sormamak mümkün değil: Neden "biz iyi insanlar" da benzer şekilde örgütlenerek, ama siyasi doğruluğu mümkün mertebe muhafaza ederek benzer ekonomik oluşumlar ve kooperatifler oluşturmuyoruz? (4) Buna verilecek aceleci yanıt hazır: "Acımasız bir kapitalist olmadıkça, 'kötü insanların' şeytani zekâlarına, hırsızlık kabiliyetlerine sahip olmadıkça, iyi insanların oluşturduğu kooperatifler iktisadi bir şekilde bu kadar başarılı olamaz." Fakat, bu "mazeretlerin", hele hele bilgi çağında, artık inandırıcılığı kalmamıştır. Benzer şekilde, bakkal kooperatiflerinin noksanlığını kapitalist ekonomiye yormak da, çok ciddi bir çelişkidir; zira bu kapitalizmin bizatihi kendisidir kooperatifleri mümkün kılan. Bu noktanın altını ısrarla çiziyorum, zira bu nokta kapitalist ekonomiyle, devleti ele geçirerek haksız rekabet ve haddini aşan bir eşitsizlik yaratan devletçi kapitalizm arasındaki farkı ısrarla ortaya koyar. Çoğumuzun şikayetçi olduğu aslında kapitalizm değil; polisiyle, yozlaşmış devleti ve hukukuyla, rüşvetçi memurları ve politikacılarıyla, şiddeti ve ordusuyla devletçi kapitalizmdir. (5) Bu minvalde McDonalds'ı bile kuran sandviççinin iktisadi sömürgeciliğini, iktisadi dinamikleri yok sayarak kişiselleştirmek, *21YA*'nın ışığında hele, gitgide ciddiyetsiz bir yöntem olarak belirmektedir.

Kapitalizmin İkinci Ana Kanunu

Bu anlamda, gelirin ve faydanın ne kadarının emeğe, ne kadarının sermayeye aktarılması gerektiği so-

runu (yani, işçilere ne kadar maaş verileceği sorunu), oldukça merkezi bir şekilde belirmektedir. *21YA*, bu dinamiklerin, sermaye ve emek arasındaki paylaşım savaşlarını soğukkanlı bir şekilde, rakamsal ve oransal analizlerle açıklayarak okura sunuyor.

Bu analizin ilk tespitlerinden biri milli zenginliğin neredeyse tamamının bireysel/kişisel zenginlikler olduğudur. Örneğin, para eden arsalar ve araziler özel kişi ve şirketlere aitken, para etmeyen ve işletilmeyen dağlar bayırlar da kamunundur. Dahası bir arazi, maden bulunması veya turizme açılması gibi bir nedenle zenginlik vaat eder hale gelince, neredeyse istisnasız bir şekilde özelleştirilmektedir. Almanya, Fransa ve Britanya'da, 1870'de şahsa ait sermaye, milli gelirin yedi katıyken, bu oran dünya savaşları sonrası oldukça düşmüş ama sonra tekrar eski ivmesine kavuşarak 2010'larda 6 kat oranına ulaşabilmiştir. Öte yandan, yine bu üç ülkede kamu sermayesinin milli gelire oranı 1870'den beri, dünya savaşları sırasındaki sarsıntılar dışında, bire birdir. Kamusal sermaye, ancak milli gelir kadardır. Öte yandan, üç büyük Avrupa ülkesi dışında, ABD örneğine baktığımızda zenginliğin, beklenenin aksine o kadar da yüksek olmadığını görüyoruz. Piketty'nin rakamsal analizine göre, 1770'de şahsa ait sermaye, milli gelirin üç katı, 1910'da dünya savaşları öncesi beş katı ve 1950'lerden günümüze kadar da sadece dört katıdır. Bu rakamlar üç büyük Avrupa ekonomisiyle karşılaştırıldığında oldukça mütevazı kalmaktadır; ki ABD özelinde bu zaman diliminin ilk yüzyıllık süresine köleliğin ve onun getirdiği ekonominin yansıdığı da unutulmamalıdır.

Piketty'nin analizinin önemli noktalarından biri de şu soruya verdiği açıklamadır: Avrupa'da sermaye/gelir oranı, tarihin gördüğü en yüksek orana iki dünya savaşı sonrası tekrar geri dönmeyi nasıl başarabilmiştir ve özellikle ABD'de bu oran Avrupa'yla kıyaslandığında neden çok daha düşüktür? Bu sorunun yanıtı, Piketty'nin **Kapitalizmin İkinci Ana Kanunu** olarak adlandırdığı formüldür. Eğer *S* ile sermaye/gelir oranını, *T* ile tasarruf oranını, *B* ile de büyüme oranını gösterirsek, Kapitalizmin İkinci Ana Kanunu şu şekilde sembolize edilebilir: $S = T / B$. Örneğin, yüzde 10 tasarruf eden bir bütçe, yüzde 2 büyümenin olduğu bir ekonomide, 5 kat gibi bir sermaye/gelir oranı yakalar. Şüphesiz, bu basit formüle biraz ihtiyatla yaklaşmak gerekir. *T* ve *B* gibi değişkenlerin içinde yine bir *t* zaman parametresi olduğu, bu formülün de aslında *t* sonsuza giderken işleyeceğini görmek şarttır. Piketty'nin de vurguladığı gibi, meraklısı için söyleyelim, bu aslında asimptotik bir formüldür. Zamana bağlı olarak formülün başarısı artacaktır. Bu anlamda, Piketty'nin de dikkatlice altını çizdiği gibi, uzun vadede, yüksek oranda tasarruf yapan ama düşük ve kararlı bir hızda büyüyen ülkelerin sermaye birikimi çok daha fazla olacaktır.

Bu analizleri okuyup sermayenin birikimini anlamaya çalışırken ve gelir dağılımına dair sonuçlar çıkarırken dikkatli olmakta fayda var. Zira, bu minvalde, gelir dağılımının Afrika'da, Batı memleketlerinin yaklaşık yirmide biri olması, gelir eşitsizliğini anlamada yeterli değildir. Burada dikkat etmemiz gereken, satın alma parametresi ve gelir dağılımının iki ucu arasındaki farktır. Zira söz konusu gelir ortalaması ise, tanım gereği, kimilerinin geliri bu ortalamanın üstünde, kimilerininki de altında olacaktır. Mesele ortalamanın üzerindeki gelirin ne kadar fazla, ortalamanın altındaki gelirin ne kadar düşük olduğudur. Bu, Rawlsçı bir yaklaşımın önemini vurgular: En düşük sınıfın durumunu düzeltmek, ortalamayı rakamsal olarak artırmaktan daha önemlidir. Kuşkusuz, bu, aynı zamanda **sonuç olarak** toplumların gelir ortalamasını artıracak, gelir dağılımını da belki biraz daha eşitlikçi yapacaktır. Ancak, dikkat ediniz, burada gelir ortalamasının artması bir **sonuçtur**, neden ya da birincil amaç değil.

Piketty'nin yöntembilgisinin yeterli gelmediğini hissetmeye başladığınız anlar da tam da bu ve benzeri durumlardır. Nihayetinde, birçok grafik ve tabloyla dolu olan *21YA*'nın odağı rakamsal, istatistiki ve analitik sonuçlardır. Sunduğu çözümleme de bu sonuçlardan yola çıkarak, nedeni teşhis etmek üzerine yoğunlaşır. Ancak bu yöntem, neden-sonuç ilişkisini anlamamızı zorlaştırır. *Y*'den yola çıkarak *X*'in *Y*'ye sebep olduğu sonucu çıkarmak mantıken oldukça kusurlu uslamlamalara neden olur. Benzer şekilde, istatistiki veriler, hemen hemen her boyutta farklı yorumlamalara açıktır. Gelir ortalaması, standart sapmayı, o gelirin tekabül ettiği alım gücünü bilmeden anlamsızdır, örneğin. Bu yazıda bu konulara her ne kadar girmeyecek olsak da, Piketty'nin analitik yönteminin sonuçtan hareket ettiğini, belki de ekonometrik ve istatistiki her yaklaşımın sosyal bilimlerde böyle bir kusuru olduğunu belirtmekle yetinelim. (6)

Sermaye ve emekten elde edilen gelirin dağılımı

Şimdi de *21YA*'nın sermaye ve emekten elde edilen gelirin dağılımı

karşılaştırıldığında, sermayenin, dağılımın nasıl daha adaletsiz olduğuna dair sunduğu verileri ele alalım. *21YA*'nın ele aldığı ilk veri şudur: Gelir ve sermaye hareketine dair bilgilerin olduğu tüm ülkelerde, istisnasız bir şekilde, emeğe bağlı elde edilen gelirin en yüksek yüzde 10'luk dilimini alan sınıf, toplam gelirin yaklaşık yüzde 25'ini veya 30'unu alır. Yani, emeğe, çalışmaya bağlı gelir düşünüldüğünde, maaşı, kazancı en yüksek olan işlerde çalışan yüzde 10'luk dilim, o ülkenin toplam emek gelirinin yaklaşık yüzde 30'unu elde eder, yaklaşık olarak da ortalamanın üç katı gelir elde eder. Fakat, sermayeden ve servetten elde edilen gelir incelendiğinde, en üst yüzde 10'luk dilimin tüm servetin en az yarısına sahip olduğu görülür. Dolayısıyla, sermayeden ve servetten (yani menkul ve gayrımenkul servetten) elde edilen gelir, emekten elde edilen kazanca göre her zaman çok daha fazladır. Rant, emeği geçmiştir.

Bu aşamada, *21YA*, Avrupa'da bu gelir eşitsizliğinin nasıl işlediğiyle ilgili, bu yazının kapsamını aşan veriler ve tartışmalar sunuyor. Özellikle en çok kazanan yüzde 10'luk dilimle, en çok kazanan yüzde 1'lik dilim arasındaki gelir uçurumunu tekrar tekrar anımsamak, tartışmanın iki boyutunu tekrar hatırlatıyor bize. *21YA*'ya göre günümüzdeki eğilim devam edecek, 2030 yılında ABD'de en yüksek yüzde 10'luk gelir grubu ortalama olarak ayda 9 bin avro, en üst yüzde 1'lik gelir grubu ise ayda 34 bin avro kazanacaktır. En alt yüzde 50'lik dilimse, sadece ayda 800 avro kazanacaktır. Gelir dağılımını bir de varlık ve servet durumuyla karşılaştırdığımızda sonuç daha da trajiktir. 2030'lara gitmeden, Fransa'daki son verilere göre, ülkedeki en zengin yüzde 10'luk grup, ülkenin zenginliğinin yüzde 62'sine sahiptir. En fakir yüzde 50'lik kitleyse ülkedeki zenginliğin sadece yüzde 4'üne sahiptir (ABD'de bu rakamlar yüzde 72'ye yüzde 2'dir ve off-shore zenginlikleri içermemektedir). Unutulmamalıdır ki, bu rakamlar dünya savaşları sonrası nispeten dengelenmiş rakamlardır. Savaş öncesi, 1900-1910 döneminde, *21YA*'ya göre, haklarında yeterli bilgiye sahip olduğumuz her ülkede, en zengin yüzde 10'luk dilim, toplumun neredeyse tüm zenginliğinin ve servetinin sahibiydi.

Burada, yeniden benzer bir uyarı yapmak zorundayım. Bu rakamlar eşitsizliğin boyutunu ortaya koyuyor. Kabul. Ancak, bu rakamların sürekli bir **ortalama**ya dayandığı, dolayısıyla, ülkeler arası karşılaştırma yapılırken bu ortalama farklılıklarının ciddi sapmalar yaratacağı unutulmamalıdır. Örneğin, ABD'de en üst yüzde 10'luk dilimle, en alt yüzde 50'lik dilimin servet oranı yüzde 72 ile yüzde 2'dir. Keza, Nepal'de de en üst yüzde 10'luk dilimle en alt yüzde 50'lik dilimin servetinin birbirine oranı da benzerdir. Her iki ülkede de en zengin yüzde 10'luk dilim, en fakir yüzde 10'luk dilimden 15-16 kat fazla kazanır. Fakat, ABD'nin gelir ortalaması, alım gücüne göre normalleştirildiğinde bile, Nepal'in 35 katıdır. Dolayısıyla ABD'de yoksul olmakla, Nepal'de yoksul olmak arasındaki trajik farkı *21YA*'nın verileriyle, hele hele refah boyutunda, doğrudan okumak mümkün değildir.

Daha da önemlisi, bu yukarıdaki veriler (yüzde 72'ye yüzde 2'lik dağılım gibi) adaletsizse eğer, adaletli dağılım nasıl olmalıdır? Bu sorunun yanıtını verirken kullanmamız gereken rakam, ortalamadan ziyade, bir tür sapmadır (deviation). En fakir ve en zenginin, ortalamadan ne kadar uzaklaştığını öğrenmek, iktisadi tabloyu daha iyi değerlendirmekte önemli veri sağlar. Kısacası, ortalama geliri ne olursa olsun, adil bir toplumda en yüksek yüzde 10'luk dilimin ve en alt yüzde 10'luk dilimin, ortalama gelire oranı kaç kat olmalıdır? Daha önce de değindiğimiz gibi, ortalama, adı üstünde ortalamayı verir; fakat ortalama değerde buluşan rakamların birbirine ne kadar uzak olduğunu, zenginle fakir arasındaki uçurumu, doğrudan temsil etmez.

Bu minvalde en önemli soruysa, tahmin ettiğimiz ya da geliştireceğimiz bu adil gelir/servet dağılımı modelinin, iktisadi olarak dengeli ve sürdürülebilir olduğunu tanıtlamaktır. En nihayetinde rakamsal adalet algımızın, iktisadi (ve ekolojik) sürdürülebilirlik sağlama algımızla örtüşmesi gerekmektedir. Örneğin, dünya savaşları sonrası ortadireğin büyümesi, gelir uçurumunun azaltılmasında önemli rol oynamıştır. *21YA*'ya göre, Fransa'da 20. yüzyılda gelir eşitsizliğinin azalmasında iki faktör rol oynamıştır: Gayrimenkul gibi mülk gelirlerinden elde edilen gelirin azalması ile sermayeden elde edilen yüksek faizin ciddi derecede düşmesi. Bu faktörün, ortadirek sınıfının büyümesinin bir sonucu mu yoksa, bu faktöre yol açan bir neden mi ol-

duğu tartışmasını *21YA*'da bulmak mümkün değil. Ancak, daha önce de değindiğimiz neden-sonuç ilişkisini kurma zorluğuna burada kısaca değinmekle yetinelim.

Bu kapsamda, Piketty'nin basında ekseri yer bulan $f > b$ formülünü tartışmak gerekir: Kapitalizmde, faiz (f), büyüme oranından (b) büyüktür. Piketty, bunun matematiksel ya da mantıksal bir zorunluluk değil, tersine tarihsel bir olgu olduğunu belirtiyor. Diğer bir değişle, bu formül, **sentetik** ve *a posteriori* bir durumun betimlemesidir. Ayrıca, bu formül, çoğumuzun kafasını kurcalayan bir olgunun sembolleştirilmiş halidir. Eğer ekonomi, örneğin yüzde 2 büyüyorsa, parama nasıl yüzde 3 faiz alabiliyorum? Ekonomi yüzde 2 büyürken, borsa nasıl yüzde 4 kazanç getiriyor? Bu, Piketty'ye göre **kapitalizmin merkezi çelişkisidir**.

Piketty, tarihsel veriler ışığında milattan başlayarak bu formülün gidişatının izini sürüyor. Bu değişkenlerin, hangi dönemlerde, hangi oranlarda ve nasıl arttığını anlatıyor ayrıntılı çözümlemelerle. Özetle bu formülden çıkarılacak iki sonuç var. Birincisi, bu, miras ile aktarılan zenginliğin emek karşılığı zenginlikten çok daha hızlı arttığını ifade eder. Dünya savaşları öncesindeki döneminde neredeyse zenginliğin yüzde 90'ına tekabül eden mirasa dayalı servet, bu gidişle, dünya savaşları döneminde geçirdiği ciddi düşüşe rağmen, 2050'lerde zenginliğin yüzde 80'i ila yüzde 90'ına tekabül ederek eski sefahat günlerine dönecektir. Bu, dikkatli düşünüldüğünde, özellikle göçmen alan toplumlardaki (yani sanayileşmiş batı ülkelerinde) sınıf farkını, onlarca kuşaktır aynı kentte yaşayan ailenin sahip olduğu ve diğer nesle aktaracağı mirasla bir kuşak önce o kente göçmüş ailenin edineceği miras arasındaki uçurum nedeniyle, katlayarak artıracaktır. Bu olgu, göçmen politikalarının çözümlenmesinde ve yabancı düşmanlığını iktisadi çerçevede ele almada önemli bir parametredir.

Kapitalizmin temel çelişkisini betimleyen formülden çıkaracağımız ikinci sonuç, dünya savaşları öncesi gözlemlenen gelir eşitsizliğinin günümüzde henüz var olmamasının nedeni, Piketty'nin şık bir şekilde ifade ettiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın üzerinden henüz yeterli sürenin geçmemiş olmasıdır. $f > b$ formülüne göre, yine bir gizli zaman parametresi vardır, zaman ilerledikçe faiz ve kalkınma arasındaki fark açılacak ve nihayetinde de gelir uçurumu artacaktır. Son olarak, dikkat edilmelidir, bu formül geçerliyse eğer, büyüme oranını artırmak, yani "ekonomiyi şahlandırmak", gelir adaleti için bir çözüm getirmeyecektir. Zira eğer b artıyorsa, buna bağlı olarak f her zaman yine b'den büyük olacaktır. Marx'ın zamanla f ve b arasındaki farkın kapanacağına dair öngörüsünü tartışmak bu minvalde önemli, ancak bu yazının kapsamı dışında bir meseledir.

Piketty'nin çözüm önerileri ve sorular

Bağlayalım. Bu yazıda, *21YA*'nın kimi ilgi çekici noktalarına eleştirel bir şekilde değindim. Kuşkusuz bu yazıda tartışmadığım birçok nokta var *21YA*'nın ayrıntılı eğildiği. ABD'deki üniversite bütçelerinden veya emeklilik fonlarından tutun da, dünyanın en zenginlerinin servetlerine veya 2007-8 küresel finansal krizine dönük analizlere, bizler için en önemli gördüğüm konulara öncelik vermek istediğimden, bu yazıda değinmedim. (7) Kuşkusuz bu konuların analizini yapmak bu makalenin hacmini daha da artıracaktır.

21YA'yı okuduktan sonra sorularımızın artması doğal. Sermayenin özel sektörde birikmesi, kamuda birikmesinden neden daha sakıncalıdır? Devletçi ekonomide elit kitle -ya da politbüro- yaratmak, kapitalizmin yarattığına benzer bir eşitsizlik yaratır mı? Kooperatifler örneğinde değinmeye çalıştığım gibi, acaba kötü sermaye karşısına, "iyi sermaye" koymak mümkün müdür? Hepimizin cebindeki paraya göz koyan bankalara karşı, tıpkı ABD'deki gibi kredi birlikleri neden oluşturamıyoruz? Acaba, devleti ele geçirmeksizin, "büyük ve dolandırıcı" bankanın, yerel kredi birliği karşısında hayatta kalma şansı var mıdır?

Bu soruların yanıtını bir kenara bırakacak olursak, Piketty'nin sermayenin uluslarüstü piyasalarda aşırı gelir elde etmesini engellemek için çözümü, daha önce değindiğimiz gibi, uluslararası bir sermaye vergisidir. Piketty bu tezini desteklemek için yoksulun oransal olarak daha fazla vergi verdiğine, fazla kazanandan fazla vergi alınmasını savunan siyasetin özellikle 80'lerden sonra inişe geçmesine, bunun da özellikle Britanya'da ve ABD'de zenginliğin astronomik oranlarda yoğunlaşmasına yol açmada önemli bir etmen olduğuna değinmektedir. Ancak, Piketty, bu noktadan, yüzde seksenler civarında bir servet vergisi noktasına kayıyor. Bu, Piketty'nin de değindiği gibi devlete gelir kapısı açmak için değil (zira bu şekilde toplanacak para devlet bütçesinde su damlasıdır), bireylerin bu kadar fazla servet biriktirmesinin önüne geçmek için önerilen bir çözümdür. Peki, acaba bu bir servet gaspı mıdır? Dahası, servet vergisi, ki bana derhal "Varlık Vergisi"ni anımsatıyor, ne kadar antikapitalist olsak da olalım, siyaseten ve ahlaken makul müdür? En önemlisi, servet vergisi, sermaye birikimini yaratan nedenlere yoğunlaşmadan, sadece sonuca bakıp, bu sonucu ortadan kaldırmaya çalışan yüzeysel ve hatta popülist bir yöntem değil midir? Nihaye-

Tüm bu ufuk açıcı çözümlemelerine ve teşhislerine rağmen, Piketty'nin yeni Marx olduğunu iddia etmenin tek bir anlamı olabilir; Marx'ı okumamak ve bilmemek.

tinde bu, uluslarüstü bir finansal ve ekonomik otoriteye açık bir davet değil midir? Zira, zenginlerin Cayman Adaları'ndaki servetinden vergi toplamak istiyorsanız, Cayman Adaları'nda otoritesi geçecek bir yetkeye ihtiyacınız vardır. İsviçre bankalarında yüksek meblağlara sahip bir devlet adamınız varsa, ya vatandaşlarınızın paralarını yurtdışına çıkarmalarını engeller (ve böylece uluslararası finans piyasalarından dışlanmayı göze alır) ya da İsviçre bankalarının dahi tabi olacağı bir uluslarüstü finans vergisi icat edersiniz (İsviçre bankaları da buna yanaşırsa elbette).

Piketty'nin çözüm önerileri makul ve tutarlı olsa da gerçekçiliği anlamında tereddüt yaratmaktadır. Denizaşırı servetlerin, uluslarüstü yatırımların vergi kurumlarına bildirilmesi örneğin, kulağa basit gelse de, günümüz uluslarüstü ekonomik sisteminde çok zor bir proje olarak belirmektedir. Asıl çelişki, bu vergiyi toplayacak olanın, zenginliğini devlete sırtını dayararak elde ettiği ayrıcalıklarla büyüten bir iktisadi ve siyasi bir güç odağının, yani burjuvazinin, bizzat "sahibi olduğu" devletin ta kendisi olmasıdır. Bu nokta, önemlidir. Piketty'nin **analitik** verilerden **sentetik** bir sonuç çıkarmaya çalışırken yaşadığı büyük bocalamayı net bir şekilde ifade etmektedir. Basitçe ifade etmek gerekirse, burjuvaziyle devlet arasındaki ilişki düşünüldüğünde, devletin kendini neredeyse var eden burjuvaziye zarar vermesi sürdürülebilir değildir (François Hollande'ın popülist servet vergisinin sürdürülebilirliği tartışmaları, örneğin).

Öte yandan, popülist manada, vergi gibi bir çözüm kitlelerin desteğini alacaktır. Zira, gelişmiş ülkelerde bile, en zenginlerin geliri genelde sadece on milyonlar (avro, dolar ya da sterlin) düzeyindedir. Piketty'nin verdiği örneğe göre, Fransa'nın en zengini olan L'Oréal Hanedanının sahibi zatın geliri, 30 milyar avroluk servetine rağmen, sadece 5 milyon avrodur. Dolayısıyla, vergi de sadece 5 milyon avroluk meblağa tahakkuk etmektedir. Kalan 29 milyar 995 milyon avro ise vergi dışı kalmaktadır. Bu mantıksızlık, ancak devleti ele geçiren, devlet gibi bir ayrıcalığa varoluşsal bir şekilde ihtiyaç duyan bir kapitalizmde ve onun yarattığı burjuvazide mümkün olur görünmektedir. (8)

Öte yandan, Piketty'nin Amerikan tipi ekonomistlere bir alternatif olarak belirmesi, medyadan ciddi ve ilham verici bir ilgi görmesi şüphesiz önemlidir. (9) Piketty, Amerikan tipi matematiksel ekonomiyi reddini, açık ve net bir şekilde belirtiyor kitabında. Bu mukayeseyi daha iyi kavramak için popüler bir örneği kısaca ele alalım. Son zamanlarda adı parlayan, memleketimizin ödüllendirdiği Daren Acemoğlu *Why Nations Fail*'de, Piketty'nin değindiği noktaları es geçerek, yoksul ülkelerin yaşadığı iktisadi ve sosyal trajedileri neredeyse istisnasız bir şekilde **kapalı** toplum olmalarına bağlamaktadır; Popper ve Soros'un popülerleştirdiği **açık toplum** idealini savunarak. Kuşkusuz, totaliter ve antidemokratik rejimlerin iktisadi olarak da çökmesi, halklarını sömürmesi şaşırtıcı değildir. Ancak bu, iktisadi ilerlemenin yegâne şartının kapitalist pazar ekonomisi olduğu gerçeğini nasıl nedensel ve analitik bir şekilde ötelemiyorsa, benzer şekilde, açık toplum ideali, sahip olduğu birçok özenilesi ütopyaya rağmen, iktisadi dengeyi sağlamada öncül ve yeterli fikri ve tatbiki kuvveti sağlayamamaktadır. Burada duralım.

***

Tüm bu ufuk açıcı çözümlemelerine ve teşhislerine rağmen, Piketty'nin yeni Marx olduğunu iddia etmenin tek bir anlamı olabilir; Marx'ı okumamak ve bilmemek. Oldukça kapsamlı verilere dayanarak **data mining** (veri avlama) yöntemleriyle gerçek doğruya ulaşabileceğini düşünen Piketty'nin analizi bu nedenle kapsam itibariyle ve daha önemlisi ideolojik olarak sınırlı olmaya mahkûmdur. Piketty, her ne kadar iktisadi modellemelere ve bu modellerin ön kabullerine ihtiyatla yaklaşsa da, sahip olduğu sosyal bilimci hassaslığı, meselenin modellenerek açıklanması gereken makro noktalarını es geçmesine neden oluyor. Bu da kuşkusuz, bu makalede dile getirdiğim birçok sorunun tam olarak yanıtlanamamasına neden oluyor. Bu nedenle Piketty'yi okurken, düşünsel kaygılarla Piketty'nin okuldaşı Sartre'ın varoluşçu tınılarını, diyalektik kaygılarla da Piketty'nin anti-tezi olan kimi liberter yaklaşımları akılda tutmanın önemli olduğuna inanıyorum.

DİPNOTLAR

1) Karşılaştırmak için belirtelim, aynı zaman diliminde, ünlü bir online televizyon yayını şirketinin hisse fiyatları 70 dolardan 400 dolara fırlamıştır.

2) Savaş dönemlerine değinmişken, parantez açmamak

olmaz. Naomi Klein'in *Felaket Ekonomisi*'yle, Graeber'in *Borç*'unu aklımızda tutarsak, felaketler, insanların kapitalizm dışı örgütlenmelerini sağlar (1975'te İrlanda'da tüm bankaların işlemlerini aylarca durdurmasını ya da Katrina felaketi sonrası New Orleans'ı anımsayın). Öte yandan, aynı felaketler, devletlerin tepki çekebilecek politikalarını uygulamaya koymaları için de birebirdir (Büyük Türkiye depremi sonrasını düşünün).

3) ABD'de örneğin vadeli hesapların faiz oranları binde biri bile bulmazken, uzun vadeli CD hesaplarında faiz yüzde 2 civarındadır. Benzer şekilde, Britanya'da da faizler yüzde 2'yi bile bulmamaktadır. Bu takdirde, Britanya'da sermayenin milli gelirdeki oranı yüzde 12'dir, Piketty'nin formülüne göre.

4) Bunun en güzel örneği, Brooklyn'deki Park Slope Food Coop'tur (Park Slope Mahallesi Gıda Kooperatifi). Food Coop, eşitlikçi ideallerle yönetilen, inanılmaz ucuz fiyata çok yüksek kaliteli gıdaları sadece üyelerine satan, üyelerinin her ay üç saat çalışmak zorunda olduğu, İsrail mamullerini satıp satmamak gibi tali görünen konularda bile aylarca tartışmaların ve kampanyaların yapıldığı, muazzam bir kooperatiftir. Benzerleri de Paris gibi kimi Avrupa kentlerinde açılmaya çalışılsa da, Park Slope Food Coop 1973'ten beri aktif olarak kesintisiz bir şekilde işlemektedir.

5) Nasıl delikli demir mertliği bozduysa, devleti arkasına alan kapitalizmin de emek/sermaye mücadelesindeki mertliği bozduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla, siyasi mücadelenin ilk hedefinin de önce devlet, sonra kapitalizm olduğu sonucunu çıkarıyorum bu gözlemlerin ışığı altında.

6) Neden sonuç ilişkisine dair karmaşalar özellikle tıp bilimlerinde gülünç sonuçlar yaratır. Sırf protein içerdiği için et yemenin tavsiye edilmesi, sırf zihni açıyor diye nikotin içeriği nedeniyle yıllar önce hekimlerin sigara tüketimini teşvik etmesi gibi örnekler akla gelir. Sosyal bilimlerdeyse, sonuca bakarak nedeni **tahmin** etme trajik bir yöntemdir.

7) Ancak, önemle dikkat çekmek isterim ki, bilhassa bireysel emekliliğin popülerleşmesi, özel üniversitelerin artıp devlet üniversitelerinde harçların kaldırılması sonrası YÖK'ün daha az sorgulanır olması gibi noktalar ışığında, Piketty'nin bu yazının kapsamına yer darlığı nedeniyle üzülerek alamadığım analizleri, Türkiye özelinde ayrı bir ilgiyi hak ediyor.

8) Ancak, rakamsal olarak bakıldığında da vergi meselesinin oldukça sorunlu olduğunu belirtmek zorundayım. Basit bir örnekle meramımı açıklayayım. Örneğin, 1000 lira brüt maaşla çalıştığımı düşünelim. Bunun belli bir oranı, örneğimiz basit olsun, gelir vergisi olarak benim maaşımdan kesilir. Memleketimizde en düşük gelir vergisi yüzde 15'tir, dolayısıyla elime 850 lira geçecektir (asgari ücret vergisiz olmalıdır tartışmasını bir kenara bırakalım, zira 1000 lira lafın gelişi bir meblağ). Bu 850 lirayla da, örneğin, bir televizyon aldığımı varsayalım. KDV dahil fiyatı 850 lira olan bir televizyonun yaklaşık 130 lirası vergidir, yüzde 18'lik KDV oranı düşünüldüğünde (Gerçekte çok daha yüksek tabii Türkiye'de). Benim alışverişimde, eline 720 lira geçen televizyon satıcısının aşağı yukarı yarısının da kâr olduğunu varsayalım. Dolayısıyla, aslında televizyonun maliyetinin 360 lira, üstüne 360 lira kâr ve 130 lira vergiyle, 850 liraya geldiğini varsayalım. Şimdi satıcı, elde ettiği 360 lira kârın yüzde 15 gelir vergisini verecektir. Bu da 54 liradır. Toparlayalım. 1000 liralık kazancımın, sadece bir alışverişte, yaklaşık 434 lirası vergiye gitti. Dahası, televizyon satıcısı, benim alışverişimden elde ettiği kârı harcamaya devam ettikçe, bu meblağ daha da artacaktır. Bu basit analizimde bir hata var mı, bilmiyorum. Ama yine de bu aşırı bir rakam değil midir?

9) Özellikle ana akım ekonomi basının *21YA*'ya nasıl yaklaştığı dikkatle izlenmelidir. Bu mecralar oldukça analitik yaklaşımla birçok doğru tespit de yapmaktadır. Örneğin:

http://www.ft.com/intl/cms/s/2/0421d04e-cb42-11e3-ba95-00144feabdc0.html

http://www.liberation.fr/economie/2014/04/25/piketty-superstar-aux-states_1004593

http://www.nakedcapitalism.com/2014/06/pikettys-wealth-tax-wont-hurt-investment.html

http://www.nakedcapitalism.com/2014/04/piketty-wealth-gap-wakeup.html

http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2014/05/economist-explains

http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21601567-wonky-book-inequality-becomes-blockbuster-bigger-marx

http://www.nytimes.com/2014/01/29/opinion/capitalism-vs-democracy.html?_r=0

http://www.newrepublic.com/article/117429/capital-twenty-first-century-thomas-piketty-reviewed

Daha da fazlası için Aykut Kibritçioğlu'nun derlediği kapsamlı okuma listesini öneririm:

http://kibritcioglu.com/iktisat/readings/?p=1290

Piketty'nin *Kapital*'i üzerine düşünceler

Piketty'nin veri kümelerinde değerli pek çok şey bulunuyor. Ama eşitsizliklerin ve oligarşik eğilimlerin neden arttığına dair açıklaması ciddi olarak kusurlu. Eşitsizliklere çare olarak önerdikleri ise, ütopik değilse bile naif. Ve kesinlikle 21. yüzyılın sermayesi için çalışır bir model üretmiş değil. Bu yüzden, biz hâlâ Marx'a ya da onun modern zaman eşdeğerine ihtiyaç duyuyoruz.

David Harvey / Çev. Baha Okar

Thomas Piketty'nin yazdığı *Kapital* adlı kitap büyük heyecan yarattı. Picketty kitabında "dehşet verici" olarak nitelendirdiği servet ve gelir eşitsizliği ile belirginleşen kapitalizmin "patrimonyal" biçiminin yaratılması yönündeki eğilime karşı koymanın tek yolu olarak, artan oranlı bir vergilendirmeyi ve küresel bir servet vergisini savunuyor. Ayrıca servetin rolüne belirli bir vurguyla birlikte, servet ve gelirdeki toplumsal eşitsizliğin geçen iki yüzyıl boyunca nasıl geliştiğini gösteren acı verici ve reddedilemez detayları belgeliyor. Serbest piyasa kapitalizminin zenginliği her yere yaydığı ve bireysel haklar ve özgürlüklerin savunusunda büyük bir siper olduğu yönündeki yaygın fikri yerle bir ediyor. Devletin herhangi bir yeniden dağıtıcı müdahalesinin yokluğu koşullarında, serbest piyasa kapitalizminin antidemokratik oligarşileri ürettiğini gösteriyor. Bu kanıtlama, *Wall Street Journal*'ı sinir krizlerine sürüklerken, liberal öfke nöbetlerini beslemekte.

New York Şehir Üniversitesi Lisansüstü Merkezi'nde göev yapan sosyal bilimci David Harvey coğrafya, antropoloji ve kent üzerine çalışmalarıyla tanınıyor.

Marx'ın koltuğuna aday mı?

Kitap sıklıkla Karl Marx'ın 19. yüzyıl tarihini taşıyan aynı adlı eserinin 21. yüzyılda yerine geçebilecek bir çalışma olarak sunuldu. Aslında Piketty maksadının bu olduğunu reddediyor; gerçekten de öyle, çünkü onunki gerçekten de sermaye üzerine bir kitap değil. Kitap bize 2008 iflasının neden ortaya çıktığını ve pek çok insanın uzatmalı işsizliğin ve ipotekli hacizler sonucu kaybedilmiş milyonlarca konutun çifte yükünden kurtulmasının neden bu kadar uzun sürdüğünü anlatmıyor. Bugün Çin'in aksine ABD'de büyümenin neden bu kadar yavaş olduğunu ve neden Avrupa'nın kemer sıkma politikasına ve düşük hızda büyüme (stagnasyon) ekonomisine mahkûm olduğunu açıklamıyor. Piketty'nin istatistiksel olarak gösterdiği şey şudur; sermaye tüm tarihi boyunca hep daha büyük düzeylerde eşitsizlik üretme eğilimindedir. Bunun için ona ve çalışma arkadaşlarına minnettarlık duyabiliriz, ancak bu çoğumuz için pek yeni bir haber sayılmaz. Hatta bu, tam olarak Marx'ın *Kapital*'inin birinci cildinin kuramsal sonucuydu. Piketty'nin bunu belirtmemiş olması şaşırtıcı değil, zira sağcı basının gizli Marksist olduğu yönündeki ithamları karşısında söylediği doğruysa, Piketty Marx'ın *Kapital*'ini okumamıştır.

Piketty savlarını destekleyecek pek çok veriyi bir araya toplamıştır. Gelir ve servet arasındaki farka dair açıklaması ikna edici ve faydalıdır. Miras vergilerinin, artan oranlı vergilendirmenin ve küresel bir zenginlik vergisinin, servetin ve gücün daha fazla temerküzüne karşı olası panzehirler olarak (politik bakımdan gerçekleşebilir olmaları neredeyse kesinlikle imkânsız olsa da) dikkatli bir savunusunu yapar.

Ama neden daha büyük eşitsizlik yönündeki bu eğilim meydana gelmiştir? Jane Austen ve Balzac'a zarif edebi göndermelerle çeşnilenmiş verilerinden, olan biteni açıklayacak bir matematiksel yasa türe-

tir: Terim olarak popülerlik kazanmasını hiç şüphesiz "Occupy" hareketine borçlu olduğumuz şu meşhur "yüzde 1"in elinde sürekli olarak biriken servet, sermayenin getiri oranının (r), gelirin büyüme oranından (g) her zaman daha fazla olması basit gerçeğine bağlıdır. "Bu", der Piketty, "geçmişte ve daima sermayenin 'merkezi çelişkisi' olmuştur."

Fakat bu türden bir istatistiksel düzenliliğin, yasa bir yana, uygun bir açıklamayı teşkil etmesi bile zordur. Peki hangi güçler bu türden bir çelişkiyi üretmekte ve sürekli kılmaktadır? Piketty bunu söylemez. Yasa yasadır ve bu böyledir. Açıktır ki Marx böyle bir yasanın varlığını sermaye ve emek arasındaki güç dengesizliğine bağlardı ve bu açıklama hâlâ iş görmektedir. 1970'lerden bu yana emeğin milli gelirden aldığı payın istikrarlı şekilde azalması, her türlü muhalefeti ezmek için yeni teknolojileri, işsizliği, maliyetleri azaltmak üzere ülke dışına kaçma taktiklerini ve emek düşmanı politikaları (Margaret Thatcher ve Ronald Reagan'ın yaptığı gibi) cepheye süren sermaye karşısında, emeğin politik ve ekonomik gücünün azalmasından kaynaklanmıştır. Margaret Thatcher'ın ekonomi danışmanlarından Alan Budd'ın boş bulunduğu bir anda itiraf ettiği gibi, 1980'lerin enflasyon karşıtı politikaları "İşsizliği artırmanın çok iyi bir yoludur, işsizliği artırmak da çalışan sınıfların direncini kırmanın gayet makbul bir yolu olmuştur... Burada planlanıp yürütülen şey, Marksist kavramlarla konuşacak olursak, emeğin yedek ordusunu yeniden üreten kapitalizmin krizinin, kapitalistlere eskisinden daha yüksek kârlar elde etme imkânı vermesiydi." Ortalama bir işçi ile üst düzey yöneticinin istihkakı arasındaki fark 1970'de bire otuz civarındayken, bugün üç yüz katın epeyce –örneğin Mc Donalds'da 1200 katı- üstündedir.

Ama Marx -Piketty'nin yine okumamış olmasına rağmen neşe içinde ıskartaya çıkarttığı- *Kapital*'in ikinci cildinde şuna işaret eder: Sermayenin ücretleri aşağı çekme eğilimi, bir noktada piyasanın sermaye ürünlerini massetme kapasitesini sınırlayacaktır. Henry Ford bu ikilemi çok uzun zaman önce, kendi deyişiyle

Visit WSJ.com to See Our New Look and Features

THE WALL STREET JOURNAL.

AIG, Lehman Shock Hits World Markets

AIG Faces Cash Crisis As Stock Dives 61%

Piketty bize 2008 iflasının neden ortaya çıktığını ve aktif varlık balonunun patlamasıyla Lehman Brothers'ın ve onunla birlikte bütün bir kredi sisteminin nasıl çöktüğünü açıklamıyor.

tüketici talebini yukarı itmek amacıyla işçileri için "8 saatlik işgününe 5 dolar" talimatı verdiğinde fark etmiştir. Pek çok kişi efektif talep eksikliğinin 1930 Büyük Bunalımına zemin oluşturduğu düşüncesindedir. Bu İkinci Dünya Savaşından sonra Keynesçi genişleme politikalarını teşvik etmiştir ve güçlü talebin büyümeye yol verdiği bir ortamda gelir eşitsizliklerinde (servet eşitsizliklerinde pek olmasa da) bazı azalmalarla sonuçlanmıştır. Ama bu çözüm emeğin göreli güçlenmesi ve artan oranlı vergilendirmeyle finanse edilen (Piketty'nin kavramıyla) "sosyal devlet"in inşasına dayanır. "Bütün bir 1932-1980 arasında, yaklaşık yarım asırlık dönem boyunca, Birleşik Devletler'de en yüksek federal gelir vergisi ortalaması yüzde 81'i bulmuştur" diye yazar. Ve bu hiçbir biçimde büyümeyi azaltmamıştır. Piketty'nin sağcı inançları çürüten kanıtlamalarından biri de budur.

Sınıf mücadelesi nerede?

1960'ların sonuna doğru, pek çok kapitalist için emeğin haddinden fazla artmış gücüne karşı bir şey yapmalarının gerektiği kesinlik kazanmıştı. Sonuç olarak, Keynes en saygın ekonomistler tapınağından indirildi, Milton Friedman'ın arz taraflı düşüncesine geçildi ve vergilerin azaltılamıyorsa bile en azından dengede tutulması için, sosyal devletin parçalanması için, emeğin güçlerinin zapturapt altına alınması için bir haçlı seferi yürütüldü... 1980'den sonra azami vergi oranları aşağı düştü ve ultra zenginler için temel bir gelir kaynağı olan sermaye kazançları ABD'de çok daha düşük bir oranda vergilendirilerek servetin en üstteki yüzde 1'e sel gibi akışı pompalandı. Ancak Piketty'nin gösterdiği gibi, bunun büyüme üzerindeki etkisi ihmal edilebilir oldu. Dolayısıyla, yine gözde bir sağcı inanış olan, faydaların zenginlerden diğer insanlara doğru yukarıdan aşağıya "damlaması" işe yaramadı. Bunların hiçbiri bir matematiksel yasa tarafından dikte edilmiş değildi. Hepsi tümüyle politikayla ilgiliydi.

Ancak daha sonrasında, çarkıfelek tam bir tur attı ve "Talep nerede?" sorusu daha acil bir soru haline geldi. Piketty sistematik olarak bu soruyu görmezden geliyor. 1990'lar, emlak ipotekli kredi (mortgage) finansmanının eşikaltı (subprime) yüksek faizli piyasaya uzanması da dahil olmak üzere, kredi sisteminin uçsuz bucaksız genişlemesiyle kaçamak bir yanıt buldu. Ama sonuçta ortaya çıkan aktif varlık balonunun patlaması kaçınılmazdı, 2007-8'de Lehman Brothers'ı ve onunla birlikte bütün bir kredi sistemini çökertirken olduğu gibi... Bununla birlikte, başka her şey ve herkes tepetaklak giderken, kâr oranları ve kişisel ser-

vetlerin temerküzü 2009'dan sonra hızla şoku atlatıp yeniden toparlandı. Bugün ABD'de işletmelerin kâr oranları şimdiye dek çıktığı en üst seviye dolaylarındadır. İşletmeler üzerinde oturdukları büyük nakit varlıkları, piyasa koşulları sağlıklı görünmediğinden kasalarından çıkarmayı reddetmektedir.

İşin içindeki sınıf siyasetine geldiğimizde ise, Piketty'nin formüle ettiği matematiksel yasa açıklığa kavuşturduğundan daha fazlasını gizliyor. Warren Buffet'ın işaret ettiği gibi, "Tabii ki sınıf mücadelesi var; bu savaşı yürüten benim sınıfım, yani zenginler ve biz kazanıyoruz." Galibiyetlerinin temel bir ölçütü, zirvedeki yüzde 1'in, geri kalan herkesle arasındaki servet ve gelir farklılığının artmasıdır.

Sermayenin değeri

Öte yandan Piketty'nin savının merkezi zorluğu bulunuyor; sermayenin yanlış bir tanımına dayanması. Sermaye bir süreçtir, bir "şey" değil. Paranın daha fazla para yapmak için kullanıldığı, bunun genellikle (ama sadece ve münhasıran değil) emek gücünün sömürüsü yoluyla gerçekleştirildiği bir dolaşım sürecidir. Piketty sermayeyi tek tek bireylerin, şirketlerin ve devletlerin elinde bulunan, kullanılıp kullanılmamasından bağımsız, piyasada alım satıma sokulabilir aktif varlık stoku olarak tanımlar. Bu tanım toprağı, gayrimenkulleri ve fikri mülkiyet haklarını olduğu kadar, örneğin benim sanat ve mücevherat koleksiyonumu da kapsar. Tüm bunların değerini tespit etmek ise, çözüme kavuşmamış zor bir teknik sorundur. Anlamlı bir getiri oranı (r), hesaplamak için, ilk sermayeye değer biçmenin bir yolunu bulmamız gereklidir. Ama ne yazık ki, üretimi için kullanılmış mallar ve hizmetlerin değerinden ya da piyasa da ne kadara satılabileceğinden bağımsız olarak buna değer biçmenin bir yolu yoktur. Bütün bir neo-klasik ekonomik düşünce -ki Piketty'nin düşüncesinin de temelidir- bir totoloji üzerine kuruludur. Sermayenin getiri oranı kritik bir şekilde büyüme oranına bağlıdır; çünkü sermayenin değeri ne ürettiğiyle tayin edilir, kendisinin üretilmesi için harcananlarla değil. Onun değeri spekülatif koşullardan şiddetle etkilenir ve Greenspan'ın borsa ve konut piyasasının karakteristiği olarak saptadığı meşhur "akıldışı coşkunluk" tarafından ciddi olarak kuşatılabilir. Eğer konut ve gayrimenkulü sermaye tanımından çıkarırsak, ki dahil edilme gerekçeleri hayli zayıftır, -serbest yatırım (hedge) fonu sahiplerinin sanat koleksiyonlarının değerini de bir kenara bırakırsak-, bu durumda Piketty'nin geçmişte ve şu andaki eşitsizlik hali üzerine tanımlaması ayakta kalsa da, servet ve gelirde büyüyen farklılıklar için yaptığı açıklama yüzüstü yere çakılır.

İşin içindeki sınıf siyasetine geldiğimizde, Piketty'nin formüle ettiği matematiksel yasa açıklığa kavuşturduğundan daha fazlasını gizliyor.

Piketty'nin çare olarak önerdikleri ütopik değilse bile naif. Bu yüzden, biz hâlâ Marx'a ya da onun modern zaman eşdeğerine ihtiyaç duyuyoruz.

Üretken olarak kullanılmayan para, toprak, emlak, tesis ve araç gereç sermaye değildir. Kullanılan sermayenin getiri oranı yüksekse, o halde bunun nedeni sermayenin bir kısmının dolaşımdan çekilmiş ve fiilen greve çıkmış olmasıdır. Sermayenin yeni yatırımlara arzını sınırlamak -ki şimdilerde tanıklık ettiğimiz bir olgudur, dolaşımdaki sermayenin yüksek getiri oranını sağlama alır. Böylesi yapay bir kıtlığın yaratılması yüksek getiri oranını sağlama almak için sadece petrol şirketlerinin yaptığı bir şey değildir, bu şansı yakaladığında bütün sermayenin yaptığı budur. Sermayenin (nasıl tanımlandığından ya da ölçüldüğünden bağımsız olarak) getiri oranının her zaman için gelirdeki artış oranını aşma eğilimine dayanak olan budur. Sermaye kendi yeniden üretimini böyle güvenceye alır, bunun sonuçlarının geri kalanlarımız için ne kadar rahatsızlık verici olduğunun bir önemi yoktur. İşte kapitalist sınıf böyle yaşar.

Piketty'nin veri kümelerinde değerli pek çok şey bulunuyor. Ama eşitsizliklerin ve oligarşik eğilimlerin neden arttığına dair açıklaması ciddi olarak kusurlu. Eşitsizliklere çare olarak önerdikleri ise ütopik değilse bile naif. Ve kesinlikle 21. yüzyılın sermayesi için çalışır bir model üretmiş değil. Bu yüzden, biz hâlâ Marx'a ya da onun modern zaman eşdeğerine ihtiyaç duyuyoruz.

Kaynak: http://davidharvey.org/2014/05/afterthoughts-pikettys-capital/

Michael Heinrich'in Marksizmi, kapitalizmi ve emperyalizmi

Batı cephesinde yeni bir şey yok!

Alman profesör Michael Heinrich, "Kapital'in Üç Cildi'ne Bir Giriş" adlı kitabında Althusser ile başlayan "Yeni Marx okuması"nı devam ettirerek Batı Marksizmi'nin iktisadını yapma iddiasındadır. Bu yazı, Heinrich'in çalışması ekseninde, Batı Marksizmi'nin iktisat adına ileri sürdüğü bilimdışı tezleri mercek altına almayı hedefliyor.

Sait Çakır

2008 yılında, Amerika'da başlayan büyük resesyon iyice derinleştiğinde, Marx'ın yayımcısı AFP'ye şöyle konuşmuştu: "Ekonomik krizde *Kapital* satışları iyi gidiyor." Kapitalist üretim kendisine pazar bulamazken Marx'ın eserlerine talebin artması kapitalizmin çelişkilerinden biri olsa gerek.

Ancak *Kapital* sadece kriz zamanlarında okunan bir kitap değil; basıldığı günden bu yana her zaman polemik konusu olmuş bir klasiktir. Çevrildiği ilk dilin Rusça olması pek çok açıdan ilgiye değer; her şeyden önce Çarlık despotizminin sansür çemberini delebilmesi bile ilgi uyandırıcı.

Kapital üzerine ilk polemik Rusya'da yapılmıştır; bu polemiğin üzerinden yüzyılı aşkın bir süre geçmesine rağmen, tartışmanın güncelliğini yitirmediği ileri sürülebilir. Kuşkusuz polemiğin içeriğini oluşturan sorunlar gerek bilimsel gerekse de politik açıdan çözülmüştür. Ancak bu polemikten sonra, birbirine taban tabana zıt iki ayrı Marksizmin var olduğu tescillenmiş ve polemik bu iki eğilimi ortaya çıkarmada katalizör işlevi görmüştür.

Tartışmanın bir tarafında narodnikler bulunmaktadır; onlara göre kapitalizm tarımsal yapı nedeniyle Rusya'da gereksindiği pazarı asla bulamayacaktır. Dahası kapitalist üretim ilişkileri ilkel birikim yoluyla küçük meta üretimini acımasızca tasfiye edeceğinden bu aşama atlanmalıdır; bir başka deyişle, feodaliteden komünizme geçiş doğrudan olmalıdır. Marx'ın bu yola bir itirazının bulunmadığı biliniyor; *Kapital*'in bu ilk yorumu, bilimsel açıdan kuşkulu olsa da, devrimcidir.

Tartışmanın diğer tarafında ise Legal Marksistler vardır. Narodniklerin aksine onlar kapitalizmin Rusya'da yaşayabilir olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre sanayi gereksindiği pazarı tarımda bulmak zorunda değildir; kapitalizm gereksindiği talebi kendi içerisinde yaratma gücüne sahiptir. Plehanov ile Lenin bu noktada Legal Marksistler ile mutabıktır.

Ancak tartışma uzadıkça ve devrimci mücadele sertleştikçe, Rusya'da kapitalizmin yaşayabilir olduğu tezi giderek yerini kapitalizmin hiçbir engelle karşılaşmadan, Rosa Luxemburg'un deyişiyle, "güneş sönene kadar" devam edebileceği tezine dönüştü. Daha sonra bu tez Otto Bauer tarafından Batı Marksizmi'ne ithal edildi ve onun omurgasını oluşturdu.

Bu çatallanmayla birlikte Plekhanov ile Lenin, Legal Marksistler ile yaptıkları ittifakı bozdular ve Devrimci Marksizm'in temellerini attılar.

Batı Marksizmi'ne göre kapitalizmin önünde hiçbir engel yoktur. Uzlaşmaz sınıf karşıtlıkları nedeniyle proletaryanın devrimci mücadelelere girişeceği ve bu mücadeleler sonucunda kapitalizmin yıkılacağı tezinin reddi, Batı Marksizmi'nin çıkış noktasıdır. Bu reddi tamamlayan ikinci bir ret daha var. Bu da Devrimci Marksizm'in veya kısaca söylersek Leninizm'in reddidir.

Alman profesör Michael Heinrich *Kapital'in Üç Cildi'ne Bir Giriş* adlı eserinde Batı Marksizmi ile "dünya görüşü olarak Marksizm" (*Weltanschauungsmarxismus*) olarak tanımladığı geleneksel Marksizm arasında bir kavganın olduğunu kaydediyor; ancak önemli olduğunu düşündüğü

bir boşluk saptaması var. Ona göre Batı Marksizmi'nin geleneksel Marksizm'e yönelttiği eleştirilerin önemli bir bölümü felsefe, tarih ve teori alanındadır; siyasal iktisat eleştirisi alanında Lukacs'tan Gramsci'ye, Pannekoek'ten Frankfurt Okulu'na Batı Marksizmi'nin söyledikleri çok azdır. Heinrich, Althusser ile başlayan "Yeni Marx Okuması"nı devam ettirerek Batı Marksizmi'nin iktisadını yapma iddiasındadır. (1)

Bu yazı, Heinrich'in çalışması ekseninde Batı Marksizmi'nin iktisat adına ileri sürdüğü bilimdışı tezleri mercek altına almayı hedefliyor.

Fetişist düşünceler

Öncelikle belirtmek gerekiyor; Heinrich'in Marx'ın *Kapital*'den önce yazdığı eserleri değerli bulduğuna dair bir işarete sahip değiliz. Hatta Heinrich *Kapital*'de yer alıp da komünizmi tarihsel bir zorunluluk olarak resmeden pasajları da Marx'ın düşüncesine yakıştırmıyor. (2)

Komünist Manifesto ile başlıyor; bu eserdeki çözümlemeye göre, kapitalist sömürü çıplaktır ve egemen sınıf kilise, basın ve eğitim sistemi aracılığıyla kitleleri manipüle etmekte, sömürüyü gizlemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla ideolojik mücadele, bu sömürüyü görünür kılmaya dönük teşhirlerden ibarettir. Heinrich bu analizi yetersiz buluyor; *Kapital*'deki çözümlemeyi *Manifesto*'dakinden çok farklı ve daha geçerli sayıyor. Buna göre, *Kapital*'in temel pasajları kapitalist sömürünün çıplak olmadığı, tam tersine, meta fetişizmi nedeniyle toplumsal ilişkilerin gizemli bir biçime büründüğü üzerinedir. O halde sömürünün gizlenmesi, egemen sınıfın egemen düşünceyi belirleme gücü nedeniyle değil, kapitalist üretimin kendine özgü yapısından kaynaklanmaktadır. (3) Bu yüzden meta fetişizmi basit bir "yanlış bilinç" durumu değildir.

Kapitalist üretim süreci, özel emeğe toplumsal bir nitelik kazandırır; bunun sonucunda insanlar arasındaki ilişkiler nesneler arasındaki ilişkiler olarak görünür. Bağımsız meta üreticileri mübadele dolayımıyla mevcut toplumsal ilişkileri mümkün olan tek ilişki biçimi olarak kabul etmeye eğilimlidir. Metanın içinde barındırdığı toplumsal ilişkiler onun doğasına aitmiş gibi algılanır.

Dolayısıyla proletaryanın, üretim sürecindeki maddi konumunu yansıtan sınıf bilincini eninde sonunda edineceğine ilişkin materyalist önerme doğru değildir. Dahası var. Proletaryanın kendi bilincine varamamasının nedeni, egemen sınıfın kitleler üzerindeki ideolojik hegemonyası olmadığına göre, proletaryaya dışarıdan bilinç taşıma iddiasındaki siyasi partilerin çabaları da ancak alay konusu olabilir. (4) Heinrich, Lenin'in parti teorisini böyle çürütüyor.

Devam ediyor; proletarya sınıf bilinci kazandığı zaman bile, bu asla onun kapitalizmin dışına çıktığı anlamına gelmemektedir. Proletarya, tıpkı kapitalistler gibi meta fetişizminin büyüsü altındadır ve çıkarlarını kavramaya başladığında, bunları ilk önce kapitalizm içerisinde ifade eder. Dolayısıyla proletaryanın yürüttüğü sınıf mücadelelerinin büyük çoğunluğu reformist olmak durumundadır.

Tam da bu yüzden tarihte proletaryanın devrimci eylemlere giriştiği örnekler çok nadirdir. Heinrich burada yanlış anlamaların önüne geçmek için hemen ekliyor: "…Fakat bu örnekler proletaryanın devrimci bir sınıfa dönüşmesi yönündeki genel eğilimin bir sonucu değil, somut tarihsel koşulların bir ifadesidir." Burada bir parantez açıyor ve örnek olarak Spartakistler'in ayaklanmasını veriyor. Buna göre 1918'de belirleyici olan "Savaşın kaybedilmesi ve daha önceleri egemen olan aristokratik-askeri çevrelerin meşruiyetini yitirmesidir." Dolayısıyla, "[p]roletaryanın belli kesimlerinin devrimci yönelimi daima geçici bir görüngü olarak kaldı." (5)

Heinrich Marx'ın meta fetişizmi analizinde, kapitalizmin emniyet supabını keşfediyor. Öyle ki, ilkel birikim ile kapitalist sömürü koşulları sağlandıktan sonra, devlet zoru istisnai bir karaktere bürünüyor. (6) Meta fetişizminin düzene istikrar temin etme işlevi zor aygıtı olarak devleti neredeyse gereksizleştiriyor.

Peki, Heinrich'e göre *Kapital*'in anlamı neredir? Uzun bir alıntı ile özetlemek mümkün: "Tam tersine, *Kapital* devrimci gelişmelerin bu kadar nadir olmasının ve yukarıdaki pasajda sözü geçen 'ayaklanmanın' doğrudan doğruya kapitalizme karşı mücadeleye dönüşmemesinin nedenlerini anlamaya dönük detaylar sunmaktadır: Fetişizm, ücret-formunun akıl-dışılığı ve üçlü formül analiziyle Marx kapitalist üretim tarzının nasıl kendi imgesini yarattığını göstermiştir. Bu imgede toplumsal ilişkiler nesneleştirilmiştir ve kapitalist üretim ilişkileri görünüşe göre her tür üretime ait koşullardan kaynaklanmaktadır. Öyle ki, bu imgeye göre, sadece kapitalizm içindeki değişiklikler olanaklıdır. Devrimci bir gelişme ortaya çıkabilir; bu imkânsız değildir, fakat hiç de kaçınılmaz değildir." (7) İşte, komünizmin tarihin yasalarından çı-

Marx'ın yayıncısına göre, kapitalist ekonominin krizleri *Kapital*'e olan talebi artırıyor.

kan bir zorunluluk olduğu tezi böyle çürütülüyor.

Oysa Marx meta fetişizmi analizi ile burjuva bilincinin ne kadar çelişkili, absürtlüklerle malul olduğunu gösterir. Sadece burjuva bilincinin yanlışlığını ortaya koymakla yetinmez, bu yanlışın arkasındaki nedenleri de analiz eder. Dolayısıyla Heinrich'in ısrarlı iddialarının aksine, meta fetişizmi, eninde sonunda, yanlış bilinçtir; kapitalist üretime egemen olan yasaların kavranamamasının sonucudur. Burada gerçeklik, tıpkı retinadaki gibi, baş aşağı durur. Büyük filozof Hegel'in dediği gibi, "Zorunluluk, bilincine varılmadığı sürece körlüktür." Burjuva bilinci, körlüktür.

Çöküş teorisi

Artık felsefeden iktisada geçiyoruz. Heinrich'in önemli iddialarından birisi, Marx'ın bir çöküş teorisine sahip olmadığı tezidir. Ona göre Marx, *Grundrisse*'de ve diğer eserlerinde kapitalizmin iç çelişkileri sonucu çökeceğini savunsa da, ömrünün son yıllarında bu görüşten vazgeçmiştir. Hatta Marx, kâr oranlarının düşme eğilimi yasasını da savunmayı bırakmış; ancak Engels editörlük marifetiyle onu *Kapital*'in üçüncü cildine yerleştirmiştir.

Heinrich, kapitalist üretim ilişkilerinin, üretici güçlerin gelişimine ayak uyduramayıp çökeceğine ilişkin teorilerin temel bir sorunla karşı karşıya olduğunu ileri sürüyor: "… bu teoriler, kapitalizmin baş edemeyeceği kaçınılmaz bir gelişme eğilimi olduğunu iddia ederler; öyle ki onun varlığının devamı, tarihin gerçek akışı içinde ne gerçekleşirse gerçekleşsin, zorunlu olarak imkânsız hale gelir." (8) Demek ki, kapitalizmin önünde bir bitiş çizgisi olduğu iddia edilemez. Dahası; kapitalizmin nasıl sona ereceği, hatta sona erip ermeyeceği de önceden belirlenemez. (9) O halde, kapitalizmin ebedi bir sistem olarak devam edeceği *a priori* çürütülemez.

Açıkça belirtmek gerekiyor; burada Heinrich'in reddettiği şey kapitalizmin tarihsel bakımdan geçici bir düzen olduğu tezidir. Böylelikle de, çok etkili olduğunu varsaydığı meta fetişizminin büyüsüne bizzat kendisi kapılmaktadır.

Marx'ın siyasal iktisadın en önemli yasası olarak kabul ettiği kâr oranlarının düşmesi eğilimi yasası, sermayenin nasıl kendisinin engeli haline geldiğini ortaya koyar. Bireysel kapitalistler, rekabetin baskısı altında emek üretkenliğini arttıran teknikleri üretime sokarlar; bu sayede canlı emekten tasarruf ederler, açık bir deyişle, makineler işçilerin yerini alır. Yeni teknikleri uygulayan kapitalistler birim maliyetleri düşürdükleri için fiyat kırarlar; böylelikle hem daha çok mal satarlar ve bu sayede aşırı kâr elde ederler hem de daha geri tekniklerle üretim yapan rakiplerini iflasa sürüklerler. İflas tehlikesi altındaki kapitalistler, modern üretim tekniklerini benimsemek durumundadır. Yeni teknik yaygınlaşır yaygınlaşmaz, aşırı kârlar erir. Şimdi, artıkdeğerin kaynağı olan canlı emekten tasarruf etmenin bedelini ödemenin vakti gelmiştir; sömürü oranı artsa bile, sömürülen işgücü nispi olarak azaldığından artıkdeğer kütlesi yatırılan sermayeye oranla küçülür ve kâr oranları düşer.

Marx bu yasayı, neoklasik iktisadın yüksek matematiğiyle değil, dört işlemle izah eder. 24 işçinin istihdam edildiğini ve her birinin günde 2 saat kapitalist için çalıştığını varsayalım. O halde bir günlük toplam artıkemek 48 saattir. Şimdi emek üretkenliğinde meydana gelen radikal bir artış sonucu, 24 işçi yerine 2 işçinin istihdam edildiğini varsayalım. Bu 2 işçi, hiç uyumadan çalışmak ve havayla beslenmek gibi insanüstü yetilere sahip olsa bile, yine de bir günde en fazla 48 saatlik artıkdeğer üretebilir.

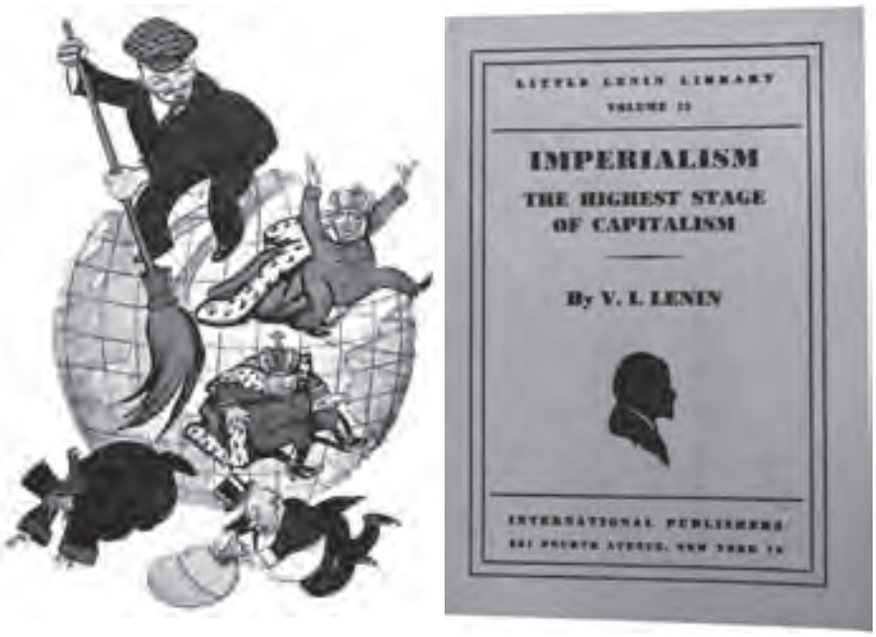
Bir başka deyişle, sömürü oranındaki artış, kâr oranındaki düşüşü yavaşlatsa bile engelleyemez. Daha çok işçi sömürmek yerine daha az işçiyi daha çok sömürmenin önünde aşılamayacak sınırlar vardır. Bir kez bu sınırlara ulaşıldığında, artıkdeğer kütlesi sadece göreli olarak değil, mutlak olarak da azalır.

Emek verimliliğini artıran her yenilik, bir başka deyişle, üretici güçlerin gelişmesi, son tahlilde, kapitalist üretimin biricik amacı olan artıkdeğer kütlesini göreli olarak küçültür, mevcut sermaye stoğunun değerini düşürür ve kapitalistlerin önemli bir kısmını iflasa sürükler. Bu yüzden tekelci kapitalizmle birlikte iktisadi önemi artan fikri mülkiyet hakları ve patent yasaları, yeni teknikleri teşvik etmekten çok, onların üretim sürecine sokulmasını engellemek için vardır. Üretici güçlerin gelişimi, kapitalist ilişkilere sığmamaktadır.

Ama Heinrich bu analizden hoşnut değildir. İşçilerin yerini makineler aldığı için kapitalistlerin sermayelerinden yaptıkları ücret giderleri azalacaktır; dolayısıyla artıkdeğer kütlesinin küçülmesine karşılık, yatırılan toplam sermaye de onunla birlikte küçülecektir. "Eğer yatırılan sermaye artıkdeğerden daha hızlı düşerse, o zaman, artıkdeğer kütlesindeki azalmaya rağmen, kâr oranı artar." (10) Prof. Heinrich, kâr oranlarının düşmediğini ispatlamak için sermaye birikiminin eksiye döndüğünü varsaymaktadır. Bir başka deyişle, Heinrich'in mantığına göre, kapitalistler ellerinde tuttukları sermayenin her geçen gün eri-

Heinrich'in reddettiği şey kapitalizmin tarihsel bakımdan geçici bir düzen olduğu tezidir.

Heinrich'e göre Lenin'in emperyalizm teorisi, tıpkı parti teorisi gibi, çürüktür.

mesine üzülmemelidir; tam tersine, kâr oranlarının düşmediğini görüp kendilerini şanslı saymalıdırlar. Ne mantık ama!

Bir an için bunun doğru olduğunu varsayalım. O zaman da, kârdan sermayeye ilave edilecek bölüm kâr oranındaki artışla birlikte büyüyecektir. Sonuç olarak Heinrich'in söylediklerinin aksine sermaye birikimi hızlanacaktır.

Gerek kapitalizm tarihinin incelenmesi, gerekse de kapitalist üretime egemen olan yasalar sermaye birikiminin zaman içerisinde ve eğilim olarak arttığını ortaya koymaktadır. Sermaye birikiminin eksiye dönmesi durumu buhranlar dışında ancak savaşların, büyük doğal felaketlerin getirdiği yıkımlarla mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla Heinrich kâr oranlarının düşmek zorunda olmadığını ispatlamak isterken, farkında olmadan çöküş teorisi yapmaktadır.

Heinrich kapitalizmin ne kadar dayanıklı bir üretim tarzı olduğunu göstermek istercesine şu satırları kaleme alıyor: "… krizlerde, birbiriyle ilişki içinde olan (sözgelimi üretim ve tüketim) fakat birbirinden bağımsızlaşmış (üretim ve tüketim farklı belirlenimlere tâbidirler) kesimler arasındaki birlik şiddetli bir şekilde restore edilir." (11) Güzel ama yine de İngilizce'deki bir sözü hatırlamakta yarar var; "sometimes the cure is worse than the disease", bazen tedavi hastalıktan beterdir.

Emperyalizm teorisini çöpe mi atsak?

En başta belirtilmişti; Batı Marksizmi'nin genesis'inde Lenin'in ve Lenin'in eserlerinin reddi vardır. İlk önce de, Lenin'in en büyük eseri olan Sovyetler Birliği'nin reddi vardır.

Heinrich bir istisna değil; Sovyet sosyalizmine "otoriter refah devleti" (12) yaftasını yapıştırıyor. Batı kapitalizminden söz ederken, gelişmiş ülkelerde askeri diktatörlüklerin ve benzeri rejimlerin istisna, demokrasinin ise kural olduğunu belirten Heinrich, bu hoşgörüsünü sosyalizmden esirgiyor. Hitler faşizminin kendi ülkesinde boy attığı gerçeğini bir yana bırakalım; Heinrich kendi halkına soğuk savaş ilan eden, sömürgelerinde kanlı darbeler tertipleyen emperyalist ülkeleri demokrasi, parlamentarizm ve "basın özgürlüğü" (13) gibi ilkelerle takdis ediyor.

Heinrich en azından bu noktada tutarsız değildir; zira o emperyalizm teorisini reddetmektedir. Bir başka deyişle, ona göre Lenin'in emperyalizm teorisi, tıpkı parti teorisi gibi, çürüktür. (14)

Heinrich'in emperyalizm teorisine itirazlarını teorik ve ampirik olarak iki kategoride incelemekte yarar var.

Teorik olarak söylediklerini şöyle özetlemek mümkün: Lenin'in ileri sürdüğünün aksine, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması sonucu tekellerin ortaya çıkması evrensel bakımdan egemen bir yasa değildir; hatta zaman zaman bunun tersi geçerlidir. Dahası Lenin'in emperyalizme "asalak" sıfatını layık görmesi de yanlıştır; zira, neden sermayenin yabancı ülkelerdeki işçileri sömürmesi kendi ülkesindeki işçileri sömürmesinden daha kötü olsun?

Öncelikle tekelleşme eğilimiyle başlamak gerekiyor. Sermayenin merkezileşmesi yasası, bütün yasalar gibi, eğilim olarak geçerlidir; somut gerçeklikte bu eğilimi yavaşlatan, yer yer durduran, hatta tersine çeviren karşı eğilimler vardır. Sözgelimi, yeni metaların ortaya çıkması ve kapitalist pazarı genişletmesi, sermayenin merkezileşmesi eğilimini yavaşlatır. Kapitalistler pazara yeni bir meta sürdükleri vakit, kendilerine alıcı bulabilirlerse, yani sattıkları ürün "tutulursa", bu, kapitalist pazarın genişlediği anlamına gelir. Üretim, talepteki büyümeye yetişmekte zorlanır ve arzın yetişmemesi durumundan kaynaklanan aşırı kârlar bu üretim kolunda faaliyet gösteren sermaye sayısında artışa neden olur. Ancak bir noktada üretim kapasitesindeki artış ödenebilir talebi aşar ve o zaman aşırı üretim ortaya çıkar. Her kriz, faaliyet gösteren sermaye sayısında azalmaya neden olur. Tekelleşme eğilimi nihai olarak baskın çıkar.

PC üretimi buna tipik bir örnektir; masaüstü ve dizüstü bilgisayarların büyük bir taleple karşılaşması sonucu üretim uzunca bir süre pazardaki genişlemenin gerisinde kaldı. 90'lı yılların en değerli şirketleri bilgisayar teknolojisi sektöründeydi; bu da sektöre girişlerin artmasına neden oldu. Ancak zamanla bilgisayar pazarı doymaya başladı ve tekelleşme eğilimi güç kazandı. Bugün ayakta kalma savaşı veren Hewlett-Packard veya IBM gibi büyük firmalar bile sermayenin merkezileşmesi yasasından muaf değildir. Bir zamanlar "GM için iyi olan Amerika için iyidir" sözüne ilham olmuş General Motors'un iflası ve devlet mülkiyetine devri de sermayenin merkezileşmesi yasasının bir diğer örneğidir; otomobil üretiminin simgesi olan Detroit'in iflası ne kadar simgeselse, Alman otomobil tekellerinin yükselişi de o kadar gerçektir.

Lenin'in tekelleşme eğilimi olarak adlandırdığı bu yasanın birçok

ampirik kanıtı vardır. Bir tanesi şöyle: Amerikan imalat sanayisi üzerine yapılan bir araştırmaya göre, bir endüstri kolunda faaliyet gösteren en büyük dört firmanın üretimin yüzde 50'sini veya üstünü gerçekleştirdiği sanayi dalları devamlı olarak artmaktadır; rakam vermek gerekirse, Amerika'da, tekellerin egemen olduğu üretim kollarının sayısı 2. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde 40 civarında gezinirken, 2007 krizi öncesinde bu sayı 185'e çıkmıştır. (15)

Heinrich Lenin'e, "Sermayenin yabancı işçileri sömürmesi neden kendi ülkesindeki işçileri sömürmesinden daha kötüdür?" diye soruyordu. Emperyalist bir ülkede yaşayan ve Marksist olduğunu iddia eden birisinin böyle bir soruyu telaffuz etmesi, en hafif tabirle, ayıptır. Ancak Heinrich sorusunda ısrar ediyorsa, aradığı yanıtı kendi ülkesinin tarihinde bulabilir; zira, Kayzer Wilhelm ile Führer Hitler'in emperyalizm serüvenlerinin iki dünya savaşına mal olduğu gerçeği, bu soruyu yanıtlamaya yeterlidir.

Heinrich'in emperyalizm teorisine dönük ampirik itirazlarını şöyle özetlemek mümkün: Sermaye ihracı, Lenin'in dediği gibi, emperyalist ülkelerdeki tekellerin kendi ülkelerinde kârlı yatırım olanakları bulamadıkları için kâr oranlarının daha yüksek olduğu geri kalmış ülkelere yaptıkları yatırımlarsa, neden sermaye ihracı daha çok emperyalist ülkeler arasında yapılmaktadır? İstatistiklere göre, emperyalist ülkelerin birbirlerine yaptıkları sermaye ihracı, geri kalmış ülkelere yaptıklarından daha fazladır. O halde sermaye ihracının nedeni, gelişmiş ülkelerde kârlı yatırım imkânlarının bulunmaması değildir. Bir başka deyişle, sermaye ihracının arkasındaki eğilim, geri kalmış ülkelerdeki ucuz işgücünü sömürmek değildir. Heinrich buradan bir sonuç çıkartıyor: Emperyalizmin gerisinde, tekellerin kapitalist merkezler dışındaki yabancı ülkelere sermaye ihracı yapmalarını sağlamak veya yaptıkları sermaye ihracını güvence altına almak yatıyorsa, o halde emperyalizm teorisi geçersizdir. Bu sonuca bir soruyla ek yapıyor: Madem emperyalizmin ayırt edici özelliği sermaye ihracı, neden en büyük emperyalist ülke olan ABD sermaye ithal ediyor?

Dünyada en çok yabancı sermaye yatırım stoku bulunduran ülke Amerika'dır.

Sonuncusuyla başlayalım. Ampirik olarak bakıldığında Amerika kabarık ithalat faturası nedeniyle oluşan cari açığını, dış tasarruflarla kapatmakta ve bu anlamda sermaye ithal etmektedir. Ancak, öz ile biçim aynı olsaydı, bilim gereksiz olurdu. Bir kere, Amerika'nın döviz cinsinden dış borcu yoktur; yani bütün dış borcu kendi para birimi olan Amerikan doları cinsindendir. Dahası Amerikan Merkez Bankası, nicel gevşeme politikaları nedeniyle, piyasalara trilyonlarca dolar enjekte etmiş, bilançosunu üçe katlamıştır. Bunun sonucu altın fiyatlarının fırlamasıdır; bir ons altının fiyatı kriz öncesinde 675 dolarken bu yazı yazılırken 1300 dolar civarındadır. ABD dolar bastıkça, altın cinsinden borçları erimektedir. En önemlisi de, ABD'nin dış ticaret açığını kendi bastığı tahvillerle finanse ediyor olmasıdır. Marksist iktisada göre tahviller, reel sermaye değil, hayali sermayedir. Dolayısıyla Amerika'nın ithal ettiği sermaye hayali sermayedir.

Peki reel sermaye açısından bakıldığında, durum nasıl? Dünyada en çok doğrudan yabancı sermaye yatırım stoğunun bulunduğu ülke yine Amerika'dır. Ama Lenin'in eserini çöpe atmak konusunda aceleci olmamak gerekir. Zira, dünyada en çok yabancı sermaye yatırım stoku bulunduran ülke de Amerika'dır ve aradaki fark bu sonuncusu lehinedir.

Tablo I: 31 Aralık 2012 itibariyle doğrudan yabancı sermaye stoku (yurtiçinde).

1) ABD	$ 2.723.000.000.000
2) Çin	$ 1.344.000.000.000
3) İngiltere	$ 1.321.000.000.000
4) Almanya	$ 1.307.000.000.000
5) Hong-Kong	$1.270.000.000.000

Kaynak: CIA Factbook

Tablo II: 31 Aralık 2012 itibariyle doğrudan yabancı sermaye stoku (yurt dışında).

1) ABD	$ 4.507.000.000.000
2) İngiltere	$ 1.808.000.000.000
3) Almanya	$ 1.790.000.000.000
4) Fransa	$ 1.683.000.000.000
6) Japonya	$ 1.049.000.000.000

Kaynak: CIA Factbook

Yukarıdaki tablolar gerek ABD'nin gerekse İngiltere, Almanya, Fransa ve Japonya gibi diğer emperyalist ülkelerin net sermaye ihracatçısı olduklarını göstermektedir. Bu da Lenin'in teorisiyle tutarlıdır.

Dahası sermaye ithal eden ilk 5 ülkeye dikkatlice bakıldığında, Çin'in 1,344 trilyon dolarla ikinci, Hong-Kong'un da 1,27 trilyon dolarla beşinci sırada yer aldığı görülür. Hong-Kong'u tarihsel ve ekonomik nedenlerle ayrı bir yönetim olarak kabul etmek yerine Çin'in bir parçası saymak daha isabetlidir; bu olgu göz önünde bulundurulduğunda, Çin'in net bir biçimde dünyanın en çok sermaye ithal eden ikinci ülkesi olduğu görülecektir.

Ancak emperyalistlerin birbirlerine ihraç ettikleri sermayenin, zayıf halkalara ihraç ettiklerinden daha fazla olduğu iddiası hâlâ ortadır.

Bu iddiayı ele almadan önce yönteme ilişkin bir not düşelim: Fizikte Galileo ve iktisatta Ricardo'dan beri, bilim mutlak büyüklüklerle ilgilenmeyi bırakmıştır; bu büyük düşünürlerden sonra biliminsanları hep zaman içindeki değişimleri incelediler.

Böyle bakıldığında, emperyalist ülkelerden ucuz işgücünün bulunduğu ülkelere yapılan sermaye ihracının son 35 yılda hem miktar olarak hem de oran olarak arttığı görülür. Bu eğilim 2012 yılında makasın geri ülkeler lehine açılmasıyla sonuçlanmıştır; Birleşmiş Milletler raporuna göre, ilk defa "gelişmekte

Dünyanın en büyük şirketi Apple üretiminin tamamını Amerika dışında, düşük ücretli ülkelerde gerçekleştirmektedir.

olan ülkelere" giden sermaye, gelişmiş ülkelere giden sermayeyi geçmiştir. 2012'de toplam doğrudan yabancı sermaye yatırım hacmi 1,35 trilyon dolardır; bunun yüzde 52'si yani 703 milyar doları kapitalist gelişmede geri kalan ülkelere gitmiştir. Raporda vurgulanan bir nokta özellikle önemlidir; Avrupa ve Japonya resesyonda olduğu için, emperyalist merkezlere giden sermaye akımları üçte bir oranında zayıflamıştır.

Lenin, hiçbir zaman zayıf halkalara yapılan sermaye ihracının düzgün doğrusal bir çizgi izleyeceğini öne sürmemiştir. Emperyalist ekonomilerde pazarların genişlediği 2. Dünya Savaşı sonrası konjonktürde, sermaye ihracı daha çok emperyalist bloklar arasında gerçekleştirilmiştir. Ancak 1970'lerde emperyalist pazarlardaki genişleme durmuş, aşırı üretim krizi meydana gelmiş ve bu durum, emperyalist ekonomilerdeki kâr oranlarında ciddi düşüşlere yol açmıştır. Emperyalistler açısından Üçüncü Dünya'yı sömürmenin önemi artmıştır.

Nitekim istatistikler de bunu doğrulamaktadır. 1970'li yıllarda, dünyadaki endüstriyel işgücünün yarısını emperyalist ülkelerin işçileri meydana getirirken diğer yarısını da iktisatçıların "global Güney" olarak adlandırdıkları geri kalmış ulusların işçileri oluşturmaktaydı. Bunalımla birlikte, uluslararası tekeller ayakta kalabilmek için üretimlerini ücretlerin yüksek olduğu emperyalist ülkelerden geri kalmış ülkelere doğru kaydırdılar.

Bu ülkelerin en önemli özelliği, nüfuslarının önemli bir kısmının tarım kesiminde olmasıydı. Başta Çin olmak üzere, Vietnam, Bangladeş, Malezya gibi birçok ülkede Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinin son bölümünde anlattığı ilkel birikim süreci birebir yaşandı. Sayıları yüz milyonlarla ölçülen tarımsal artık-nüfus, topraklarından sökülüyor ve büyük kentlerde sanayi proletaryasına dönüşüyordu. Tarım kökenli bu yeni-proleterler hem düşük yaşam standartlarına hem de ağır el emeği gerektiren işlere alışkındılar.

Böylelikle emperyalist ekonomilerde iktisatçıların de-endüstriyalizasyon adını verdikleri süreç başladı; tekeller fabrikalarını denizaşırı ülkelere taşırlarken, sanayinin milli gelirden aldığı pay hızla küçüldü. Dünya sınai işgücünün yüzde 80'ini artık yerkürenin güneyinde yaşayan sanayi proletaryası oluşturuyordu.

Bir örnek yeterli olacaktır. Dünyanın en büyük şirketi Apple üretiminin tamamını Amerika dışında, düşük ücretli ülkelerde gerçekleştirmektedir. 2006 yılında 30 Gb'lık bir iPod'un ABD'deki satış fiyatı 299 dolar iken, iPod'un Çin'den Amerika'ya geliş fiyatı 144 dolar 40 cent'tir. 154,60 dolarlık brüt kâr Apple, perakendeciler, distribütörler ve vergiler kanalıyla Amerikan devleti arasında bölüşülmektedir.

iPod üretimi dünya çapında 41 bin kişiye iş sağlamaktadır. Bunun yalnızca 14 bini Amerikan işçisidir; Amerika'da istihdam edilen işçilerden sadece 30'u üretimde yer almaktadır. 7789 işçi perakende alanında çalışırken, yöneticilerin ve ürün geliştirmede çalışan mühendislerin sayısı 6101'dir. iPod için Çin'de çalışan işçi sayısı 12.250'dir ve bunların tamamı üretim sürecinde yer almaktadır.

Amerika'da çalışan iPod işçilerinin sayısı kabaca Çin'dekiler kadardır. Buna karşılık, Apple'ın Amerika'daki toplam ücret faturası 719 milyon dolar iken Çin'deki işçi maliyeti yalnızca 19 milyon dolardır! Amerika'da üretim sürecinde yer alan bir işçinin yıllık ücreti 47.640 dolar iken, Çin'deki üretken işçinin yıllık ücreti 1540 dolardır, bir başka deyişle, haftalık 30 dolardır. (16) Rakamlar, yorum gerektirmeyecek kadar açıktır.

Obama doktrini

Peki, Lenin'in emperyalizm teorisinin bu tablodaki yeri ne? Bu noktada Obama doktrinini hatırlamak durumundayız.

Sekiz yıllık Cumhuriyetçi-Neocon Bush yönetimin ardından ABD büyük resesyona girmiş ve ilk kez siyah tenli bir kişi başkanlık koltuğuna oturmuştu. Demokrat Obama'nın yaptığı ilk iş, Amerika'nın güvenlik konseptini değiştirmek olmuştur.

Amerika'da başkanlar yaptıkları konuşmalarda formüle ettikleri politikalarla doktrin sahibi olurlar. Sözgelimi Monroe doktrinine göre Amerika, Avrupa'nın sömürgelerine ve iç işlerine karışmayacak, buna karşılık, Avrupa'nın Amerika'yı kolonize etme girişimleri Birleşik Devletler'ce müdahale nedeni sayılacaktır. Bir başka deyişle, 1823 tarihli Monroe doktrini proto-emperyalist aşamada bulunan Amerika'yı bir kıta ülkesi olarak tarif etmektedir.

Obama doktrini de, yaklaşık üç kuşaktır emperyalist dünyanın liderliğini yürüten Birleşik Devletler'in konumunu yeniden tarif etmektedir. Bu doktrini, Obama'nın Avustralya Parlamentosu'na hitaben söylediği, "The United States is a Pacific power", "Birleşik Devletler bir Pasifik gücüdür" sözüyle özetleyebiliriz.

Yeni doktrine göre Amerikan Ordusu Irak'taki askerlerini geri çekecek, İsrail dizginlenecek, İran ile diyalog kapıları zorlanacak, Arap dünyasıyla ilişkiler tamir edilecek, Barzani'nin merkezkaç eğilimleri törpülenecek ve Irak'ın siyasi birliği muhafaza edilecektir.

Fakat Obama doktrini bunlardan ibaret değildir. Obama'nın "arkadan liderlik etme" olarak formüle ettiği yeni bir konsept telif edilmiş ve Libya'da uygulanmıştır. Bu konsepte binaen; Fransa marifetiyle gerçekleştirilen NATO müdahalesine Amerika sonradan ve operasyonu tamamlamak üzere iştirak etmiştir.

Yine bu konsepte göre Amerika Suriye'de vekalet savaşıyla yetinmek durumundadır. Obama Suriye'ye askeri müdahaleden kaçınmakta ve bu konudaki gönülsüzlüğünü bizzat te-

levizyonlar aracılığıyla dile getirmektedir; bunun Türkiye'deki işbirlikçilerini ne kadar hayal kırıklığına uğrattığı malumumuzdur.

Kısacası Ortadoğu'da çatışmaya girmekten imtina eden Obama, Amerika'nın güvenlik önceliğini Güneydoğu Asya'ya ve Pasifik'e kaydırmaktadır.

Bunalımla birlikte emperyalist merkezlerin, "gelişmekte olan ülkelere" yaptıkları sermaye ihracının istatistik olarak arttığına yukarıda işaret edilmişti. İşaret edilmeyen nokta ise, son on yılda düşük ücretli ülkelerdeki tarımsal artık-nüfusun tamamının kentlere göç etmiş olduğudur. Bir diğer deyişle, ucuz işgücü rezervleri artık tükenme noktasındadır ve düşük ücretli ülkelerdeki sanayi proletaryası giderek militanlaşmaktadır. 2002 yılında Çin'de saat başı ücret 60 cent iken 2009'da 1,8 dolar'a yükselmiştir; mutlak olarak hâlâ ihmal edilebilir düzeyde olsa da, ücretler üç katına çıkmıştır. 2010 yılı fabrikaların intiharlarla ve grevlerle çalkalandığı bir yıldır.

Tekellerin ucuz işgücü sömürüsüne daha fazla muhtaç oldukları kriz konjonktüründe, işçilerin giderek militanlaşmaları, en büyük emperyalist ülkede alarm zillerinin çalmasına yetmiştir. ABD emperyalizmi bölgedeki varlığını daha da hissedilir kılmaya mecburdur. Çin'in devasa cari fazlasını eritmesi için baskı yapmak ve tekellerin aşırı sömürüsünü güvence altına almak; Obama doktrininin özü budur.

Emperyalist ülkelerin birbirlerine yaptıkları sermaye ihracının mutlak büyüklüğü üzerine belirtilmesi gereken birkaç nokta daha bulunmaktadır. Bu türden sermaye ihraçları temel olarak yeni üretim kapasiteleri yaratmaya dönük yatırımlardan ziyade birleşme ve satın almaya (mergers & acquisitions) dönüktür. Marksist kavramların sınanması açısından, emperyalist bir ülkeden bir başka emperyalist ülkeye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının mutlak büyüklüğü, yeni üretken kapasiteler yaratmaması ölçüsünde, geçerli bir ampirik çerçeve oluşturmamaktadır.

Lenin daima, emperyalist ülkelerin dünyanın bölüşülmesi konusunda çelişki içinde olduklarını vurgulamıştır. Aynı şekilde emperyalist tekellerin başka emperyalist ülkelerdeki şirketleri ele geçirmesi, onlarla ortaklık kurması da tekeller arası rekabetin gerekleri arasındadır.

Peki, tekeller bu keskin rekabette yalnız mıdır? Çok yakın zamanlardan bir örnek bu soruya açıklık getirecektir. Amerikan Ulusal Güvenlik Servisi'nin Avrupa'daki en Amerikancı politikacı sıfatına haiz Alman Şansölyesi Merkel'i dinlediğinin ortaya çıkması üzerine büyük bir skandal koptu. Obama, Merkel'i arayarak özür diledi. Bu skandal hakkında gazetecilere yorum yapan Fransız İç İstihbarat Teşkilatı'nın eski şefi Bernard Squarcini'nin söylediklerine kulak vermekte yarar var:

"Bu kadar endişe verici saflık karşısında şaşırıyorum… [İstihbarat] Teşkilatları, her ülkenin kendi müttefiklerine karşı casusluk yaptığını çok iyi bilirler, bu ülkeler teröre karşı işbirliği yaptıkları zamanlarda bile durum böyledir. Ticari ve endüstriyel düzeyde Amerikalılar bize karşı casusluk yaparlar, tıpkı bizim de onlara yaptığımız gibi, çünkü şirketlerimizi korumak ulusal çıkarımızdır. Hiç kimse ahmak değil." (17) Bu ifşaat, Amerikan emperyalizminin Avrupa politikasını da netliğe kavuşturuyor.

Dolayısıyla sermaye ihracının büyük bir kısmı gelişkin kapitalist merkezler arasında cereyan ettiği için emperyalist politikalara gerek duyulmayacağı tezi, ki Heinrich'in söylediği tam da budur, boştur.

***

Kısacası Batı cephesinde yeni bir şey yoktur.

Proletaryanın devrim yapmaktan çok uzak olduğunu uzun uzun anlatarak burjuvazilerini teskin eden pek çok "Batılı Marksist" profesör vardır. Bu "Batılı Marksist" profesörler, ülkelerine dönük emperyalizm ithamlarına karşı kendilerini siper eden "Marksistler" yetiştirmektedir.

Batı Marksizmi kokuşmakta, kokuştukça da bilim ve devrim kapısından uzaklaşmaktadır.

Marx *Kapital*'i yazarken İngiltere'yi model aldı ancak eseri ilk kez Batı'da değil Doğu'da tartışıldı; demek ki Lenin'in formüle ettiği eşitsiz gelişme yasası o zaman da geçerliydi. Bilimin ve devrimin kapıları bugün Batı'da kapalıysa, Doğu'da açılacaktır.

Açacağız.

DİPNOTLAR

1) Michael Heinrich, *An Introduction to the three volumes of Karl Marx's Capital*, İngilizce'ye çeviren: Alexander Lokascio, Monthly Review Press, 2012, s.26-27.
2) ibid, s.198.
3) ibid, s.180-181.
4) ibid, s.194.
5) ibid, s.196.
6) ibid, s.206.
7) ibid, s.198.
8) ibid, s.177.
9) ibid, s.198.
10) ibid, s.153.
11) ibid, s.173.
12) ibid, s.221.
13) ibid, s.210.
14) ibid, s.215-216.
15) http://monthlyreview.org/2011/04/01/monopoly-and-competition-in-twenty-first-century-capitalism
16) http://monthlyreview.org/2012/07/01/the-gdp-illusion
17) *Economist*, "Europe and American spooks: Controlled Anger", Charlemange, 25 Ekim 2013.

Prof. Dr. Sedat Ölçer

Claude Shannon ve Bilişim Çağı'nın doğuşu-2

Mühendislik bilimlerinde ya da matematik dalında Nobel ödülü olsaydı, Shannon şüphesiz bu ödüle layık görülürdü. Adeta tek bir makale ile, yepyeni bir bilim yaratmış ve yeni bir çağ açmıştı. Bu büyük katkılarının yanı sıra, kendi deyimiyle pek çok 'gereksiz' icada da imza atmıştı bu ilginç adam.

Bilişim Çağı'nın kurucusu addedilen Amerikalı matematikçi ve mühendis Claude Shannon'un yaşamöyküsünü bu yazının ilk kısmında (*Bilim ve Gelecek*, Sayı 124, Haziran 2014, s.58-61) kaleme almış, bu biliminsanının, çok kuramsal nitelikte oldukları halde, elektronik ve haberleşme mühendisliği pratiğini derinden etkileyen iki ayrı eserinden söz etmiştik: Bunların ilki, 1938'de ünlü Massachusetts Institute of Technology'de (MIT) tamamladığı yüksek lisans tezi ve diğeriyse 1948'de yayımladığı "Komünikasyonun Matematiksel Kuramı" (*A Mathematical Theory of Communication*) adlı makalesi. Bu makale, sayısal (dijital) komünikasyonun yolunu açmakla kalmayıp yepyeni bir kuramın doğum belgesi niteliğinde olacaktı: Enformasyon kuramı. Yazımızın bu ikinci kısmında, "Enformasyon kuramının tohumları, Shannon'un 1948 makalesinde nasıl atılmıştı?" sorusunu yanıtlamaya çalışacağız. Bunun için ilkönce "veri kaynağı" kavramına açıklık getirmemiz gerekiyor.

Shannon'un hayranlık duyduğu bir diğer konu jonglörlüktü. Patateslerle jonglörlük yaparken.

Veri kaynakları

Bir televizyon kamerası veya bir cep telefonunun yarattığı görüntü ve ses sinyalleri, çektiğiniz bir resim, yazdığınız SMS mesajı veya e-posta, ya da örneğin Excel dosyanız, bunların tümü, komünikasyon sistemleri açısından birer veri kaynağıdır: iletilecek ya da depolanacak veriler! Sayısal sistemleri (ve birazdan ele alacağımız enformasyon kavramını) anlayabilmek için, her bir veri kaynağını, bir "enformasyon simgesi" üreticisi olarak görmemizde fayda var. Her kaynak, dışa verdiği simgeleri belli bir "alfabe"den seçer. Örneğin, eğer veri kaynağı yazdığımız SMS mesajı ise, bu kaynağın alfabesi, Türk alfabesinin 29 harfinin yanı sıra nokta, virgül, boşluk, soru işareti gibi birkaç ek işaretten oluşur. (Sayısal âlemde, kaynakların ürettiği bu simgeler, komünikasyon hatları üzerinde iletilmek veya harddisk / flash bellekler gibi depolama cihazlarında saklanmak amacıyla, 0'lara ve 1'lere dönüştürülür. Zaten sayısal sistemlerin gücü de buradan kaynaklanır: Bu eşitlikçi sayısal âlemde, bir görüntü bit'i ile bir ses bit'i ya da bir Twitter mesajı bit'i arasında fark gözetilemediği için, verilerin gösteriminde bir birörneklik oluşur ki, bu da ürün tasarım ve üretim süreçlerine büyük bir etkinlik kazandırır.)

Enformasyon

Shannon, yanıtını aradığı şu temel mesele etrafında dönüp duruyordu: Bir mesaj, bir noktadan bir diğer noktaya (diyelim kullanıcı A'dan kullanıcı B'ye) iletilirken, hata payını düşürmenin -hatta mümkünse sıfırlamanın- yolu neydi? O zamanlar kabul gören mühendislik anlayışına göre, -örneğin, nasıl güvenli şekilde seyahat etmenin altın kuralı aracınızı yavaş sürmek ise- komünikasyon sistemlerinde de hata payını asgariye çekmek için, mesajların düşük hızda gönderilmesi gerekiyordu. Shannon, bu düşüncenin yanlış olduğunu ispatlayarak haberleşme ve bilişim dünyasında bir devrim daha yaratacaktı. İşte bu devrim sayesindedir ki, günümüzde kullandığımız komünikasyon linklerini -örneğin, telefon hatları ya da internet ağlarını- mümkün olan en üst hızlarda ve en etkin biçimde çalıştırabilmekteyiz.

Komünikasyonun bu temel meselesine bir yanıt arayan Shannon, ilkönce, iletilen "bilgi"nin tam olarak ne olduğu konusuna açıklık getirme gereksinimini duydu: Teknik anlamda bilgi, yani enformasyon neydi?

Bu konuda biraz akıl yürütecek olursak, şu gerçeğe kolayca ulaşabiliriz: Enformasyon kavramı, bir haberin ne kadar "yenilik" içerdiği ile ilintilidir. Diğer bir ifadeyle, beklenmedik bir haber, çok enformasyon taşır. Örneğin sıcak günlerin birbirini izlediği bir yaz mevsiminde hava raporunun "Yarın hava sıcak olacak" şeklindeki haberi pek fazla enformasyon taşımaz, ancak hava raporu "Yarın sıcaklığın 15 derece düşeceği tahmin edilmektedir" şeklindeyse, o vakit haberin kayda değer bir enformasyon taşıdığını düşünürüz. Beklenmediklik ne kadar yüksek ise, enformasyon miktarı da o kadar fazladır (Daha matematiksel bir dille, bir olay hakkındaki enformasyonun, o olayın olasılığı ile ters orantılı olduğunu söyleyebiliriz).

Ancak, Shannon'un çok derin bir sezi ile gösterdiği üzere, eğer enformasyonu matematiksel, yani teknik açıdan işe yarayacak, dolayısıyla ölçülebilir bir nicelik olarak tanımlamak istiyorsak, o vakit, mesajın anlamsal içeriğini bir yana itmemiz gerekir. Çünkü bir mesajın anlamsal haber değerinin (örneğin "Yarın sıcaklık 15 derece düşecektir" ya da "New York'ta 8 kuvvetinde bir deprem meydana gelmiştir" demenin) matematiksel karşılığı yoktur. Matematiksel anlamdaki enformasyon, bir "simge üreticisi" olduğunu gördüğümüz herhangi bir veri kaynağının dışa verdiği simgelerin ne oranda beklendik ve ne oranda beklenmedik olduklarıyla ilgilidir. Örnek olarak bir sayfalık bir metni ele alalım: Eğer bu metin, *abcçd...üvyz abcçd...üvyz abcçd...üvyz* şeklinde, Türk alfabesinin art arda sıralanmış 29 harfinden oluşuyorsa, o zaman enformasyon içeriği düşüktür. Buna karşın, şu anda okuduğunuz sayfaya bakarsak, simgeler (harfler) birbirlerini adeta rasgele (beklenmedik şekilde) izledikleri için, bu yazının enformasyon içeriği, sadece *abcçd... üvyz* dizisinden oluşan yazıdan daha yüksektir. [Demek ki matematiksel anlamda enformasyon, bir veri kaynağının dışa verdiği simgelerin olasılıkları ile belirlenir. Daha teknik bir dille tanımlamak istersek, enformasyonun, bir kaynağın ürettiği simgelerin ortalama öngörülemezlik değerine ("entropi"sine) tekabül ettiğini söyleyebiliriz.]

Enformasyon kavramını Shannon'un bu tanımlamasına dayandırmanın önemini şimdi daha iyi takdir edebiliriz; çünkü, komünikasyon sistemleri bağlamında, kullanıcı A'dan kullanıcı B'ye iletilen şey, işte bu enformasyondur. Dolayısıyla komünikasyon linkleri de bu enformasyon tanımına dayanarak tasarlanmalıdır.

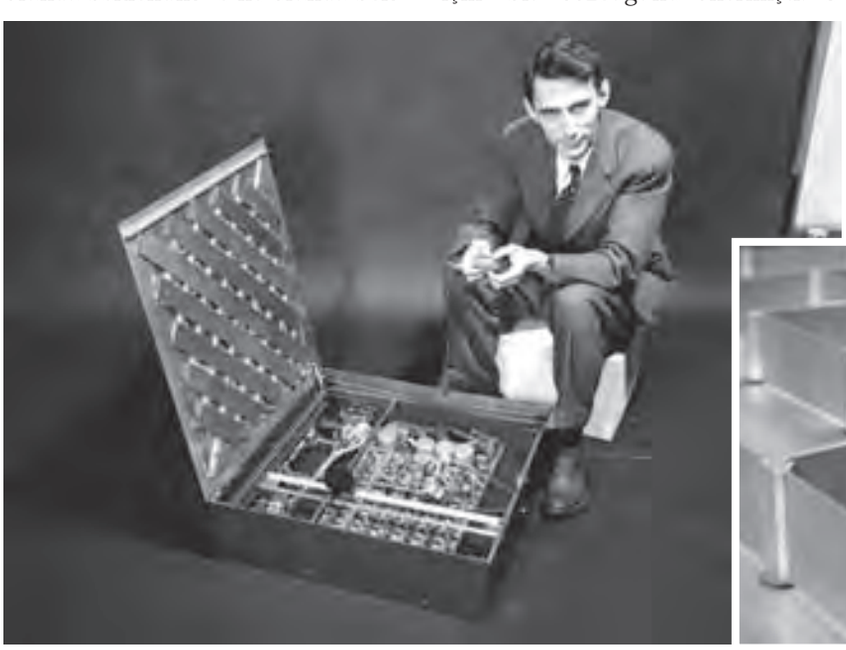
Enformasyonu ölçme birimi nedir?

Bilindiği üzere zaman saniye, ağırlık gram ve uzunluk metre olarak ölçülür. Peki, enformasyon hangi birim ile ölçülür? Shannon, bunun için "bit" sözcüğünü önermişti. O zaman "1 bit" tam ne kadar enformasyon demektir?

Bu soruyu yanıtlamak için yazı tura oyununu ele alalım. Bu durumda, alfabesi iki simgeden oluşan bir kaynaktan söz edebiliriz: Yazı ve tura (bu simgelere 0 ve 1 de diyebiliriz). Yazı tura oyununda, yazı mı tura mı çıkacağını en zor hangi durumda tahmin ederiz? Yazının ve turanın çıkma olasılıkları eşit olduğu durumda, yani her birinin olasılığı yüzde 50 ise (örneğin yazının olasılığı yüzde 70 ve turanın olasılığı yüzde 30 ise o zaman tahminimizi daha doğru yapabiliriz). Şimdi bu yüzde 50-yüzde 50 yazı-tura olasılığı durumunda, varsayalım ki parayı havaya atıyoruz ve tura geliyor. Turanın geldiği bilgisi bir enformasyondur: İşte bu enformasyon miktarının tam 1 bit olduğunu söyleriz. Şimdi eğer bir değil de iki tane parayı havaya atar ve hangi yüzlerin geldiğini öğrenirsek (örneğin tura ve yazı gelmiştir), o zaman 2 bit'lik bir enformasyon elde etmiş oluruz, vs.

Kanal sığası

Tekrarlayacak olursak, bir komünikasyon sisteminde A noktasından B noktasına aktarılan büyüklük, yukarıda tanımını yaptığımız ve "bit" ile ölçülen enformasyondur. Bu aktarım belli bir hızda gerçekleştiği için, bir enformasyon iletim hızından da söz edebiliriz: Örneğin, 1 bit/s (her saniye 1 bit'lik enformasyon iletilir) veya 100 bit/s (saniyede 100 bit'lik enformasyon iletilir). Shannon'un en önemli buluşlarından biri, her komünikasyon ortamının (her "kanalın"), bir enformasyon iletim hızı

Shannon'un kendi deyimiyle gereksiz icatlarından biri: Labirentten çıkmayı öğrenen akıllı fare.

sınırının olduğudur: Bu sınıra, "kanal sığası" denir. Kanal sığası, komünikasyon sistemleri açısından çok temel bir kavram niteliğindedir. Şöyle ki: Örneğin bir komünikasyon linkinin kanal sığası 100 bit/s ise, yollanan enformasyon hızını kanal sığasının altında tuttuğumuz sürece (örneğin 99 bit/s), öyle bir komünikasyon sistemi tasarlamamız mümkündür, ki (ki bu oldukça karmaşık bir sistem olabilir) alıcı, yollanan verileri sıfır hata payıyla elde edebilir. Tersine, eğer enformasyon hızı kanal sığasının üzerinde seçilirse (örneğin 120 bit/s), o vakit hayal edilebilecek en karmaşık alıcının bile yollanan veriyi hatasız şekilde elde edebilmesi mümkün değildir, yani hata payı sıfırlanamaz.

Shannon, makalesinde, o sıfır hata payına erişen verici/alıcı sistemlerinin nasıl tasarlanması gerektiğini belirtmedi; ancak bunun kodlama yoluyla (yani gönderilen bit'lere kontrol bit'lerinin eklenmesiyle) mümkün olacağını gösterdi. Genel bir kural şu ki, bir komünikasyon sistemi hatalara karşı ne kadar dayanıklı yapılmak (hata payı ne kadar düşürülmek) istenirse, sistemin karmaşıklığı da o kadar artar. Ancak karmaşıklık, maliyet demektir. Aşağıda da değineceğimiz gibi, yarı iletken tümleşik devre teknolojisi, karmaşık komünikasyon sistemlerinin maliyetini makul düzeylerde tutabilmemizde en önemli etken olmuştur.

Görüldüğü gibi kanal sığası, komünikasyon kanalları için temel bir sınır niteliğindedir. Komünikasyon kanalları, enformasyon iletim hızının, kanal sığası altında kalacak ama aynı zamanda kanal sığasına mümkün mertebe yaklaşacak şekilde tasarlanır.

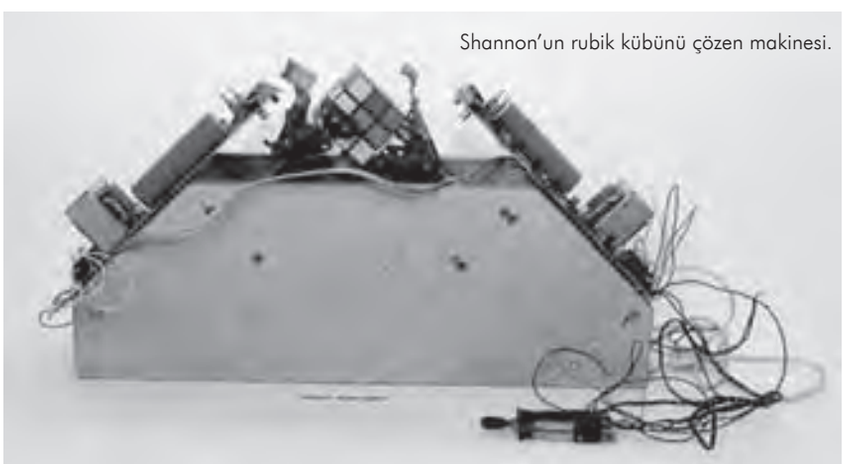
Shannon'un tasarladığı bir oyuncak: Jonglörlük yapan palyaçolar.

Hangi bit?

Burada, "bit" kavramına geri dönüp faydalı olacağını düşündüğümüz bir açıklama getirelim. Bilişim terminolojisinde, bit sözcüğünün iki anlamı vardır. Bunlardan ilkini yukarıda gördük: Bit, enformasyon miktarını ölçme birimidir. İkinci ve halk dilinde daha yaygın anlamı ise, günlük hayatta kullandığımız "bit" sözcüğü ile ilgilidir. Bu ikinci bit anlamı (buna "bilgisayar bit'i" diyelim), "enformasyon bit'i" anlamından ne bakımdan farklıdır?

Bilgisayar bit'i, İngilizcede "ikili rakam" anlamına gelen "**bi**nary digi**t**" sözcüklerinden türetilmiştir. Nasıl ki onluk tabanda sayılar 10 rakamdan (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9'dan) oluşuyorsa, ikilik tabanda da sayılar 2 rakamdan oluşur: 0 ve 1. Yani bit, 0 ya da 1 rakamıdır. Bu anlamda, örneğin, harddiskinize kaydettiğiniz Word dosyanız 30 bin bit (30 kilobit, yani 30 kbit) büyüklüğünde olabilir. Bilgisayar bit'i anlamında kullanılan bit sözcüğü için bir diğer örnek ise, veri iletimi hızıyla ilgilidir: Evdeki internet bağlantınız sözgelimi 2 Mbit/s (2 Mbps, yani 2 *megabit-per-second*) hızında çalışıyor ise, bu, saniyede 2 milyon bit gönderildiğini veya alındığını ifade eder. Bilgisayar bit'i anlamındaki bit sözcüğünü Amerikalı matematikçi John W. Tukey'e borçluyuz. Shannon, enformasyon bit'inin tanımını yaptığı söz konusu makalesinde, bu sözcüğün kökeni olarak Tukey'ye atıfta bulunur. Yani Shannon, bit sözcüğünü Tukey'den ödünç almıştır, fakat aynı zamanda bu sözcüğe teknik açıdan ikinci bir anlam yüklemiştir. Genel olarak harddisk'e 0 ya da 1 şeklinde kaydedilen bir bit, en fazla 1 bit'lik enformasyon içerir, ama sıklıkla bu enformasyon miktarı 1 bit'in çok altındadır.

Bilişim devriminin teorik altyapısını, Shannon'un çalışmaları ve özellikle "Komünikasyonun Matematiksel Kuramı" başlıklı 1948 yılında yayınlanan makalesine borçlu olduğumuzu gördük. Bu makale o kadar önemlidir ki, *Scientific American* dergisi, ondan, enformasyon çağının *Magna Carta*'sı olarak söz etmiştir. Makale basılır basılmaz Shannon'a şöhret kazandırmış ve biliminsanlarına olduğu kadar komünikasyon mühendislerine de devrim niteliğinde yepyeni perspektifler açmıştır. İşte günümüzde hâlâ son derece aktif bir araştırma alanı olan, her yıl çok sayıda konferansın yapıldığı ve yüzlerce bilimsel makalenin yazıldığı "enformasyon teorisi" disiplini bu şekilde doğmuştur.

Shannon'un rubik kübünü çözen makinesi.

Ancak bilişim devrimini mümkün kılan ikinci bir gelişmeyi da hatırlatmadan geçmeyelim: 1947 yılında transistorun icadı. Ne ilginçtir ki bu icadı gerçekleştiren J. Bardeen, W. Brattain ve W. Shockley de Shannon ile aynı yıllarda Bell Laboratuvarları'nda çalışıyorlardı. Bu üç bilimadamı buluşları için 1956'da Nobel Ödülüne layık görüleceklerdi. İşte günümüzde tek bir mikroçipe 100 milyonlarca transistor yerleştirerek elde ettiğimiz (1), insanlık tarihinde şimdiye dek eşi benzeri görülmemiş bir hesap gücü sayesinde Shannon'un ortaya koyduğu komünikasyonun kuramsal sınırlarına pratik açıdan yaklaşabilmekteyiz.

'Gereksiz' icatlar

1948-1949 yılları, Shannon'un bilimsel kariyeri açısından en önemli yıllar olmuştur. Ancak sadece bilimsel açıdan değil aynı zamanda özel hayatı açısından da önem taşıyan yıllardır bunlar, çünkü 1949'da Shannon, Bell Laboratuvarları'nda sayısal analist olarak çalışan Mary Elizabeth Moore (Betty) ile evlenir. İki erkek ve bir kız evlatları olur. 1956 yılında Bell Laboratuvarları'ndan ayrılan Shannon, eğitim ve araştırma faaliyetlerini sürdürmek için MIT'e geri döner. Orada, emekli olacağı 1978'e, yani 62 yaşına kadar çalışacaktır.

Kendi ifadesiyle Shannon, çok sayıda "gereksiz" icada imza atmıştır. 5 piyano ve 30'a yakın müzik enstrümanı barındıran evinin bir odasını ayırdığı bu sıra dışı nesne ve oyuncaklar arasında, romen harfleri ile hesap yapabilen bir hesap makinesi, Rubik küpünü çözebilen bir robot ve kimilerinin "ilk taşınabilir bilgisayar" saydığı, rulet oyununda hile yapmak amacıyla tasarlanan bir cihaz vardı (Shannon, bu cihazı 1961'de matematikçi Edward Thorp ile birlikte geliştirmişti; bir ayakkabı veya sigara kutusu içerisine gizlenebilen aygıt, dönmekte olan ruletin hareketini öngörüp, topun, çemberin hangi bölgesine düşeceği hakkında tahminde bulunuyordu; Las Vegas'ta bir gazinoda başarıyla test edilmişse de, sonraları, bazı donanım sorunlarından dolayı gerçek amacı için kullanılamamıştı).

Shannon'un 'En Son Makine' dediği bir kutusu.
Şalter kapatıldığında kutu kendiliğinden açılıyor, içerisinden bir mekanik el dışarıya uzanıp şalteri açıyor, sonra kutunun içine tekrar yerleşiyor ve bunun üzerine kutu kapanıyor.

Shannon'un hayranlık duyduğu bir diğer konu, jonglörlüktü. Çalıştığı Bell Laboratuvarları'nda, sadece koridorları tek tekerlekli bisikletiyle dolaşmasıyla değil, aynı zamanda jonglörlük yeteneği ile de ün yapmıştı. Zamanla kendini geliştirip üç top ile jonglörlük yapabilme düzeyine ulaşmıştı. Daha sonra tasarladığı bir oyuncakta, küçük bir sahne üzerine yerleştirdiği üç mekanik palyaço havaya çok sayıda top, halka ve sopa fırlatıp jonglörlük yapıyordu.

Shannon'un merak sardığı bir diğer alan ise satrançtı ve satranç oynayabilen bir makine geliştirmişti. Günümüzde bilgisayar satranç oyunlarında, hâlâ Shannon'un yarattığı bazı algoritmalardan faydalanıldığı söylenmektedir.

Yapay zekâ konusunda da oldukça kafa yormuştu Shannon. 1950 yılında Bell Laboratuvarları'nda çalışırken, bir makinenin öğrenme yetisinin nasıl geliştirilebileceğini ilginç bir "oyuncak" tasarlayarak gösterecekti. Bu oyuncak, bir mekanik fareden ve 25 odalı bir labirentten oluşuyordu. Fare, pek çok deneme-yanılma hamlesi sayesinde labirenti keşfedip çıkışı buluyordu. Böylece, labirentin yapısını öğrenmiş olan fare, labirentin herhangi bir yerine tekrar bırakıldığında, vakit kaybetmeden doğrudan çıkışa yönelebiliyordu. Labirentin duvarlarını yer yer kıpırdatıp şeklini değiştirmek mümkündü. Bu durumda fare labirenti tetkik ediyor ve tekrar öğreniyor, ancak bildik bir yere geldiğinde doğrudan çıkışa ulaşabiliyordu. Yani bilgisini güncelleme ve geliştirebilme yetisine sahipti bu akıllı fare. Bugün, mikroişlemci ve mikromekanik parçalarıyla bile gerçekleştirmekte zorlanacağımız bu türden bir cihazı, Shannon'un 1950 yılının teknolojisiyle yaratabilmiş olması gerçekten hayranlık uyandırmaktadır.

Shannon, başka pek çok icat da geliştirmişti. Bunlardan belki en komiği ve en abesini anlatmadan bitirmeyelim. Normalde çalışma masasının üzerinde tuttuğu ve adına "En Son Makina' dediği bir kutuydu bu. Kutunun yan tarafında küçük bir şalter bulunuyordu, fakat bunun dışında kutunun dış görünümünde herhangi bir özellik yoktu. Ancak şalter kapatıldığında kutu kendiliğinden açılıyor, içerisinden bir mekanik el dışarıya uzanıp şalteri açıyor, sonra kutunun içine tekrar yerleşiyor ve bunun üzerine kutu kapanıyordu...

Mühendislik bilimlerinde ya da matematik dalında Nobel ödülü olsaydı, Shannon şüphesiz bu ödüle layık görülürdü. Claude Shannon, adeta tek bir makale ile, yepyeni bir bilim yaratmış ve yeni bir çağ açmıştı. Böylesine bir başarı bilim tarihinde pek az insana nasip olmuştur.

DİPNOT

1) 1971 yılında Intel 4004 ana işlem birimi 2300 transistor içerirken, günümüzdeki ana işlem birimleri birkaç milyar transistor içerebilmektedir. 2014 yılında, bazı özel tümleşik devrelerde transistor sayısı 20 milyara ulaşmıştır. (http://en.wikipedia.org/wiki/Transistor_count)

Viyana kahvelerinde bilim tarihi

Boltzmann ve Café Jelinek

Boltzmann'ın Maxwell'in 19. yüzyıl klasik fiziğiyle, Planck ve Einstein'la başlayan kuantum fiziği arasında bir köprü görevi gördüğü söylenir. Temel uğraşı, termodinamiğin tersinmez prensibini mekanik yasalarla uyumlu bir şekilde anlatmaktı. Çalışmalarıyla, bugün fiziğin en önemli disiplinlerinden diyebileceğimiz istatistiksel fiziğin temellerini oluşturmuştur.

Murat Tuğrul - Murat Naroğlu

Café Jelinek'teyim. Şehrin merkezine yakın olsa da ara sokaklarda kendini turist yığınlarından gizlemeyi başarmış; hani neredeyse sadece müdavimlerinin mekânı olmuş gerçek bir Viyana kahvesi burası. 2009 Aralık'ında Viyana'yı ilk ziyaretimde keşfetmiştim. Buram buram sohbet, kitap, gazete kokan; şatafattan uzak, salaş ve samimi bir kafeydi, içim ısınmıştı girer girmez. Viyana'daki ilk kahvem, geçen dört buçuk yıl içerisinde gözde sosyal mekânım oldu. Çalıştığım enstitü ve evimden sonraki en uğrak yerimdir diyebilirim. Ne zaman kalabalıklar içerisinde yalnız kalmak istesem buraya sığınırım; ofiste ya da evde olamayacağı kadar yoğunlaşıp üretken olabiliyorum Café Jelinek'te. Kimi zaman da güzel muhabbetler için gelirim buraya, bugün olduğu gibi. 15 aylık Viyana macerasının son günlerine yaklaşan Murat Naroğlu ile buluşacağım. Freud'un psikoloji bilimi (1) ile başlayıp Gödel'in matematiğiyle (2) devam eden bilim tarihi yolculuğumuzun üçüncü durağında Boltzmann'ın istatistiksel fiziğini keşfedeceğiz.

Naroğlu'nun gelmesini beklerken Boltzmann'ı tanıyalım biraz. Ludwig Eduard Boltzmann 1844'te Viyana'da doğuyor. 1863'te Viyana Üniversitesi'ne girip fizik, matematik ve felsefe okuyor. Öğrenciliğinin son döneminde termodinamiğe ve gazların kinetik teorisine ilgisi başlıyor ve hayatı boyunca başlıca araştırma alanı oluyor. Yaşamını, bilimsel çalışmalarının önemli bir kısmını gerçekleştirdiği Viyana, Graz ve Münih'te geçirmiş. Felsefe dünyasında da tanındığını söyleyebiliriz; yaptığı felsefe konuşmalarında amfilerin dolup taştığından bahsedilir. Çocukluğunda Anton Bruckner'den piyano dersleri almış ve hayatının geri kalanında da piyano ile arasını hiç soğutmamış. 1906 yılında hayata trajik bir vedaya hazırlanırken geriye birçok bilimsel eser ve bugün fiziğin en önemli disiplinlerinden diyebileceğimiz istatistiksel fiziğin temellerini bırakmış.

Doğudan Batıya

Murat Naroğlu (MN): Merhaba adaş.

Murat Tuğrul (MT): Hoşgeldin, Naroğlu. Nasıl, beğendin mi mekânımı?

MN: Fazlasıyla. Kapıdan girer girmez bir dinginlik sarıyor. Sakin, sessiz. Türkiye'ye geri dönünce özleyeceğim bu kahve kültürünü.

MT: Eğer İstanbul'da yaşarsan, güzel kahveler yok değil. Ne de olsa buradaki kahve kültürü oralardan gelme. Biliyor musun, bugün konuşacağımız istatistiksel fiziğin temellerinin üzerine atıldığı termodinamik bilimi ile kahve kültürünün ortak bir noktası var. İkisi de köklerini doğudan başlatıp Avrupa'ya nüfuz ediyor ve yaşadığımız şehir Viyana'da doruk noktasına ulaşıyor.

MN: Evet, kahveyi biliyorum. 15-16. yüzyılda Afrika'dan yayılıyor, Osmanlı dönemindeki İstanbul'da hem kahve içimi, hem de kahvehane kültürü yerleşiyor. Hatta kimi zaman politik sebeplerle kahvehanelerin yasaklanması vakalarına rastlıyoruz. Kahve, çok uzun bir süre Hıristiyan Avrupa'da Türklerin ve Müslümanların içeceği olarak bilinmiş, aşağılanmış ve yasaklanmış. İtalya üzerinden ancak 17. yüzyıl başlarında Avrupa'ya girişi başlıyor; ama asıl önemli olay, Osmanlı'nın yenilgisi ile sonuçlanan II. Viyana Kuşatması (1683). Kimi rivayetlere göre, kaçan yeniçerilerin bıraktıkları kahve keselerini keşfeden yerli halk arasında içimi ve kültürü yayılıyor. Yalnız termodinamiğin hikâyesini bilmiyorum, o nasıl başlıyor?

MT: Ondan önce küçük bir anekdot ekleyeyim. Viyana'da kahvehane kültüründe ilk yapıtaşı diyebileceğimiz kafeyi, II. Viyana Kuşatması döneminde, Osmanlı'dan göçüp gelmiş bir Ermeni olan Johannes Diodato açıyor (3).

Termodinamiğe gelirsek, isminden de anlaşılacağı gibi ısının hareketini anlamaya çalışan; gazların

-özellikle de buharın- iş yapabilme yetisi gibi pragmatik ihtiyaçlardan ortaya çıkmış bilim disiplini. Buharlı bir makinenin muğlak tasvirini Eski Yunan'a götürebilirsin, ama ilk somut bilimsel denebilecek tasvir, döneminin en büyük isimlerinden kabul edilen Osmanlı Türk biliminsanı Takiyüddin'e atfedilir (4). 1551 yılında yazdığı kitapta bir buhar türbininin çizimleri vardır ve ne tür pratik amaçlar için kullanılabileceğini anlatır; ama bildiğim kadarı ile bu teorik bir çalışmadan öteye gitmez. Somut bir makinenin ortaya çıkışı bir sonraki yüzyıl (1629) İtalya'sında yaşamış (neredeyse kahvenin Avrupa'ya ilk girdiği coğrafya ve dönem!), Takiyüddin'in çalışmasından esinlendiği bilinen mimar ve mühendis Giovanni Branca'ya atfedilir. Ticari açıdan kazanç getiren buharlı makinenin ortaya çıkışı için 1775'i -Takiyüddin'in tasvirinden 224 yıl sonrayı-, Britanyalı Watt ve Boulton'un buhar türbinini beklememiz gerekir. Hikâyenin Viyana ve Boltzmann'a varması için bir yüzyıl daha geçmesi gerekecek, ama istersen ilk önce biraz daha termodinamik bilimini anlamaya çalışalım.

Termodinamik: "fiziğin kraliçesi"

MN: Termodinamik için "fiziğin kraliçesi" dendiğini okumuştum. En ilgi çekici başlıklardan biri olduğu kesin. Konunun bir de ideal gaz yasasıyla, lise yıllarımızın meşhur $PV = nRT$ formülüyle bağlantısı var yanılmıyorsam. Buhar üzerinden devam et istersen. Neden bu kadar önemli?

MT: Buharlı makineler Sanayi Devriminde önemli yer işgal ediyorlar. Lokomotif gibi taşıtlardan tut da, madenlerdeki suyun dışarı atılması gibi yüksek güç isteyen alanlarda 1800'lerden itibaren yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanıyor. Bu dönemde daha verimli bir buhar makinesi yapılması konusunda ciddi bir ticari ve teknolojik yarış var. Haliyle akademide gazların dinamiği ve buharlı makinelerin limitlerini anlamak üzerine ciddi bir entelektüel alan açılıyor. Biraz daha basitçe anlatırsam, elimde şu kadar kömür var, buradan ne kadar buhar basıncı elde ederim ve en fazla ne kadarını çarkları çeviren fiziksel kuvvete ve işe aktarabilirimi anlamaya çalışıyorlar.

19. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye dek termodinamik alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiş, hatırladığın formül de bunlardan biri. Bu keşifler daha çok fenomenolojik dediğimiz dikkatli gözlemlere dayalı ve prensipleri ortaya çıkarma üzerine. Mesela, önemli termodinamik prensiplerden biri, ısının bir enerji çeşidi olduğunu ve enerji korunumunun ısıdaki değişimi de dikkate alacak şekilde güncellenmesi gerektiğini belirtir. Bizi burada daha çok ilgilendiren bir başka termodinamik prensip ise, kendiliğinden değişimlerin dengeye ulaşana dek tersinmez şekilde olacağını ve entropisinin azalamayacağını belirttir.

Boltzmann'ın mezar taşındaki entropi formülü

MN: Entropinin tam ve net bir tanımı var mı? Sürekli olarak, anlaşılması zor bir kavram olduğu dile getiriliyor.

MT: Klasik termodinamikten söz ediyorsak, entropinin tam bir tanımı var diyemem, en basit haliyle düzensizliği niceleyen matematiksel bir araç olarak düşünebilirsin. O yüzden son söylediğimi bir örnekle anlatmaya çalışıp iki olay tasviri yapayım. Birincisinde bulunduğumuz bu kafenin bir köşesinde bir deodorant sıkalım, kısa bir süre içerisinde deodorantın odaya yayıldığını gözleyelim. İkinci olay tasvirimde ise, odanın içinde deodorant zaten yayılmış olsun, ama kısa bir süre içerisinde kokuya sebep olan moleküllerin hepsinin bir köşede toplandığına şahit olalım. Entropinin artması prensibinin söylediği, ikinci tasvirin pratikte var olamayacağı.

MN: Dediklerin içgüdüsel olarak doğru gibi geliyor, öte yandan sanki zamanın akışında bir yön varmış izlenimi ediniyorum. Oysa yine her bir parçacığın tabi olduğu mekanik denklemleri zamansal olarak tersinir. Yani başlangıç ve bitiş koşulları bir anlamda yer değiştirebilir. Söylediklerin klasik mekanik ile termodinamiğin çatıştığına işaret etmiyor mu?

MT: Çok güzel bir noktaya değinerek konuyu Boltzmann ve Viyana'ya getirdin. 1870'lere geldiğimizde Boltzmann'ın temel uğraşı, termodinamiğin tersinmez prensibini mekanik yasalarla uyumlu bir şekilde anlatmaktı. 1738'lerde Bernoulli tarafından temelleri atılan gazların kinetik teorisini benimsiyor; ki bugün çok doğal gelse de, o çağda hipotetik bir kavram olan atomları baz alır. Boltzmann gazlardaki atomların hızlarının istatistiğinin zaman içinde nasıl değişeceğini tasvir eden ve bugün Boltzmann denklemleri dediğimiz matematiksel tasviri ortaya çıkardı.

Burada asıl can alıcı taraf, bu denklemlerin zamanla evriminde hep artacak olan bir entropi fonksiyonelini, sistemdeki atomların mikro durumları cinsinden tanımlamış olmasıdır. Bu meşhur entropi fonksiyoneli $S=k\log W$'den başkası değil aslında. Bu arada, bu formül Boltzmann'ın mezar taşına işlenmiş, ne güzel değil mi! Geçenlerde annem beni ziyarete geldiğinde onu mezarlığa götürüp, bu formülü gösterdim. Kendimce bir zafer kazan-

Jelinek'in, kendine has dokusu... Fotoğraf: Uğur Atay

dım diyebilirim, zira annem de artık anladı ki, odamın dağılıp daha düzensiz olması doğanın bir prensibi aslında, benim suçum yokmuş.

Tabii, bu bir espri, ciddiyete geri dönersek, mezar taşına bile kazınmış formüldeki **k** eşitliği sağlamak ve birimleri uydurmak için ortaya sonradan atılmış bir sabit; asıl önemli olan **W** ibaresi ise, sistemdeki parçacıkların alabileceği mikro boyuttaki durumların toplam sayısı. Boltzmann bu entropi tanımı ile mikro dünya ile makro boyuttaki gözlenebilirler arasında bir köprü kurmuş oluyordu. Bu şekilde, klasik termodinamikteki entropiye bir anlam vermiş oldu.

MN: Mikro durumlar ile makro durumlar arasındaki köprüyü biraz daha açabilir misin?

MT: Mikro durumlardan kastım, her bir parçacığın dinamiğini anlatan niceller olan hız ve yer bilgileri (veya karşılık gelen enerji) aslında. Makro durum ise ölçüm yapılabilen ve pratikte bizi ilgilendiren gözlenebilirler olan basınç, sıcaklık, hacim gibi değerler. Boltzmann hesaplarında aynı toplam enerjiyi veren her bir mikro durumun eşit olasılıkta olacağını varsaydı. Dolayısıyla çok özel bir mikro durumda başlayan (düzenli) bir sistem zaman içinde moleküler dinamiğin etkisi ile daha olası olana (düzensizliğe) evriliyordu. Bu da entropinin artışından başka bir şey değil.

Boltzmann: Klasik fizik ile kuantum fiziği arasındaki köprü

MN: İstatistik temelli çizdiği yol gerçekten dikkat çekici. Barry R. Masters'a göre Boltzmann, Maxwell'in 19. yüzyıl klasik fiziğiyle, Planck ve Einstein'la başlayan kuantum fiziği arasında bir köprü görevi görmüş.

MT: Haklısın. Boltzmann'ın temellerini attığı mekaniğin istatistiksel değerlendirilmesi fikri, fizik içinde çok farklı bir kapı açtı diyebiliriz. Kuantum fiziğinin babası olarak bilinen Planck ilk zamanlar Boltzmann'ın argümanlarını kabul bile etmezken, daha sonra benzer fikirlerden yola çıkarak siyah cisim ışımasını ve atomaltı dünyanın kesitli (kuantum) yapısını keşfetmeye giden yolu açar mesela. Boltzmann'ın bilime etkisi sadece fizik ile sınırlı değil. Senin aklına örnek geliyor mu?

Murat Tuğrul ve annesi Boltzmann'ın mezarı başında.

MN: Gelmez mi! Tabii ki makinelerin öğrenme süreçleri ve kullanılabilecek algoritmaları temel alan otomatik öğrenme *(machine learning)* konusu. Boltzmann'ın istatistiksel yönteminin bir sonucu olan Boltzmann dağılımının bilgisayar biliminde de yeri var. Veri analizleri, anket sonuçları yorumlanırken yine bu metot kullanılıyor. Gazları ve parçacıkları konu edinmiş bir fizik çalışmasını, arama algoritmaları, ağlar, makineler ve öğrenme gibi alanlarda görmek heyecan verici.

Boltzmann'ın fizik ve matematikteki başarısı, öncülüğüne rağmen teorilerinin, makalelerinin veya fikirlerinin hemen kabul gördüğü sanılabilir ancak gerçek böyle değil. Döneminin pek çok ünlü fizikçisi başta olmak üzere güçlü bir muhalefetle karşı karşıya gelmiş. Bilimsel ve felsefi pek çok tartışmanın, polemiğin ortasında kalmış. Aşırı çalışması ve hem fiziksel hem ruhsal sağlığının gün geçtikçe bozulmasının ağır bir sonucu var: intihar.

MT: Boltzmann'ın trajik ölümüne en çok üzülenlerden biri yine Viyanalı olan Schrödinger. Olayın gerçekleştiği yıl olan 1906'da Schrödinger genç bir delikanlı ve gelecek sömestr Boltzmann'ın fizik bölümüne girmeyi ve fiziğin bu büyük insanından ders almayı hayal ediyor.

MN: Belki de bu hayal kırıklığı onu fiziğin başka bilinmezlerine yönlendirmiştir. Kim bilir, kuantum fiziğinin en önemli şahsiyetlerinden biri haline gelişinde önem taşımış olabilir. Ama bu konuya şimdi girmeyelim, Schrödinger ve kuantum fiziği, Viyana kahvelerinde bilim tarihi serimizin gelecek ve son bölümünün konusu olsun, oraya bırakalım.

MT: O zaman madem Viyana şehrini terk-i diyar ediyorsun, hadi, buradan çıkınca senin çokça vakit geçirdiğin kafeye gidelim. Schrödinger ve kuantum fiziği yazısı üzerine planlarımızı yapar, fotoğraflarımızı çekeriz.

MN: Haydi bakalım. Bu sanat şehrinde bilim konuşmanın keyfini süreyim biraz daha.

1 Mayıs günü Café Jelinek. Fotoğraf: Uğur Atay.

KAYNAKLAR

1) Murat Tuğrul & Murat Naroğlu, "Viyana kahvelerinde bilim tarihi: Freud ve Cafe Landtmann", *Bilim ve Gelecek*, Şubat 2014: Sayı 120, s.68-70.

2) Murat Naroğlu & Murat Tuğrul, "Viyana kahvelerinde bilim tarihi: Gödel ve Cafe Central", *Bilim ve Gelecek*, Nisan 2014: Sayı 122, s.80-82.

3) Herbert Lehmann, vd., *Café Central*, Palais Events Veranstaltungen, 2011.

4) Ian Stewart, *In Pursuit of the Unknown*, Basic Books, 2012.

5) Carlo Cergignani, *Ludwig Boltzmann: The Man Who Trusted Atoms*, Oxford Yay., 1998.

6) Ackley, D. H., Hinton, G. E., & Sejnowski, T. J., *A Learning Algorithm for Boltzmann Machines*, Cognitive Science, 9, 1985, s.147-169.

7) Masters, B. R., *Ludwig Boltzmann A Pioneer in Atomic Theory*, 2011, s.43-47.

Bir kuyrukluyıldıza yakından bakış: Rosetta Projesi

Rosetta bir ilki gerçekleştirerek, Ağustos ayında 67P/C-G kuyrukluyıldızının yörüngesine oturacak olan insansız bir uzay aracı. Rosetta'nın taşıdığı Philae robotik modülü ile kuyrukluyıldızın üzerine de inilecek. Böylece insanlık, Güneş Sistemi'nin en yaşlı üyelerinden birisini, yani bir kuyrukluyıldızı çok daha yakından tanıyacak. Projenin temel hedefi Güneş Sistemi'nin kökenlerinin ve evriminin araştırılmasına katkı sunabilmek. Dünya üzerinde yaşamın nasıl başlamış olabileceği sorusuna dair kimi ipuçları yakalayabilmek de olası görünüyor.

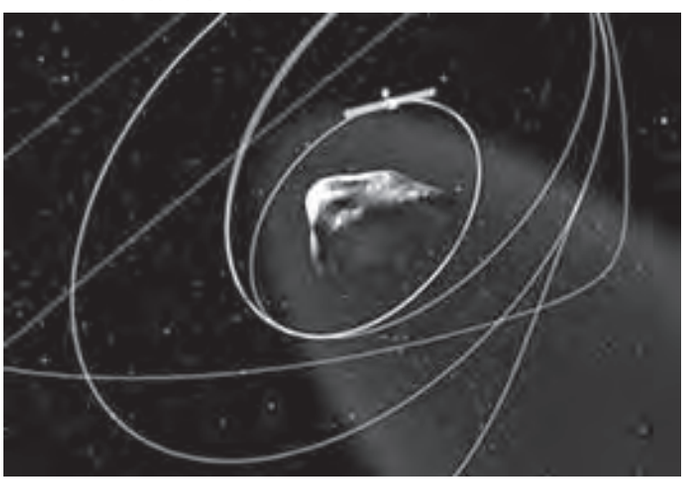
Ertan Sinan Şahin
ODTÜ Fizik Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Rosetta, Avrupa Uzay Ajansı (ESA) tarafından yapılan ve uzaya fırlatılan, insansız bir uzay aracı. Aynı zamanda Rosetta, insanlığın bir kuyrukluyıldızın yörüngesine oturtacağı ilk uzay aracı olacak. Bununla da yetinilmeyeceği gibi, Rosetta ile bahsi geçen kuyrukluyıldızın üzerine iniş yapılarak çok sayıda ilke, tek seferde imza atılmış olacak. Böylece insanlık, Güneş Sistemi'nin en yaşlı üyelerinden birisini, yani bir kuyrukluyıldızı çok daha yakından tanıyacak.

Rosetta, 2 Mart 2004'te ESA tarafından Ariane 5 roketiyle uzaya fırlatıldı ve 10 yıl süren yolculuğun ardından Ağustos 2014'te, 67P/C-G kuyrukluyıldızının yörüngesine girecek. Kasım 2014'te ise Rosetta üzerinden ayrılan robotik bir parça özel incelemeler yapmak için kuyrukluyıldızın üzerine iniş yapacak.

Rosetta Projesi hakkında detaylı bilgiler vermeden önce, daha önce gündeme alınan ve uygulanan kuyrukluyıldız gözlem ve inceleme projelerine değinmek yerinde olacaktır.

Rosetta 67P/C-G kuyrukluyıldızının yörüngesine oturuşuna dair bir canlandırma.

Projenin tarihsel arka planı

1986'da Halley kuyrukluyıldızının Dünya'ya yakın geçtiği dönemde, insansız uzay araçları Halley'i incelemek üzere fırlatıldılar. O tarihte yine ESA tarafından fırlatılan Giotto, Halley'i, hızla geçtiği yörüngesinden 596 km öteden gözlemlemeyi başarmıştı. Bu gözlemden edinilen veriler, kuyrukluyıldızlar hakkındaki en önemli ve detaylı bilgilere sahip olmamızı sağlamıştı. Yüzde 80'i sudan oluşan Halley için yapılan gözlemler, biliminsanlarının kuyrukluyıldızlara olan ilgisini daha arttırmıştı. Yine Giotto, ömrünü tamamlamadan önce 1992'de Grigg-Skjellerup kuyrukluyıldızının 200 km yakınından geçti ve yaptığı incelemelerle insanlık için çok değerli gözlem verileri elde etmiş oldu.

Daha sonra da NASA ve ESA'nın kuyrukluyıldızlarla ilgili projeleri gündeme geldi. NASA bir kuyrukluyıldızın yörüngesine girmeyi, ESA ise bir kuyrukluyıldızdan örnek bir parça alarak Dünya'ya iniş yapmayı hedefledi. Bahsi geçen projeler maliyetlerinden dolayı iptal edildiler. ESA, NASA'nın projesini gündemine aldı ve geliştirerek Rosetta Projesini ortaya attı.

Projenin 12 Ocak 2013'te hayata geçirilmesi planlanıyordu. Fakat Rosetta ile iletişimi de sağlayacak olan iletişim uydusunun fırlatılması sırasında yaşanan kaza nedeniyle ertelenmek zorunda kaldı. Bu Rosetta'nın, 46P/Wirtanen kuyrukluyıldızı ile 2011'de buluşması planını tamamen değiştirmiş oldu. Böylece hedef alınan kuyrukluyıldız da değişmişti. Görece daha kütleli bir kuyrukluyıldız hedef alınmış olduğundan, iniş modülünün iniş takımları da geliştirilmek zorunda kalındı.

Uzay aracı Rosetta, adını tarihi Rosetta Taşı'ndan alıyor. Rosetta Taşı, üç ayrı dille yazılan, fakat içerik olarak birbirinin birebir aynısı olan yazılar sayesinde, tarihçilerin Eski Mısır yazılarını çözümlemesini

Rosetta yörüngedeyken Philae'nin iniş için kuyrukluyıldıza ilerlemesine dair bir canlandırma.

sağlamış olan taş bir kitabedir. Adını bulunduğu Mısır kasabası Reşit'den (Rosetta) almaktadır. Rosetta'nın da benzer şekilde kuyrukluyıldızlar hakkında ciddi çözümlemelere olanak sağlayacağı düşüncesi, ona bu ismi kazandırmış.

Projenin 11 yıllık zaman çizelgesi

- Fırlatma (2 Mart 2004)
- Dünya üzerinden 1. yakın geçiş (4 Mart 2005)
- Mars üzerinden yakın geçiş (25 Şubat 2007)
- Dünya üzerinden 2. yakın geçiş (13 Kasım 2005)
- 2867 Šteins asteroidinden yakın geçiş (5 Eylül 2008)
- Dünya üzerinden 3. yakın geçiş (13 Kasım 2009)
- 21 Lutetia asteroidinden yakın geçiş (10 Temmuz 2010)
- Uyku moduna geçiş (Temmuz 2011 - Ocak 2014)
- Kuyrukluyıldıza yaklaşma (Ocak - Mayıs 2014)
- Yavaşlatma manevrası (Mayıs - Temmuz 2014)
- Yörüngeye oturma, kuyrukluyıldızın iniş için haritalandırılması (Ağustos 2014)
- Kuyrukluyıldız üzerine iniş (Kasım 2014)
- Kuyrukluyıldıza Güneş'in etrafındaki yörüngesinde eşlik etme (Kasım 2014 - Aralık 2015)
- Projenin tamamlanması (Aralık 2015)

Zaman çizelgesinde bahsi geçen yakın geçişler, gezegenlerin kütleçekiminden faydalanarak hız kazanmak için kullanılıyor. Böylece Güneş'e yakın bir yörüngeden, yani Dünya'dan, daha dış yörüngelere yakıt açısından daha tasarruflu bir şekilde ilerlemenin olanağı yaratılıyor. Gezegenler arası yolculuklarda kullanılan bu teknik sayesinde, Güneş Sistemi'nin dışarısına uzay aracı gönderilmesi başarılmıştı.

Şubat 2007'de Rosetta'nın Mars üzerinden yaptığı yakın geçiş, Mars'ın yüzeyine 250 km gibi oldukça yakın bir mesafeden gerçekleşti. Bu geçiş esnasında uzay aracının Mars'ın gölgesinden geçiyor olması, daha önce planlandığı şekilde güneş panellerinin 15 dakika kadar elektik enerjisinden yoksun kalmasına ve dolayısıyla aracın bu esnada kontrol edilememesine yol açtı. "Milyar Euroluk Kumar" olarak adlandırılan bu geçişte, herhangi bir sorun yaşanmadı ve proje planlandığı gibi devam etti.

Rosetta'nın kuyrukluyıldızın Güneş etrafındaki yörüngesine, kuyrukluyıldıza yakın bir noktada otururak, kuyrukluyıldıza adım adım yaklaşması hesaplanıyor. Böylece kuyrukluyıldıza görece düşük bir hızla yaklaşılıyor ve fazla yakıt kullanılmadan yavaşlatma manevrası yapılarak, Rosetta'nın kütleçekimi son derece zayıf olan kuyrukluyıldızın yörüngesine oturtulması isteniyor.

Kuyrukluyıldızın çapı, en geniş yerinde 4 km olarak hesaplanıyor. Yani bir gezegene göre kütlesi kıyaslanamayacak düzeyde düşük, haliyle kütleçekimi de. Öyle ki, bir dağ parçası büyüklüğündeki bu kuyrukluyıldızın üzerinde yaşıyor olsaydık, zıpladığımızda bir daha geri dönmemek üzere uzaya savrulurduk.

Ağustos 2014 içerisinde yörüngeye oturma işlemi tamamlandıktan sonra, Kasım 2014'te Rosetta'nın üzerinden ayrılacak olan Philae robotik iniş modülü, oldukça düşük bir hızla kuyrukluyıldıza yaklaşacak ve üzerine iniş yapacak. Yapılan inişin ardından robotun yüzeye tutunmasını sağlamak için özel geliştirilmiş ayaklar devreye girecek. Rosetta'nın esas gövdesi ise yörüngede kalmaya devam edecek.

Her ne kadar kuyrukluyıldızın yüzeyine iniş yaparken, Mars ve Ay'da olduğu gibi ciddi bir kütleçekime, yani hızlanarak düşüşe karşı koymak gerekmiyor olsa da, kuyrukluyıldızın kendi etrafındaki dönüş hızı ve engebeli yapısı, iniş esnasında üstesinden gelinmesi zorluklar arasında görünüyor. Bütün bu süreçler, Almanya'nın Darmstadt kentindeki ESA'ya bağlı kumanda merkezinden yönetiliyor olacak.

Rosetta hakkında bilgiler

Rosetta'nın fırlatıldıktan sonra, yakıtını harcamadan önceki kütlesi 3000 kg. Bunun 100 kg kadarlık kısmı, yüzeye iniş yapacak Philae'nin kütlesi. Rosetta ihtiyaç duyduğu elektrik enerjisini, üzerindeki güneş panelleri sayesinde elde ediyor.

Üzerindeki roket sistemlerini kullanarak manevra yapıyor ve böylelikle planlanan rotada kalabiliyor. Hassas manevralar için kullanılan reaksiyon kontrol sisteminde (RCS) yaşanan yakıt sızıntısı birtakım endişeler yaratsa da, projeyi yürüten biliminsanları, projenin başarıyla tamamlanabilmesi için gerekli yakıtın sızmadan kalacağını düşünüyorlar.

Rosetta üzerinde bulunan ve yapılacak gözlemlerde kullanılacak aletlerden de kısaca bahsedelim.

ALICE: Ultraviyole görüntüleme spektrometresi.
CONSERT: Kuyrukluyıldızın çekirdeğini radyo dalgaları yayarak inceleme.
COSIMA: İkincil kuyrukluyıldızsal iyon kütle spektrometresi.
GIADA: Tanecik çarpışma çözümleyicisi ve toz akümülatörü.
MIDAS: Mikro görüntüleyici toz analiz sistemi.
MIRO: Mikrodalga spektrometresi.
OSIRIS: Optik, spektroskopik ve kızılötesi uzaktan görüntüleme sistemi.
ROSINA: İyon ve nötr analizler için spektrometre.
RPC: Rosetta plazma konsorsiyumu.
RSI: Radyo bilim incelemesi.
VIRTIS: Görünür ve kızılötesi termal görüntüleme spektrometresi.

Burada bahsi geçen deney ve göz-

lem aletlerinin kuyrukluyıldız hakkında bize ne gibi bilgiler verebileceğini incelemek yerinde olacaktır.

Projenin hedefleri

Rosetta'nın en temel hedefi Güneş Sistemi'nin kökenlerinin ve evriminin araştırılmasına katkı sunabilmek. Kuyrukluyıldızlar Güneş Sistemi'nin erken zamanlarına ait molekülleri barındırıyor. Ayrıca yapısal olarak gezegenleri ve Güneş'i oluşturan madde karışımlarından oldukça farklı bir yapıya sahipler. Maddesel bileşimleri Güneş Sistemi'ni meydana getiren bulutsunun yapısını yansıtıyor. Bu yüzden Rosetta ve Philae'nin yapacağı araştırmalar Güneş Sistemi'nin bundan 4,6 milyar yıl önce nasıl meydana geldiğini anlamamıza katkı sunacak.

Ayrıca Güneş Sistemi'nin erken dönemlerinde, kuyrukluyıldızların gezegenlere çarpma oranları şimdiye kıyasla oldukça yüksekti. Gezegenlere çarpan kuyrukluyıldızların gezegenlerin evriminde de anahtar rol oynadığı düşünüyor. Mesela Dünya'daki okyanuslarda bulunan suyun oldukça önemli bir kısmının, kuyrukluyıldızların Dünya'ya çarpmasıyla Dünya'ya geldiği tahmin ediliyor. Dahası bu kuyrukluyıldızlardan gelen karmaşık organik moleküller, hayatın evrimi üzerinde de etkili roller oynamış olabilirler.

Ayrıca Rosetta, bir kuyrukluyıldızın Güneş'e yaklaşırken yaşadığı değişime yakından tanık olacak. Bilindiği gibi, sıcaklığın artışına paralel olarak kuyrukluyıldızlar, adı koma olan bir atmosfer oluşturuyorlar. Ayrıca toz kuyruk ve iyon kuyruk adı verilen iki karakteristik kuyruk meydana getiriyorlar. Kuyrukluyıldız üzerinde bütün bu değişimler yaşanırken, Rosetta ve iniş modülü orada olacak.

Kuyrukluyıldıza yaklaşırken…

Bunların yanı sıra, Rosetta'nın ve iniş modülünün üzerinde bulunan aygıtlar sayesinde kuyrukluyıldızın iç yapısına dair de bilgiler edinilecek. Biliminsanları özellikle kuyrukluyıldızın çekirdeğini incelemek istiyorlar.

Rosetta, Dünya'da hayatın başlangıcına dair ipucu sunabilir mi?

Daha önce bahsini ettiğimiz, ESA tarafından yürütülen Giotto Projesiyle, kuyrukluyıldızların kompleks organik moleküller taşıdığına dair gözlemler yapılmıştı. Bu moleküller karbon, hidrojen, oksijen ve azotça zengin moleküllerdi. İlgili moleküller, yaşam için gerekli olan aminoasit ve nükleikasitleri meydana getiren molekülledir.

Peki yaşam kuyrukluyıldızlar sayesinde mi başladı? Rosetta bu soruya kesin bir cevap vermeyecekse de, insanlık için zengin bir bilgi birikimi yaratacaktır. Mesela Rosetta'da bulunan ve kütle spektrometresi yapan cihazlar, kuyrukluyıldızda bulunan organik moleküller hakkında, önceki gözlemlere kıyasla oldukça net çözümlemeler yapabilecektir. Ayrıca bu ölçüm aletleri, çeşitli aminoasitleri tespit edebilecek hassasiyettedir.

Bunların yanı sıra, kuyrukluyıldızın üzerindeki buzlarda yapılacak incelemeler sayesinde, Dünya'daki suyun nereden gelmiş olabileceği sorusuna da yanıt aranacak. Suda bulunan hidrojen izotopu döteryumun, hidrojenle olan oranından faydalanılarak, Dünya'daki sularda tespit edilen oranla kıyaslamalar yapılabilecek.

Kuyrukluyıldıza yaklaşırken…

ESA 14 Temmuz 2014 günü Rosetta aracılığıyla yaptığı fotoğraf çekimlerini yayınladı. Yayınlanan görüntülere göre, kuyrukluyıldızın şekli oldukça şaşırtıcı. Kuyrukluyıldız iki farklı kütlenin bir araya gelmesiyle oluşmuş gibi görünüyor. Daha şimdiden bu kuyrukluyıldızın sıradan bir kuyrukluyıldız olmadığını söylemek mümkün görünüyor.

Dünyadan yapılan incelemelerde uzaklık ve kuyrukluyıldızın küçük olması nedeniyle bu kadar başarılı bir çözümleme yapılmamıştı. Elde edilen görüntüler, kuyrukluyıldıza yaklaşık 12.000 km uzaklıktan çekildi.

Rosetta geçen her saniyede kuyrukluyıldıza 8 m daha yaklaşmaya devam ediyor. 6 Ağustos'ta ise kuyrukluyıldızın yörüngesine oturmuş olması planlanıyor.

Proje şimdiye kadar oldukça ufak sorunlarla ilerlese de, yörüngeye girme ve yüzeye iniş projenin en zorlu kısımları olacak gibi duruyor. Rosetta ile Dünya arasındaki sinyal iletimi 50 dakika kadar gecikmeli olarak devam ediyor. Son teknoloji bilgisayar sistemlerinin destekleyeceği, yörüngeye oturma ve yüzeye iniş sırasında yaşanabilecek sorunlar için ciddi bir ön çalışma yapılmış.

İniş için kuyrukluyıldızın yüzeyinin aktif bir halde olmaması oldukça önemli. Aksi halde iniş modülü püsküren gazların etkisiyle zarar görebilir. İniş modülü yaklaşık 1 km uzaktan kuyrukluyıldıza bırakılacak ve bir insanın yürüme hızı kadar bir hızla yüzeye inecek. Yüzeyle kuracağı temas için 30 derecelik bir tolerans olsa da, yaşanacak daha ciddi sorunların ne yazık ki geri dönüşü olmayacak.

Çok sayıda biliminsanı, mühendis ve işçinin görev aldığı, ESA bünyesinde 1996'da başlayan bu projeden beklenen sonuçlar alınabilirse, Rosetta bilim adına oldukça önemli katkılar sunmuş olacak. Projenin ilerleyen süreçlerindeki gelişmeleri *Bilim ve Gelecek*'in sonraki sayılarında sizlerle paylaşmayı ümit ediyorum.

KAYNAKLAR

- http://blogs.esa.int/rosetta/
- http://www.esa.int/Our_Activities/Space_Science/Rosetta
- http://rosetta.jpl.nasa.gov/

İsrail-Arap savaşları
Sykes-Picot'dan Balkanizasyona

Arapların küçük devletçiklere bölünmesi fikrini net bir proje/plan olarak ortaya koyan Oded Yinon'du. Çalışması Dünya Siyonist Teşkilatı yayın organı Kivum dergisinde 1982 yılında yayımlanmıştı. Bu plan günümüze dek ABD ve İsrail eliyle yürürlüğe kondu. Ama artık durum değişmekte, yeni bir süreç başlamaktadır.

Okan İrtem

Lübnan neredediredir? Jean-Marie Guéhenno *Demokrasinin Sonu* kitabında bu soruya, "Lübnan Ortadoğu haritasının bir yerlerinde kaybedilmiş bir ülke değildir. Artık hepimizin içindedir" yanıtını veriyordu. (1) Kitabında ulus devletlerin ve demokrasinin yıkılışı ile Lübnanlaşma kategorisini birlikte düşünüyor ve analiz ediyordu. Guéhenno Lübnanlaşmayı ulussal yapıların birbirine hasım cemaatlere ayrışması anlamında kullanıyordu. Sykes-Picot'nun öldüğüne, Irak'ın ayrışarak sona erdiğine dair yazı ve açıklamaların birbirini takip ettiği bu dönemde, Guéhenno'nun bu formülasyonunun hatırlanmaması mümkün değil. Irak'ın Lübnanize edilip edilemediği meselesi bu çerçevede tartışmamıza giriyor.

Batı'da bunun böyle olduğu uzun süredir kabul ediliyor; Bağdat'ı yeni Beyrut olarak gördükleri ve hatta yapmaya çalıştıkları da açıktır. Nitekim *Foreign Policy* dergisinde 24 Ağustos 2010 tarihinde yayımlanan "Beirut in Baghdad: Is The Lebanonization Of Iraq Complete?" başlıklı yazıda, Bağdat'ın Beyrut olma yolunda ilerlediği ve Irak'ın Lübnanlaştığı tespitlerini bulabiliyoruz. (2) Birbirine düşman ve çatışan cemaatlere ayrılmış bir ülke tablosudur. Ulus devlet kategorisinin dışında ve hatta onu çökertmeye yönelik olduğu da aşikardır.

Bununla birlikte, Ortadoğu'da bugün ayrışan ulusal yapıların nicelik ve nitelikleri düşünüldüğünde, Lübnan ölçeğinin yeterince açıklayıcı kabul edilmemesi mümkündür. Balkanlaşma belki de daha yetkin bir kavramlaştırma olarak düşünülebilir. Örneğini ise Yugoslavya teşkil etmektedir. Irak ile benzer türden bir ayrışma yaşadığını ve içerisinden birkaç devlet çıktığını hatırlıyoruz. Bir bakıma, dünün Yugoslavya'sı bugünün Irak'ını düşünebilmek için bir model niteliğindedir. (3) *Sosyologca* dergisinde Yalçın Küçük'ün değerlendirmesi de bu yöndeydi. "Balkanization & Lebanization & Egyptization" başlıklı çalışmasında Ortadoğu'yu kastederek, "Sovyetler ve Yugoslavya'dan sonra asıl bölünme merkezi buraya kaymış olabilir, ciddiyetle hesaplamak zorundayız" uyarısını yapıyordu. (4) Irak'ta ayrışmanın önemli oranda gerçekleştiği de makalesinde kayıtlıdır. *Time* dergisinin 30 Haziran 2014 tarihli sayısında ise "bir ulus devlet olarak Irak'ın parçalanmasının artık tamamlanmış bir olgu" olduğu cümleciği yer alıyor. (5) Irak'ın verili durumunda Şii, Sünni ve Kürt bölgelerinden oluşan üç balkan devletçiğinin çıktığı da sıkça tekrarlanan bir tespit. Böylelikle Sykes-Picot'ya ve Irak'ın bugününe ulaşmış olmaktayız.

Balkanizasyon ve İsrail

Ortadoğu'nun Balkanizasyonunu bir tür Osmanizasyon kategorisi ile bağlantılandıran isim ise Chomsky idi. Chomsky *Fateful Triangle* adlı çalışmasında, Ortadoğu'nun küçük etnik ve mezhepsel yapılara bölünmesi ile amaçlananın, merkezinde güçlü bir İsrail'in yer aldığı bir Osmanizasyon projesi olduğunu yazıyordu. (7) Merkezde güçlü bir devletin, çevrede ise küçük ve tercihen birbirine hasım devletçiklerin yer aldığı bir model. Geçmişte, Osmanlı zamanında merkezde Türkiye yer alırken, şimdi burada konumlanmış olan devlet İsrail olmaktadır.

Bununla birlikte, Ortadoğu'nun küçük devletçiklere bölünmesi fikrini net bir proje/plan olarak ortaya koyan Oded Yinon'du. Çalışması Dünya Siyonist Teşkilatı yayın organı *Kivum* dergisinde 1982 yılında yayımlanmıştı. Doküman "A Strategy For Israel In The Nineteen Eighties" başlığını taşıyordu. Kitap haline getiren ise Israel Shakak oldu. Kitabın başında yayımcı Khalil Nakhieh'in "notlarında", Yinon tarafından hazırlanan dokümanın Siyonist yönetimin, Menahem Begin ve Ariel Sharon'un Ortadoğu'ya bakışını tam olarak yansıttığı bilgisini de bulabiliyoruz.

Plan, Khalil Nakhieh'e göre iki temel öncüle sahipti. Birincisi, İsrail'in bölgesel bir emperyalist güç olması gerektiğine işaret ediyordu. İkinci öncül ise, bölgedeki Arap devletlerinin küçük devletçiklere bölünmesi zorunluluğuna ilişkindi. (8) Nakhieh yazdığı notlarda, buradaki "küçük" kelimesinin söz konusu devletçiklerin etnik ve mezhepsel bileşimini ifade ettiğini açma gereği duyuyor. Ardından ekliyor: Siyonizmin beklentisi, bu devletlerin İsrail'in uyduları haline gelmesi yönündedir. (9) Israel Shakak tarafından kaleme alınan önsözde ise bu noktaya ilişkin olarak, "*all* the existing Arab states" / "halihazırdaki *bütün* Arap devletlerinin" ifadesi kullanılmaktadır ve söz konusu parçalama planına hepsinin dahil edildiği Israel Shakak tarafından özellikle vurgulanmıştır. (10)

Oded Yinon 1982 yılında kaleme aldığı planda, Lübnan'ın beş bölgeye bölünmesinin, Mısır, Suriye, Irak ve Arap yarımadasını da içine alacak biçimde tüm Arap bölgesi için bir örnek oluşturduğunu yazıyordu. Suriye ve Irak'ın dinsel ve etnik öğelerine ayrıştırılmasının da İsrail'in birincil hedefi olduğu dokümanda netlikle formüle edilmişti. Planda Irak'ın Şii, Sünni ve Kürt devletçiklerine ayrıştırılması gerektiği tezi de yer alıyordu. Arap devletleri ve ulusunu mümkün olduğunca küçük siyasal birimlere dönüştürmek isteyen Oded Yinon'a göre, Arap devletleri arasındaki bütün çatışmalar İsrail'in yararınaydı. (11) Hatta Yinon'un, İran ile Irak arasındaki çatışmayı, Irak'taki Şiiler ile Sünniler arasındaki ayrışmayı derinleştirdiği için olumlu bir gelişme olarak gördüğü de çalışmasında kayıtlıdır.

Peter Mansfield'in *A History Of The Middle East* başlıklı kitabında, ABD'nin en önemli politikacılarından Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın da 80'li yıllar boyunca devam eden Irak-İran savaşını aynı biçimde değerlendirdiği bilgisini bulabiliyoruz. Bir dönem İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda da görev yapan Peter Mansfield'in Kissenger'a atfen yazdığı, "İran-Irak savaşında en iyi

Sykes-Picot hapishanesindeki Arap ulusu

Sykes-Picot Arap ulusçuluğunun neresinde durur? Sykes-Picot 1916 yılında Osmanlı devletinin topraklarının İngiltere ile Fransa arasında paylaştırıldığı anlaşmanın adıydı. Arap topraklarını yapay sınırlarla bölüyor, nüfuz alanlarına ayırıyor ve İsrail devletinin de temellerini atıyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'daki taksimat da genel hatlarıyla Sykes-Picot'ya uygun yapılmıştı. Denebilir ki, bir yüzyıl boyunca Ortadoğu'daki düzenin temelini bu anlaşma temsil etmiştir.

Araplar açısından anlamını ise, bir dönem Osmanlı devletinde de görev yapan, Arap ulusçuluğunun öncülerinden Sati el-Husri'de bulabiliyoruz. 1950'de yayımlanan bir çalışmasında Sykes-Picot'da çizilen "bu sınırların", emperyalist güçlerin Araplara "dayattığı 'hücre hapsi' ve 'ev hapsi'nin sınırları" olduğunu yazıyordu. (6) Tam da bu nedenle Arap ulusçuluğunun yükselişi, söz konusu hücre sınırlarının dışına çıkmakla mümkün olacaktı. Nasır önderliğindeki Arap ulusçuluğunun 1958 yılındaki ilk adımı bu yöndeydi. Mısır ile Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti adı ile tek bir devlet çatısı altında birleştiklerinde, ihlal edilen her şeyden önce Sykes-Picot'nun çizdiği sınırlardı. Öyle ki, Arapların birleşmelerinin yolu Sykes-Picot'da çizilen sınırların korunmasından değil, ihlalinden geçiyordu. Arap ulusu Sykes-Picot sınırlarının ötesinde bir yerlerdeydi. Suriye ile Mısır arasındaki bu birliğe Irak'ın da dahil olması tartışmalarıyla, bu, daha da net biçimde ortaya çıkacaktı.

sonuç, her iki tarafın da kaybetmesi olurdu" ifadesi kelimesi kelimesine doğru mudur, bugün bilmek zor. (12) Ancak ifadenin siyonist politika ile tutarlı olduğu muhakkaktır.

Yinon Planı'nın yayımcısı Khalil Nakhieh, Plan'da ulusalcı eğilimlere sahip her Arap devletinin er ya da geç hedef alınacağını da Yinon'un kitabına yazdığı giriş kısmında vurgulamadan edememişti. (13) Yinon'un çalışmasını yayıma hazırlayan Israel Shakak ise, kitabın sonundaki sonuç bölümünde, bütün planın Arapların o gün olduklarından daha fazla bölünmüş olmaları ve aralarından ilerici bir kitle hareketinin çıkmamasına bağlı olduğu fikrindedir. (14) Plandaki tezlerin önemli ölçüde uygulamaya konulduğunu, Ortadoğu'da yaşananlardan bilebiliyoruz.

Arap ulusçuluğundan sonra

Eğer bir Arap ulusçuluğundan söz edilecek ise, bu akımın kök saldığı asıl toprak Mısır'dı. Arap devletlerini birleştirmeye yönelik ulusalcı projeler de hep Mısır ve Nasır bağlamında ifadesini bulmuşlardı. 1958 yılında Suriye ile Mısır birleşme kararı aldıklarında, aralarında kalan ülkenin adını ise İsrail olarak biliyoruz. Arap ulusçuluğunun yükseliş yılları boyunca İsrail tam da bu konumu nedeniyle hep birkaç cephede birden savaşmak zorunda kaldı. Tüm bu savaşlar boyunca Arap dünyasına ulusal anlamda liderlik eden ülke ise Nasır önderliğindeki Mısır oluyordu.

Arap ulusçuluğunun bu yükselişini kıran, 1967'deki, İsrail ile Arap devletleri arasındaki Altı Gün Savaşı oldu. Savaşı kazanan İsrail, Mısır'a ait Sina Yarımadası'nı işgal ederek Nasır'ın gücünü kırmayı başarıyordu. Nasır'ın 1970'teki ölümünün ardından ise Nasır dönemine ait bütün uygulamalar yavaş yavaş geri alınmaya başlıyordu. Ortadoğu'yu etkileyen en net geri adım, Mısır'ın Arap ulusalcılığının lideri konumundan vazgeçmesi oldu. Nasır'ın yerini alan Enver Sedat, 1975 yılında Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın sunduğu, Mısır'ın İsrail'e karşı güç kullanmaktan vazgeçmesi karşılığında İsrail'in Sina'dan çekilmesini öngören bir Amerikan planını kabul ediyordu. Böylelikle İsrail ve ABD, Mısır'ı Arap-İsrail çatışmasının dışına çıkarmayı başarmış oluyorlardı. (15) Ama bu hamleyle ABD ve İsrail sadece Arap ülkelerinin en güçlüsü ve lideri konumundaki Mısır'ı nötralize etmekle kalmıyor, aynı zamanda İsrail'in iki cephede birden savaşmasını gerektiren jeostratejik sorununu da ortadan kaldırıyorlardı.

Anti-emperyalist Arap ulusçuluğunun simgesi Mısırlı lider Cemal Abdül Nasır (sağda), Che Guevara ile Kahire'de.

Bu anlaşmayı Enver Sedat'ın 1977 yılında Kudüs'e yaptığı ziyaret takip edecekti. Ziyaretin ardından 1978 yılında Camp David Antlaşması ve 1979 ilkbaharında da İsrail-Mısır Barış Antlaşması imzalanıyordu. (16) Arap dünyasının Mısır'ın bu politikalarına ilk tepkisi ise, Mısır'ın Arap Birliği'nden çıkarılması oldu. (17) Arap ulusçuluğunun ve siyasetinin kalbi olan Mısır, artık onun ücra bir köşesine atılmıştı. Ama dışarı atılan, tüm bir Arap siyasetine son otuz yıldır kan pompalayan Mısır'dı. Böylelikle Arap siyaseti de kalbi olmayan bir gövdeye dönüşüyordu. Hepsi Nasır'ın ölümü sonrasındadır. Neticede İsrail ve ABD, Mısır'ı Arap dünyasının geri kalanından tecrit etme planlarını yürürlüğe koymayı becerebilmişlerdi. (18)

Sonrası ise daha kısa ve ne yazık ki kanlıdır. 1981 yılında İsrail, 1967'den beri elinde tuttuğu Suriye'ye ait Golan Tepeleri'nde İsrail kamu hukukunun geçerli olduğunu ilan ile bölgeyi ilhak etti. 1982 yılının 6 Haziran'ında sıra İsrail'in Lübnan'ı işgaline geliyordu. (19) 16 Eylül 1982 tarihini ise Sabra ve Şatilla katliamları olarak biliyoruz. 1982 tarihine kayıtlı Oded Yinon raporu işte tam bu sırada, İsrail'in Lübnan'ı işgali ile Sabra ve Şatilla katliamları sırasında yazılmış ve tartışılmıştır. Raporun İsrail hükümetinin düşüncelerini tam anlamıyla yansıttığı bilgisini ise, raporun başındaki notlardan okuyabiliyoruz. Demek ki, 1982 yılında İsrail, Ortadoğu'nun Balkanizasyonunu açıktan tartışmaya başlıyordu. Tartışmanın Mısır'ın izole edilmesi, ulusal eğilimli Arap devletlerinin bölünmesi ve bölgede ilerici bir kitle hareketin yokluğu üzerine oturduğunu anlayabiliyoruz.

ABD ve İsrail'in Balkanizasyon projesi tek başına ülkelerin bölünmesinden ibaret değildi. Devletleri mezhepsel ve etnik unsurlarına ayrıştıracak biçimde yoğun bir dinselliği de pompalıyordu. Bunu Ilımlı İslam Projesi olarak formüle edebiliriz.

Hem Mısır'da, hem de Ortadoğu'da İslamcı siyasetin yeniden ortaya çıkışı 1967 yenilgisi sonrasına, İsrail'in Arap ulusçuluğu

üzerinde hakimiyet kurduğu döneme denk düşüyor. (20) Mısır'da Enver Sedat'ın, İhvan üzerindeki yasağı kaldırarak, Müslüman Kardeşlere örgütlenme olanağı tanıdığını biliyoruz. Sedat'ın Müslüman Kardeşleri Nasırcılık karşısında bir müttefik olarak gördüğü de Mısır tarihi üzerine yazılan kitaplarda sıkça tekrarlanmaktadır. İslam siyaseti, Amerikan hakimiyetinde geçen 1980 ve 1990'lı yıllar boyunca Mısır dışındaki ülkelerde de ilerleme kaydediyordu. Suriye, Lübnan, Cezayir, Tunus, Bahreyn, Ürdün, Fas gibi ülkelerin hepsi irili ufaklı İslami hareketlerin mücadelesi ile karşı karşıya kalıyordu. Bir örneğini Filistin'deki direniş örgütlerinde bulabiliyoruz. Laik ve sol referanslı yapılar etkilerini giderek yitirirlerken, İslam referanslı örgütler güçlerini artırıyorlardı. Aynı dönemi İsrail ve ABD'nin Araplara yönelik saldırılarının yoğunlaştığı ve bölge ülkelerinin etnik ve mezhepsel unsurlarına ayrıştığı dönem olarak da biliyoruz. (21) Mısır'ın Arap siyasetinden izole edilmesi ve İsrail yanına çekilmesi bu döneme geçiş için bir girizgah niteliğindeydi. Bununla birlikte, bu yenilgi döneminin kapanışı da yine Mısır ile olmuş haldedir.

Mısır Başkanı Enver Sedat ve İsrail Başbakanı Menahem Begin Washington'daki Kongre'de, ABD Başkanı Jimmy Carter Camp David Sözleşmesi'nin sonuçlarını açıklarken.

Mısır'ın dönüşü

Şimdi Mısırlılar milyonlarca insandan oluşan bir halk hareketiyle Ortadoğu politikasına tekrar dönüyorlar. Unutulmuş olan Arap adı, Nasır tekrar hatırlanıyor. Baas Partisi'nin kurulduğu ülke olan Suriye ise, uzun bir süredir ABD ve İsrail'e karşı verdiği bütünlüğünü ve laik yapısını koruma savaşını kazanma yolundadır. Öyle ki, IŞİD'in Irak'taki terör eylemleri sonrasında Amerikan think-tank kuruluşları, IŞİD'e karşı Esad ile dahi çalışmak durumunda kalabileceklerini yazıyorlar. Bir dönem ABD Savunma Bakanlığı'nda bakan yardımcılığı görevini de yürüten Leslie H. Gelb ise, hem Suriye, hem de Irak'ta asıl tehdidin cihatçılar olduklarını söylüyor. Ardından ABD'nin, cihatçılar tehdidine karşı Esad, İran ve Rusya ile birlikte hareket etmesi gerektiğini dile getirmektedir. CFR'ye verdiği söyleşide, Batı yaptırımlarını kaldırmak isteyen İran'la da, evlilik

Ortadoğu'da yeni bir dönem

Balkanizasyon projesi güncel planda önemli açmazlar ile karşı karşıya. Uzun bir zaman boyunca bu projeye bir başka proje, Ilımlı İslam eşlik etti. Bu ikinci siyasetin Arap dünyasındaki ayaklanmalar ile birkaç yıl içerisinde hızla çöktüğünü bugün artık görebiliyoruz. Önce Tunus'ta başladı. Ardından Mısır geldi. Mısır'da ılımlı İslamcı Müslüman Kardeşlerin iktidardan indirilmesi ve terör örgütü sayılarak yasaklanması, yolun sonuna gelindiğini gösteriyordu. Bölge ülkelerinin de, Ürdün ve Suudi Arabistan, örgüte yönelik benzer tasarruflarda bulunmaya başladıklarını Batı basınından okuyabiliyoruz.

Görünen o ki, ılımlı İslam hem Mısır'da, hem de bölge ülkelerinde ABD'nin ummadığı sert bir direnişle karşı karşıyadır. Suriye ve Irak'ı yerle bir eden bu İslam projesinin artık iktidar pozisyonundan çekildiğini görebiliyoruz. Mısır ve Suriye'de ortaya çıkan laik direnişle birlikte, ılımlı İslamcılar çok kısa sürede radikal İslamcılara ve radikal İslamcı terör örgütlerine dönüştüler. Başka deyişle laik direniş, İslam'ın ılımlı ve radikal versiyonları arasında dikkate değer bir mesafe bulunmadığını kanıtladı. Artık perde kalkmıştır; başka bir dünyaya gözlerimizi açmış haldeyiz.

Balkanizasyon anlamında da beklenen gerçekleşmemiş haldedir. İsrail ve ABD, Ortadoğu ülkelerinin bölünmesinden İsrail'e dost uydu devletçikler çıkarmayı istiyorlardı. Şimdi ortaya çıkan radikal İslamcı ve terörist IŞİD hakimiyetindeki Sünni devletçiği ile tümüyle İran yanlısı bir Şii devletçiğidir. Kürt bölgesi haricinde ABD'ye dost bir etnik-devlet icadı ise kısa dönemde imkan dahilinde görünmemektedir.

Bu tabloya İran ve Rusya'nın artan nüfuzunun da dahil edilmesi şarttır. Her iki ülke de bölgedeki nüfuzlarını ABD'ye rağmen pekiştirmişlerdir. IŞİD terörü Iraklı Şiileri ve Maliki'yi İran'la bağlarını sıkılaştırmaya iterken, Suriye ise Rusya'yla ilişkilerini kuvvetlendiriyor. İran'ın etkisindeki bu artışı, CFR başkanı Richard H. Haass hiç saklamadığı bir tiksintiyle, "artık Irak, İran'ın nüfuzunun bir uzantısıdır" biçiminde ifade ediyordu. (25) Bunlara Maliki'nin IŞİD'i bastırmak için gerekli uçakları Rusya'dan, diğer askeri yardımları ise İran'dan temin ettiği bilgisini de ekleyebiliriz. ABD'nin bıraktığı boşluk, görünen o ki, İran ve Rusya tarafından doldurulmuş bulunmaktadır. Nitekim Amerikan yanlısı yayınlarda da ABD'nin Ortadoğu'da artık kilit bir rolünün olmadığı yazılmaktadır. Bu yeni bir durum ve yeni bir siyasal açılımları beraberinde getirmek zorunda.

Mısır topraklarındaki ilk büyük ayaklanma 2011 yılının ilk aylarında gerçekleşmişti.

olmasa dahi bir birlikteliğin düşünülebileceğini ifade ediyordu. (22) Bunlara ek olarak, İran'ın Batı ambargosunu kırmayı başardığını da hatırlıyoruz; kabullenmek zorunda kaldıkları açıktır. Hatta Irak'taki krizin petrol üretimini etkilemesi halinde, oluşan açığı Batı'nın İran üzerinden kapatmak zorunda kalacağı da Council On Foreign Relations'ın toplantılarında söylenmektedir. (23)

Mısır topraklarındaki ilk büyük ayaklanma 2011 yılının ilk aylarında gerçekleşmişti. İsrail'in ilk tepkisini, Peter Mansfield'in, Nicolas Pelham tarafından güncellenen kitabında okuyabiliyoruz. İsrail'in Mısır'daki ayaklanmalara yaklaşımını, bir süreliğine de olsa, daha pes tondan konuşmak biçiminde özetleyebiliriz. Nitekim Nicolas Pelham'ca yazılan kısımda, İsrail'in müttefiki Mübarek türünden liderlerin alaşağı edilmesinin 1973'teki türden bir savaşı tetikleyebileceği düşüncesinde olduğu kayıtlıdır. (24)

2013'te, İsrail ve Amerika'ya dost Müslüman Kardeşler iktidarına karşı yapılan laik nitelikteki ayaklanmalarda ise, bu sefer alaşağı edilen İsrail ve ABD müttefiki ılımlı İslam oluyordu. Kısa süre içerisindeki ikinci kayıplarıdır. Bu ikinci halk hareketinin ilk taleplerinden birinin Camp David Antlaşması'nın feshedilmesi olduğunu da hatırlıyoruz. Mısır'da, ABD'ye rağmen, Mursi'nin iktidardan indirilmesinin ve Müslüman Kardeşlerin yasaklanmasının doğrudan sonucu, bölgede Ilımlı İslam Projesi'nin bitirilmesi oluyordu. Mısır'da ilerici siyasetin halk ayaklanması ile Ortadoğu'ya geri dönüşü, ABD'nin bu uzun dönemli İslam projesinin yok edilmesi anlamına geliyordu. Demek ki, şimdi bir eşikteyiz. ABD ve İsrail'in yıktığı ve her gün Gazze'ye yaptığı türden saldırılarla yeniden yıkmak istediği Ortadoğu'da bir yol kavşağındayız. Başka deyişle, son birkaç yılda tüm Ortadoğu'ya ve Türkiye'ye yayılan ilerici halk hareketlerinin düzlediği verimli toprağa ayaklarımızı basıyoruz. Yeni bir yola doğru yürüyoruz.

DİPNOTLAR

1) Jean-Mari Guéhenno, *Demokrasinin Sonu*, çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.39.
2) Lara Setrakian, "Beirut in Baghdad: Is the 'Lebanonization' of Iraq complete?", *Foreign Policy*, August 24- 2010.
3) The Jerusalem Post'ta 30.12.2012 tarihinde yayımlanan "A Middle East Islamicized or Balkanized?" başlıklı yazıda şu cümleler yer alıyor: "Might Yugoslavia's recent devolution be a model? Would this leave most Middle East peoples bette off?" Michael Zimmerman, "A Middle East Islamicized or Balkanized?", *The Jerusalem Post*, 30.12.2012.
4) Yalçın Küçük, "Balkanization & Lebanization & Egyptization", *Sosyologca*, Ocak-Haziran 2012, sayı 3, s.262.
5) "... but the breakup of Iraq as a nation-state appears to be all but an accomplished fact." Michael Crowley, "Iraq's Eternal War", *Time*, 30.06.2014.
6) Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği*, çev: Lütfi Yalçın, Literatür Yay., İstanbul, 2004, s.259.
7) Chomsky'nin *Fateful Triangle* kitabından aktaran Yalçın Küçük. Bkz: *Yalçın Küçük*, "Balkanization & Lebanization & Egyptization", *Sosyologca*, Ocak-Haziran 2012, sayı 3, s.256.
8) Oded Yinon, A Strategy For Israel In The Nineteen Eighties, published by Association of Arab-American University Graduates Inc. Massachusetts, 1982, p.1. (Elimizdeki metin sayfa numaralarından yoksun olduğu için sayfa numaraları tarafımızca verilmiştir.)
9) Oded Yinon, age., p.1.
10) Oded Yinon, age., p.3.
11) Oded Yinon, age., p.11.
12) Peter Mansfield, A History Of The Middle East, Penguin Books, New York, Fourth Edition, 2013, p.373.
13) Oded Yinon, age., p.2.
14) Oded Yinon, age., p.14.
15) "... Mısır'ın İsrail ile bir barış antlaşması, Mısır'ı düşman devletler arasından çıkaran, böylece başlıca savaş gücünü kaybetmiş olan Arap dünyasının geri kalanını daha da zayıflatan bir antlaşma imzalamış olması gerçeği olduğu gibi duruyordu. O andan itibaren, İsrailliler diğer Arap devletlerine ve Barı Şeria sakinlerine karşı gitgide daha uzlaşmaz ve kavgacı davranmaya başladılar." Bkz: Afaf Lutfı Al-Sayyıd Marsot, Mısır Tarihi, çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010, s.135.
16) Adid Davişa, Arap Milliyetçiliği, çev: Lütfi Yalçın, Literatür Yay., İstanbul, 2004, ss.240-241.
17) Afaf Lutfı Al-Sayyıd Marsot, Mısır Tarihi, çev: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010, s.135.
18) B. J. Odeh, Lübnan'da İç Savaş, Belge Yay., İstanbul, 1986, s.307.
19) Adid Davişa'nın İsrail'in Lübnan'ı işgali ile İsrail, İngiltere, Fransa üçlüsünün 1956 yılında Mısır'a yaptıkları saldırıyı karşılaştırması oldukça ilginçtir: "1982 yazında İsrail Lübnan'ı işgal ettiğinde, şüphesiz Arap dünyası çok endişelenmişti; ancak şaşırtıcı biçimde artık Arap şehirlerinde yaygın halk gösterileri görülmüyordu. Bunu Mısır'a 1956'da yapılan üçlü saldırının ardından değişik Arap şehirlerinde ortaya çıkan kapsamlı gösteriler, kargaşa ve küçük isyanlarla karşılaştırınız." Bkz: Adid Davişa, Arap Milliyetçiliği, çev: Lütfi Yalçın, Literatür Yay., İstanbul, 2004, ss.247-248.
20) İslamcıların 1967 yenilgisinin ardından ortaya çıkmaları anlamlıdır. Peter Mansfield ise *A History Of The Middle East* çalışmasında bir başka noktaya dikkat çekiyor. İslamcı örgütlerin Arapların Batı'ya karşı verdikleri bağımsızlık mücadeleleri sırasında büyüyemediklerini, azınlık olarak kalmaya devam ettiklerini yazıyordu. İslamcıların güçlenebilmeleri bağımsızlık savaşları döneminde değil, ancak bir Arap yenilgisi döneminde mümkün olabiliyordu. Bkz: Peter Mansfield, *A History Of The Middle East*, Penguin Books, New York, Fourth Edition, 2013, p. 364.
21) *The Atlantic* dergisinin 2008 yılına ait Ocak-Şubat sayısında, Jeffrey Goldberg'in adıyla yayımlanan "After Iraq" başlıklı yazıdaki bir soru bu açıdan tipiktir. Goldberg formülasyonu, Akdeniz ile Fırat Nehri arasında kaç devlet olacak biçimindeydi: "How many states will there one day be between the Mediterranean and the Euphrates River? Three? Four? Five? Six?"
22) CFR'nin Leslie H. Gelb ile 20 Haziran'da yaptığı, "A U.S. Playbook For Iraq and Syria" başlıklı söyleşi.
23) CFR'nin "What To Do About Iraq" başlıklı, dökümü 18 Haziran 2014'te yayımlanan toplantısından.
24) Peter Mansfield, A History Of The Middle East, Penguin Books, New York, Fourth Edition, 2013, p.521.
25) CFR'nin "What To Do About Iraq" başlıklı, dökümü 18 Haziran 2014'te yayımlanan toplantısından.

Avrupa Birliği ve 'evdeki cihatçılar'

IŞİD'in vaat ettiği sonsuz radikallik sadece Ortadoğu halklarının değil, Avrupa ülkelerinin de sorunu olacak. Ilımlı İslam projesi de İhvan'la birlikte tarihe gömüldüğüne göre, cumhuriyet, laiklik, hukuk devleti kavramları siyasete daha güçlü bir şekilde dönebilir. Öte yandan diğer senaryo mezhep odaklı savaşların gittikçe radikalleşeceği, üstelik Avrupa'da da muhalefetin dümdüz edileceği üzerine kurulu.

Çiğdem Oğuz

Henüz Türkiye kamuoyunda fazlaca ele alınmasa da, yabancı basının ve Avrupa Birliği ülkelerinin gündemini "homegrown jihadists" olarak tabir edilen Türkçeye "yerli cihatçılar" şeklinde çevirebileceğimiz gruplar meşgul ediyor. Yaklaşık 3000 kişinin Avrupa'dan Suriye'ye cihada gittiği dillendirilirken, bu insanların cihada yaptıkları sayısal katkıdan ziyade IŞİD'in propaganda gücünü arttırdıkları belirtiliyor. Öte yandan terör eylemlerini Batı'ya taşıyacakları endişesiyle önlemler alınması gündemde.

Avrupa ve ABD'de yaşayan Müslümanlar uzun yıllardır birçok tartışmanın merkezinde oldular. Bu tartışmalar, genellikle entegrasyon, vatandaşlık ve göçmen hakları, ibadet yerleri, dini kıyafet serbestisi ve yaşam tarzı ekseninde hâlâ devam ediyor. Kimi din temelli örgütlenmeler de, literatüre İslamofobi terimini kazandırarak, İslam eleştirisini bir şekilde kriminalize etmeye varan yayınlar yapıp, toplantılar düzenlediler. Elbette 11 Eylül sonrası Batı'da İslam algısı kusursuz bir hoşgörüye dayanmıyor. Meseleyi vatandaşlık bağlamından din temelli bir zemine taşımanın günahı da, tek bir aktöre mal edilmemeli.

Fransa: pilot bölge

9 Temmuz 2014 tarihinde Avrupa kamuoyunun gündemine Fransa İçişleri Bakanlığı'nın öngördüğü "Anti-cihat Yasası" damga vurdu. (1) Şimdilik 18 maddeden oluşan ve gerektiğinde genişletilmesi planlanan bu yasaya göre, şüpheli şahıslara 6 ay seyahat yasağı getirilmesi, pasaportlarına el konulması ya da pasaportların tamamen geçersiz ilan edilmesi, havayolu şirketlerinin bu şüpheli şahıslar rezervasyon yapar yapmaz yetkililere ihbar etmeleri ve havayolu şirketlerine bu şahısların uçağa alınmaması için yaptırımlar getirilmesi, bütün engellemelere rağmen ülkeyi terk etmeyi başaranlara da uluslararası yakalama emri çıkarılması şeklinde, özellikle seyahat serbestliğini kısıtlayıcı önlemler getiriliyor. Bu kısıtlamaların sadece yetişkinlere değil gençlere de uygulanması öngörülüyor, zira genç Fransız Müslümanlarının radikalleşmesi engellenmeye çalışılıyor.

Cihatçıların internet üzerinden yaptıkları kampanyaları engellemek amacıyla, internet sayfalarının mahkeme kararı olmaksızın erişime kapatılması da söz konusu. "Yalnız kurtlar" şeklinde anılan bireysel terör eylemleri plancılarına da yeni yaptırımlar geliyor. Asılsız iddialar dahi olsa, bireylerin sorgulanması da yasa tasarısının içeriğinde. Her ne kadar Fransa tek başına gibi görünse de, aslında bu yasa tasarısının AB İçişleri Bakanları ortak toplantısının bir ürünü olduğunu ve Fransa'nın bu kararla-

Karnelerini aldıktan sonra, tatilde IŞİD'e katıldılar!

rı uygulamada adeta bir pilot bölge işlevi göreceğini iddia edebiliriz.

Fransa'nın diğer AB ülkelerinden farkı ve ilk adımı atmaktaki hevesi kısmen Mayıs ayında açıklanan EUROPOL verileriyle açıklanabilir. Bu verilere göre Avrupa'nın terör "başkenti" Fransa. (2) Fransa İçişleri Bakanı Cazeneuve, 800 insanın Fransa'dan Suriye'ye cihada gittiğini, bunlardan en az 600'ünün halihazırda Ortadoğu'da olduğunu ya da gitmeyi planladığını ve 100 kişinin Suriye'den Fransa'ya giriş yaptığını belirtiyor. Üstelik daha geçtiğimiz Haziran ayında Fransız vatandaşı Mehdi Nemmouche, Brüksel'deki Musevi Müzesi saldırısında tutuklanmıştı. İddialara göre Nemmouche Suriyeli cihatçılarla bağlantılıydı. Mart 2012'de ise yine Fransız vatandaşı olan ve Afganistan'da El Kaide tarafından eğitilen Mohammed Merah 7 kişiyi öldürmüş, ardından polis tarafından açılan ateşle öldürülmüştü.

Alman cihatçılar

AB İçişleri Bakanları ortak toplantısı 7 Temmuz 2014'de İtalya'nın Milano kentinde yapıldı. Toplantının bütün detayları kamuoyuyla paylaşılmasa da, bakanların açıklamaları gündemin "turist-terörist" denilen AB ülkelerinden IŞİD'e katılmaya gidenler olduğu anlaşılıyor. Toplantı sonrası demeç veren AB Anti-terörizm Koordinatörü Gilles de Kerchove, Avrupa ülkelerinden cihada gidenlerin çoğunluğunun henüz okulu yeni bitirmiş ya da daha genç yaşta olduklarını ve IŞİD'in hilafet çağrısında bulunmasının Avrupa'dan cihada gidecek daha fazla insan toplamasına yol açacağını eklemiş. (3) Bu toplantıdan sızan bilgilere göre, gümrüklerde şimdiye kadar sadece pasaport geçerlilik süresi ve kimlik kartları inceleniyorken; bundan sonra daha önce yapılmış giriş-çıkışlar ve seyahat tarihleri de incelenecek. Kerchove aynı zamanda AB üyesi olmayan ülkelerle de sıkı bir işbirliğine ihtiyaç olduğunu belirtmiş. Tahmin etmek zor değil, bu ülkelerin arasında Türkiye de var.

İnternet güvenliği de bu toplantının başlıca gündem maddelerinden birini oluşturuyor. Kerchove İngiltere'nin daha şimdiden 35.000 internet sitesine erişimi yasakladığını belirtip benzer yasakların AB ülkelerinde de uygulanabileceğinin sinyallerini verdi. Toplantıdan sonra konuşan İtalyan İçişleri Bakanı ise, önümüzdeki Ekim ayından itibaren radikal hareketlere karşı daha somut önerilerin beklendiğini belirtti.

Almanya muhafazakârları ise yerli cihatçıları durdurmak için benzer öneriler getiriyor. Alman İstihbarat Servisi verilerine göre, 320 Alman vatandaşı Suriye'ye giderek cihada katıldı. Yine gizli servise göre Almanya'da yaşayan 43.000 İslamcı cihadı savunuyor. (4) Alman otoritelerinin korkusu ise tıpkı Mehdi Nemmouche gibi cihatçıların Suriye'den Almanya'ya dönüp terörü ülkeye taşımaları.

Alman basınında bu cihatçıların kişisel hikâyelerine ve Almanya'daki hayatlarına da sıklıkla yer veriliyor. (5) Bu hikâyelerden en çok bilinenleri ise Philip B. ve Denis Cuspert'in cihada katılmadan önce Almanya'daki hayatları. Philip B. Alman vatandaşı bir Müslüman. Almanya'da pizza servisi yaparak geçimini sağlarken, artık Abu Osama adıyla Suriye'de savaşan Alman pasaportlu bir cihatçı. Denis Cuspert ise -popüler adıyla Deso Dogg- Berlin'de hip-hop müzik yapıyordu. Şimdi Abu Talha al-Almani adıyla IŞİD için savaşan Alman Milis Birliği'nin başındaki bir cihatçı.

Denis Cuspert -popüler adıyla Deso Dogg- Berlin'de hip-hop müzik yapıyordu. Şimdi Abu Talha al-Almani adıyla IŞİD için savaşan Alman Milis Birliği'nin başındaki bir cihatçı.

Yeni bir demokrasi ve hukuk tartışması

Almanya'da cihat karşıtı yasayı savunan Hıristiyan Demokrat Birliği (CDU) sözcüsü Thomas Strobl, cihatçı Alman vatandaşlarının vatandaşlığının düşürülmesinin de gündeme geleceğini söylüyor. Öte yandan yeni "Terör Kampı Yasası" adıyla gündeme gelen öneri, adeta bir demokrasi tartışması başlattı. Alman Yeşiller Partisi sözcüsü Irene Mihalic Hıristiyan Demokrat Birliği'nin bu önerisini popülist olarak nitelendiriyor. Mihalic'e göre 2009'da onay alan Terör Kampı Yasası oldukça yeterli. (6)

Bu mesele bir demokrasi ve hukuk tartışmasına dönüşmüş durumda. Örneğin önleyici gözaltı ya da seyahat yasağı gibi önlemler terör eylemi henüz yapılmadan durdurmaya yönelik, üstelik bu eylemler ülke iç güvenliğinden ziyade (en azından şimdilik), bir başka ülkede işlenen suça referans veriyor. Meselenin hukuki sorunlarını bir kenara bıraktığımızda ise, bu yasaların "turist-terörist" akışını durdurma amacını aşabileceğini de hesaba katmak gerek. Zira iniş-çıkışlarla da olsa Avrupa'da yükselen bir muhalefet var. Yeni yaptırımlar "evdeki cihatçı"lardan çok, özellikle kemer sıkma politikalarına karşı çıkan, savaş karşıtı ve anti-emperyalist muhalefete de yönelebilir. Bir örnek vermek gerekirse, Dördüncü Enternasyonel'in internet sitesi "World Socialist Web Site" şimdiden bu yasanın işçi karşıtı politikalara ve ifade özgürlüğüne (Facebook ve Twitter gibi sosyal ağlar da AB ile işbirliğine çağrılıyor) yöneleceğini belirten yazılar çıkıyor. (7) Üstelik AB ve ortaklarının Beşar Esad karşıtı kampanyayı sadece desteklemekle kalmayıp organize ettiklerini de hatırlatıyorlar.

Avrupa basını şimdilerde Avrupalı gençlerin neden cihada katıldıklarını sorguluyor: "Neden Alman gençleri sakal uzatıp bir başka ülkeye, ortaçağdan kalma emirlere uymaya gider?" (8) Bu gazetelerin danıştıkları "uzman"lar ise, IŞİD'in gençler üzerindeki etkisini bir tür "gençlik heyecanı"na indirgemeye çalışan, aile içi problemler gibi tekil örneklere sıkıştıran yanıtlar veriyorlar. "Öteki türlü" düşünmek bile istemiyorlar anlaşılan. Onlar psikolojik tahliller yapadursun, hikâyenin aslını açıklayacak kaynaklar ve veriler de ortaya çıkıyor.

Eski bir işbirliği

Avrupa emperyalistleri sadece Esad karşıtı kampanya süresince ÖSO gibi gruplara destek vermediler. İslamcı hareketlerle emperyalistlerin işbirliği oldukça eski bir tarihe uzanıyor. Şimdilik Osmanlı İmparatorluğu'nda cihat çağrısının Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların teşvikiyle de yapıldığı aklımızın bir köşesinde dursun. 2010 yılında Pulitzer ödüllü gazeteci Ian Johnson tarafından yazılan, Türkçeye *Münih'te Bir Cami* adıyla çevrilen araştırmada, Avrupa'da kök salan İslami hareketlerin kaynağına, yani Naziler ve SSCB topraklarında yaşayan Müslümanların işbirliğine kadar inen ciddi bir iddia var. (9)

Johnson araştırmasına Londra'da bir kitapçıda gördüğü harita üzerine başlamış. Bu harita diğer birçok büyük cami ve İslam'a göre kutsal kabul edilen yerlerin yanı sıra Münih'te bulunan bir İslam merkezini de kutsal yerler arasında gösteriyor. Almanya'nın Müslümanlığın kutsal yeri olmadığı oldukça bilinen bir gerçekken, neden bu haritada Münih'in işaretlendiğini merak eden Johnson, Münih'e gittiğinde işin peşine düşüyor. Orada eskimiş, duvarları yıpranmış cami onu 1940'lara götürüyor, arşivlerde yaptığı araştırmalar ve tanıklarla görüşmeler sonucunda 2. Dünya Savaşı'ndan itibaren Batı'yla Doğu'nun komünizm karşıtlığı üzerinden kurulan ittifakını belgeliyor. Bu tarihi göz önünde bulundurarak "gençlik heyecanı" yerine oldukça organize bir motivasyondan söz etmek mümkün. Anlaşılan on yıllardır kontrol altında olan, küçük ama etkili İslamcı hareketler artık bu eşitsiz ilişkiden rahatsız. Bu durumda IŞİD'in vaat ettiği sonsuz radikallik sadece Ortadoğu halklarının değil, Avrupa ülkelerinin de sorunu olacak. Ilımlı İslam projesi de İhvan'la birlikte tarihe gömüldüğüne göre, cumhuriyet, laiklik, hukuk devleti kavramları siyasete daha güçlü bir şekilde dönebilir. Öte yandan diğer senaryo mezhep odaklı savaşların gittikçe radikalleşeceği, üstelik Avrupa'da da muhalefetin dümdüz edileceği üzerine kurulu.

Alman vatandaşı Eric Breininger (solda), Avrupalı cihatçılardan biri.

DİPNOTLAR

1) http://www.english.rfi.fr/france/20140709-france-unveils-new-anti-jihad-bill
2) http://rt.com/news/162268-terrorism-eu-france-europol/
3) http://www.dw.de/the-eus-anti-terror-plan/a-17770986
4) http://www.dw.de/germanys-conservatives-call-for-crackdown-on-homegrown-jihadists/a-17733739
5) http://www.dw.de/german-jihadists-on-isis-terror-mission/a-17710907
6) http://www.dw.de/germanys-conservatives-call-for-crackdown-on-homegrown-jihadists/a-17733739
7) https://www.wsws.org/en/articles/2014/07/15/terr-j15.html
8) http://www.dw.de/german-jihadists-on-isis-terror-mission/a-17710907
9) Ian Johnson, *Münih'te Bir Cami: Naziler, CIA ve Müslüman Kardeşler'in Batıdaki Doğuşu*, Çev. Serhat Ataman, İstanbul: Mikado Yayınları, 2012.

Sadık Usta ile 'ütopya' kavramı ve *Türk Ütopyaları* üzerine

Hiç ütopyasız kalabilir mi insan?

Ütopyalar sadece eleştirmekle ve alternatif bir dünya sunmakla kalmazlar; aynı zamanda hem dolaylı olarak kitlelerin örgütlenmesine yol açarlar, hem de grupların kolektif etkinliklerini biçimlendiren ve düzenleyen bir rol üstlenirler. Ütopya ve devrim arasında, ütopya yazarlarıyla devrimler arasında organik bir ilişki hep olmuştur. Her ütopya yazarı doğal olarak "eski ve köhnemiş" dünyanın değişmesini ve onun yerine "özgür ve adil bir toplumun" kurulmasını arzulamıştır. Aynı durum, Tanzimat-Cumhuriyet arası devrimci dönemin önemli politik şahsiyetleri için de geçerlidir.

Sadık Usta ile
Söyleşi: Ender Helvacıoğlu

Kaynak Yayınları'nın Genel Yayın Yönetmeni Sadık Usta'nın, geçtiğimiz aylarda *Türk Ütopyaları - Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ütopya ve Devrim* (Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014) başlıklı bir çalışması yayımlandı. Ütopya kavramı üzerine geniş bir sunuş içeren kitap, sonraki bölümlerde Tanzimat-Cumhuriyet arası dönemde yazılmış ütopyaları ele alıyor. Kitap, ilk kez yayımlanan metinlerle düşün hayatımıza önemli bir katkı niteliğinde. Aynı zamanda Ütopyalar Toplantısı'nın da gediklilerinden olan arkadaşımız Sadık Usta ile kitabının içeriğinden yola çıkarak biraz daha ilerlemeyi düşündük.

Sadık Usta (sağda) ile söyleşiyi Ender Helvacıoğlu gerçekleştirdi.

- Öncelikle kitabın yazılış öyküsünden yola çıkalım. Kitabın arka planında nasıl bir birikim var?

- Ütopya kavramıyla tanışmamın neredeyse 30 yıllık bir geçmişi var. 1983 yılında henüz Almanya'nın Stuttgart kentinde yaşarken, elimdeki tek maddi varlığım olan küçük minibüsümü satarak ve Batı Avrupa'nın belli başlı kentlerine uğrayarak 4 haftalık bir tren yolculuğuna çıkacaktım. Bu arada önce Paris, ardından da Londra'ya geçerek İngilizce kursuna gidecektim.

Yola çıkmadan önce komşum ve dostum Gerhard canım sıkıldığında okumam için elime küçük bir kitapçık tutuşturmuştu. Yazarı Eric Frank Russell olan bu kitapçık sonradan Türkçeye *Ve Sonra Hiç Kalmadı* adıyla çevrildi. Hani denir ya, "Bir kitap okudum hayatım değişti", bende de tam böyle oldu. Yeniyetme bir genç olarak kitabın içerdiği mizahtan ve felsefeden çok etkilenmiştim. Adeta çarpılmıştım. Böylece ilk kez insanlık tarihinin derin köklerinden beslenen ütopya yazınının sınırsız diyarına ayak basmıştım.

Önce Thomas More'un *Ütopya*'sını, ardından da en çok bilinen Rönesans ütopyalarını birbiri peşi sı-

ra okudum. Okudukça da hem ütopya kavramında derinleştim, hem de konuya daha fazla merak saldım. Tabii ki kısa bir sonra Marx'ın da çok önem verdiği ütopik sosyalistlerle, dolayısıyla onların benzersiz düş gücüyle ve trajik hayatlarının önemli bir parçası haline gelen komün faaliyetleriyle tanıştım.

Sözün kısası, doğayı ilk kez keşfetmenin merakı ve hazzıyla, gökkuşağının peşi sıra koşturup duran bir çocuk gibi, ben de 30 yıldır ütopyanın izini takip eder dururum. Bu iz sürme süresince keşfettiğim her yeni ütopya, beni yeniden ve yeniden insanoğlunun düş gücüne hayran bırakmıştır. Bu süreç benim açımdan salt bir egzotik edebiyat merakı olmadı; bu serüven beni zamanla devletin ve toplumların kuruluş ve sıçrama dönemlerinin matematiğiyle da buluşturdu. Gördüm ki her yeni devlet ve toplumsal inşa dönemi, aynı zamanda ütopyaların birbiri peşi sıra yazıldıkları dönemlerdir de.

Sonra bu araştırmalarımı 80'li yıllarda, üniversitede devam ettirdim; 1991 yılında Türkiye'ye kesin dönüş yaptıktan sonra da bu uğraşım sürdü. Araştırmalarımı en iyi sen biliyorsun, onları önce *Bilim ve Ütopya* dergisinde sen yayımladın. Sonra da bu ürünleri daha nitelikli hale getirebilmek için Kaynak Yayınları'nda Ütopyalar Dizisi olarak devam ettirdim.

Bu dizi kapsamında hem ütopya yazınının önemli eserlerini derledim ve çevirdim; hem de araştırma süresince edindiğim teorik birikimi bu kitaplara yazdığım sunuşlarda tartışmaya sundum. Bu süre içinde fark ettiğim en önemli gerçek, ütopyaların sadece Batı dünyasına has bir yazın türü olmadığı, hatta ilk örneklerinin Doğu toplumlarınca yazıldığıdır.

Sümer tabletlerinde ütopya: "Bir zamanlar Efendi Baba yoktu"

Batı'daki biliminsanları ütopya kavramını tartışırken Thomas More'un ütopyasını veya ona benzeyen diğer eserleri tartışmada ölçü olarak alırlar. Oysa bunun yanlış olduğu kendiliğinden ortaya çıkar, çünkü ütopya, kavram olarak 16. yüzyılın eseri olmakla birlikte, geçmişi, bir yazın türü olarak daha da gerilere gider. Nitekim ilk ütopya örneğinin Sümerlerde ortaya çıktığını görüyoruz. İnsanoğlunun elindeki ilk yazılı metinlerde bile, ütopya yazınının bir örneği var.

Tevrat'ın da sıklıkla atıfta bulunduğu "cennetmekân"ın, yani Eden Bahçesi'nin kökü de Sümerlerdedir. Hatta kimi filologlara göre "Eden" terimi doğrudan doğruya Sümerlerden alınmıştır. (1) Sümer mitolojisinde cennet olarak tasvir edilen Tilmun Adası da ulaşılamayan bir yerdir. Orada aslanla kuzu koyun koyunadır. Orada savaş yoktur, birlik ve dirlik vardır; orada kimse dul kalmaz, çünkü ne yaşlılık ne de ölüm vardır. (2)

1930'lu yıllarda ülkemizdeki Sümer tabletlerini incelemiş ve bunların kayda geçirilmesini sağlamış olan ünlü Sümerolog Kramer, "Sümerlerin, çok eski bir dönemde mutlu yaşadıklarına dair anılara sahip olduklarını" belirtiyor. (3)

Ayrıca *Enmerkar* ve *Aratta Beyi* şiirlerinin, insanlığın henüz günahkâr olmadan önceki bolluk ve huzurlu döneminden söz ettiğini belirterek, bir kısmı kırık olan, dolayısıyla okunmayı güçleştiren bir tablet kalıntısından alıntılar yapar. Bu kırık tablette şu beyitler yer alır:

"Eskiden yılanın olmadığı,
Akrebin olmadığı bir devir vardı.
Sırtlan yoktu, aslan yoktu.
Ne vahşi köpek vardı, ne kurt;
Ne korku vardı, ne dehşet:
İnsanın rakibi yoktu.

Eskiden, Şubur ve Hamazi ülkelerinin,
Bunca(?) dilin konuşulduğu Sümer'in,
Tanrısal yasalı büyük prens ülkesinin,
Uri'nin, gerekli her şeyi sağlanmış ülkenin,
Güvenlik içinde dinlenen Martu ülkesinin,
Bütün evrenin, birlik içindeki(?) halkların
Enlil'e tek bir dilde saygı sundukları bir devir vardı.
Ama sonra, Efendi Baba, Prens Baba, Kral Baba,
Enki, Efendi Baba, Prens Baba, Kral Baba,
Öfkelenen(?) Efendi Baba, öfkelenen(?) Prens Baba,
öfkelenen(?) Kral Baba..." (4)

Sümer tabletlerinin gösterdiği gibi, insanoğlu belleğinde, bir zamanlar var olan eşitlikçi bir topluma dair anılarını canlı tutmaktadır. Toplumsal bozulmanın, eşitliksizliğin, sömürünün ve dolayısıyla sınıfların sonradan ortaya çıktığını bu beyitler de göstermektedir. Önceleri kabileler arasında "birlik ve dostluk" vardı, sonra "kölelikle birlikte kral baba, senyör baba" vs. gelmiştir.

Buradan şuraya gelmek istiyorum, ütopya bir yazın türü olarak insanlığın ilk çağlarından beri var. Daha doğrusu baskı ve sömürünün ortaya çıkışından bu yana var. Yapılması

gerekense bunları ortaya çıkarmak. Ama Batılı araştırmacılar daha baştan bunları ütopya müsveddesi olarak görür ve değersizleştirir. Bu anlayışın Türkiye'de de önemli oranda yer edindiğini, en azından akademik dünyada etkili olduğunu görüyoruz. Bu durum bize yeni görevler yüklüyor; Doğu ve Türk ütopyalarını araştırmak bizim açımızdan farz oldu. 15 yıldır Doğu ütopyaları üzerine araştırma yapıyorum, ama bu uğraşı öncelikle Türk ütopyaları üzerinde yoğunlaştırmayı gerekli gördüm ve 2010 yılından itibaren de bu çabayı akademik bir teze büründürdüm. Nitekim Kaynak Yayınları'nca yayımlanan *Türk Ütopyaları* adlı kitabımın omurgası, 2012 yılında Frankfurt-Goethe Üniversitesi'nde "Türk Ütopyaları -1908-1938 Türkiye'de Modernleşme Hamleleri" başlığıyla yüksek lisans tezi olarak verilmiştir. Bir süre burada biraz soluklandıktan sonra, yeniden Doğu ütopyalarına ve özellikle de Türklerin devletleşme dönemlerindeki ütopyalara yönelmeyi umuyorum.

"Hem var hem yok" anlamında bir kavram

- Ütopya kavramı üzerine yoğun bir tartışma olduğunu söylüyorsun. Bu tartışma hangi noktalarda yoğunlaşıyor ve saflar nasıl belirginleşiyor? Kendi ütopya tanımını yapabilir misin?

- Biliyorsun ütopya kavramı tarihte ilk kez Thomas More'un 1516 yılında yazdığı küçük bir kitapçıkla ortaya çıktı. Thomas More, bir kelime oyunundan türettiği bu kavramın aynı zamanda yeni bir yazın türünün da adı olacağını tahmin edemezdi. Yunancada "topos" yer demektir. Bir olumsuzluk öntakısı olan "u" ile birlikte "yok-ülke" kavramını türeten More, bununla ortaçağdan henüz kurtulmakta olan Avrupa toplumlarının içinde bulundukları sefalete dikkat çekmek ister. Kapitalist ilişkilerin ufukta göründüğü 16. yüzyılın başlarında Avrupa'nın "lanetli insanı" uyanmakta, kendisini keşfetmekte ve kendi kaderini kendi ellerine almanın çabası içine girmekteydi. Bunun için de hem soyluların hem de Katolik Kilisesinin belirlediği toplumsal ilişkilere isyan ediyordu. *Ütopya*'nın yazılışının 30 yıl sonrasına bakıldığında görülecektir ki, yoksullar ve ezilenler tarihlerinin ilk ciddi ve en kapsamlı kavgasına girişmekteydiler.

İnsanlık 16. yüzyılda şatoların ve kiliselerin tarumar edilişine, kızıl bayrakların cüretkârca dalgalandırılmasına ve tabii ki en gelişmiş toplumsal manifestoların da yazılmasına şahit olmaktaydı.

Arka planını böylesi bir toplumsal sürecin belirlediği bu yazın süreci de belli bir istikamete doğru yol almaktaydı. Ardı ardına o kadar çok ütopya yazılıyordu ki, 18. yüzyıldan itibaren bu yazın türünü kendine has bir kavram, ütopya kavramı altında toplama gereği duyuldu. Ama neyin bu türe dahil olduğu ve neyin olamayacağı tartışmasının da fitili böylece ateşlenmiş oldu.

Thomas More ve ünlü eseri *Ütopya*'dan bir çizim.

Bilim, kavram üretmektir. Ütopya kavramı ise her daim sosyal bilimlerin en gözde ve en heyecan veren kavramlarından birisi olmuştur. Bunun nedeni onun bilinemezlikle, sabitlenemezlikle ve kesinleşemezlikle bezenmiş olmasıdır. Bu durum o gün de öyleydi, bugün de böyledir. Bu doğal bir şeydir; çünkü ütopya, içinde insan zihninin tasarlayabildiği en cüretkâr, en yaratıcı ve en sınır tanımaz gündüz düşüdür. Bu nedenle de kendisini bize en belirsiz haliyle sunar. Budur zaten onu bizim açımızdan gizemli kılan. Bu belirsizlik ve gizemli durum nedeniyledir ki, insanlık bu kavramı 300 yıldır tartışıp durmaktadır. Aslında bilim, daha doğrusu kavramların yaratılması süreci sonsuzdur; çünkü her kavram diyalektiğin yasasıyla belirlenir. Her kavram her an yeniden doğmakta ve ölmektedir. Bu durum ütopya kavramının da kaçınılmaz kaderidir. Ama ütopya kavramını diğer bütün kavramlardan ayıran bir başka dilbilimsel özelliği daha vardır: O daha baştan itibaren, "hem var hem de yok" demektir. Yazı yazıdır; nitekim biz yazı denince zihnimizde bir şey tasarlayabiliyoruz. Ama ütopya denince bu böyle olmuyor. Çünkü o hem vardır hem de yoktur. Var olabilecek kadar mükemmel tasarlanmıştır, ama aynı zamanda zaman dışılığı nedeniyle de yoktur. Dolayısıyla onun ne olduğu tartışması da sonsuzluğa mahkûm edilmiştir. Ama gene de insanoğlu onu elle tutulur, gözle görülür hale getirmek için büyük bir zihinsel çaba göstermekten vazgeçmemektedir.

Marx ve Engels'in ütopik sosyalistlere yaklaşımı

Ütopya kavramını ilk kez tartışmaya açan Marx ve Engels'tir. *Komünist Partisi Manifestosu*'nun yazarlarından olan Engels *Ütopik Sosyalizmden Bilimsel Sosyalizme* diye bir kitap yazarak ütopya kavramını tartışmaya açmıştır. Marksizmin, daha doğrusu bilimsel sosyalizmin üç bileşeninden biri olan Fransız siyaset bilimi, yani ütopik sosyalist teori, her iki yazar üzerinde ve doyasıyla onların geliştirdiği bilimsel sosyalist teori üzerinde de derin izler bırakmıştı. Nitekim onlar da bu-

nu yazılarında her fırsatta anarlar. Marx ve Engels henüz yaşamlarının baharında olan iki devrimci olarak, kökleri Thomas More'a kadar giden ütopik eserlerin ve özellikle de ütopik sosyalist edebiyatın pınarından kana kana su içmişlerdir. Her yeni keşif onlarda öylesine derin izler bırakmıştır ki, bu izleri onların birçok eserinde, kelime kelimesine ya da cümle cümlesine göstermek mümkündür. Kendi aralarındaki yazışmalarında bunun izlerini sık sık görürüz. Onlar hem söz konusu ütopik eserlere, daha doğrusu ütopyacı yazarların zekâlarına hayran kalırlar hem de bu eserlerden inanılmaz bir teori üretirler.

Almancada, kökleri Hegel'in diyalektiğine kadar giden muhteşem bir kavram vardır: "Aufheben". Bu hem el üstünde tutmak, hem de onu aşmak anlamına gelir. Marx ve Engels ütopik sosyalist eserlerin barındırdığı siyasi felsefeyi hem ona hürmet ederek el üstünde tutarlar, hem de barındırdığı zayıflıkları eleştirerek aşarlar. Peki nedir bu, hem hürmet edilen hem de aşılan yanlar?

Ütopik sosyalistlere göre akıl, belki buna ruh da denebilir, doğanın ve toplumun işleyiş sürecinde sürekli etkin olur ve onları belli bir hedefe doğru yönlendirir. Nitekim Hegel buna **geist** (şeylere ruhunu veren mana da diyebiliriz) dedi ve bu süreci de tinin fenomenolojisi olarak ifade etti. Hegel'e göre akıl ve ruh, insan zihninin bütünüyle keşfedemeyeceği kadar mükemmel bir potansiyele ve işleyişe sahiptir. Tabii ki bu anlayışın kökleri idealist felsefede ve en belirgin haliyle de Platon'un devlet felsefesinde yatar. İdealist derken bunu olumsuz değil, fakat nesnel anlamda kullanıyoruz. Bunu "bütüne hükmetme arzusu" olarak ifade edelim. Gerçek anlamda insan zihni, tarihsel olguyu hiçbir zaman bütünüyle kavrayamaz, ona ancak göreceli olarak yaklaşabilir. Ütopik sosyalistler doğanın bu göreceliliğini, yani bilginin göreceliliğini, bilginin bütününe sahip olmayı zekâlarının gücüyle başarmayı denemişlerdi. Onlar henüz zamanı gelmemiş, doğası ve altyapısı oluşmamış tarihsel ilişkileri ve süreçleri zihinlerinde tasarlayarak, tarihteki her büyük insan gibi peygamberliğe soyunmuşlardır. Buraya kadar önemli bir kusurları da yoktur, çünkü her insanoğlu zihninde henüz gerçekleşmemiş süreçleri ve ilişkileri tasarlar, ki zihnimizin varlık nedeni de budur. Nitekim insan zihni var olanı değil, var olmayanı tasarlar. Onun görevi odur. Zihnimiz bize muhtemel olanları değil, fakat muhtemel gerçekler içindeki biricik olanı empoze eder. Bu konuya daha sonra yeniden geliriz. Ütopik sosyalistlerin zaafı onların henüz oluşmamış, ama ufukta siluet olarak belirmiş toplumsal ilişkileri bütünlüklü olarak tasarlamış ve bunların akıl yoluyla gerçekleşeceğini vaaz etmiş olmalarıdır. Bir yönüyle onlar henüz doğmamış çocuğa don biçmişlerdir. Onlar, zekâlarının sınırını zorlayarak keşfettikleri kısmi gerçeği ve bilgiyi insanoğluna mutlak bilgi olarak sunmuşlar ve buradan hareketle de bu tasarıların ancak akıl yoluyla gerçekleşeceğini vaaz etmişlerdir. Onların en ünlülerinden biri olan Alman kökenli terzi kalfası Wilhelm Weitling, müritleri tarafından gerçek bir peygamber olarak görülmekteydi.

Marx ve Engels'in itiraz ettikleri şey, insanoğlunun ütopik düşünce tarzı değildir, söz konusu olan, ütopik tasarıları gerçekleştirme yöntemidir.

Marx ve Engels, sadece ütopik olmakla kalmayan aynı zamanda siyasette de oyalayıcı, hatta yıkıcı olan bu düşünce tarzına karşı etkin bir mücadele yürütmek zorunda kalmışlardı. Bilimsel sosyalist teorinin babalarının bu mücadeleleri gelecek kuşaklara, dolayısıyla da bize kırık aynada çarpık bir şekilde yansımıştır. Marx ve Engels'in itiraz ettikleri şey, insanoğlunun ütopik düşünce tarzı değildir, söz konusu olan, ütopik tasarıları gerçekleştirme yöntemidir. Marx ve Engels, toplumsal dönüşümlerin aklın ve fikrin bir gereği olduğu için değil, fakat halkın katıldığı büyük devrimci kalkışmalarla olduğunu vurgulamışlardır.

Şimdi buradan şuraya dönebiliriz. Ütopik sosyalist düşünceyi lanetleyen Engels, istemeden de olsa ütopya kavramına hayat öpücüğü vermiştir. Çok da yerinde bir iş yapmıştır. Neden? İnsanoğlu bir yönüyle ütopya üreten hayvandır! Tarih de bir bakıma ütopyaların gerçekleşme tarihidir.

Şimdi yeniden ütopik sosyalistlere dönersek, onlar büyük geriliklerle bezenmiş insan ve toplumsal ilişkileri, zihinlerinde tasarladıkları mükemmel toplumlarla aşmayı düşlemişlerdir. Sadece düşlememişler, aynı zamanda bunun çabasına da girişmişlerdir. Marx ve Engels onların bu çabasına hayran kalmakla birlikte onların henüz altyapısı oluşmamış toplumsal ilişkileri, bunlar mantığın ve aklın birer zorunluluklarıymış gibi vaaz etmelerine itiraz etmişlerdir. Dolayısıyla onların ütopyacı girişimlerini mahkûm etmişlerdir.

İnsanoğlu neden ütopya üretir?

Friedrich Engels, söz konusu kitabıyla ütopyacıları sonsuza dek tarihin

derinliklerine göndermeyi amaçlamıştı. Ama böyle olmadı, tam tersine, ütopya yazını gün geçtikçe daha da fazla cazibe merkezi oldu. Bunun nedeni Engels'in beceriksizliği değildir. Bu tamamen ütopya yazınının doğasıyla ilgiliydi. Hiçbir ölümlünün gücü ütopya yazınını cehenneme göndermeye yetmez. Çünkü ütopya yazını hem tarihsel bir olgudur hem de değildir. O insan zihninin bir ürünüdür ama aynı zamanda insan zihnini belirleyen yegâne fenomendir de. Gelecek tasarısı olarak ütopya, hem insan zihninin bir ürünüdür hem de onun varlık nedenidir. Tıpkı piyasa ve para ilişkisi gibidir bu. Piyasa varsa para vardır para varsa piyasa da vardır. Para piyasayı yaratır piyasa da paranın yeniden ortaya çıkmasını sağlar. Ütopya ve zihin ilişkisi de buna benzer.

Şimdi şu soruyu sorabiliriz: İnsanoğlu neden ütopya üretir? Ütopyanın toplumsal ve antropolojik kökenleri var mıdır?

Eğer ütopyayı "olmayan yer", "olmayan şey" olarak kabul edersek, ütopya yazınından önce de ütopik düşünce ve bilincin bulunması gerektiğini anlarız. İnsanoğlu, geleceğini tasarlayarak ve de bunu gerçekleştirerek varlık olur. O yaşamını ütopik düşüncesiyle ve bilinciyle inşa eder. Ütopik düşüncenin olmadığı yerde edilgenlik olur. Bizi hayvandan ayıran en önemli özelliğimiz ütopik düşünceye sahip olmamızdır. Yani henüz gerçekleşmemiş, ama gerçekleşmesi muhtemel olanı tasarlamak ve bunu gerçekleştirmek bizim de varlık nedenimizdir. İnsanoğlu doğayla hem iç içedir hem de değildir; onunla anlık ilişkiler kurar ama bunları hep önceden tasarlar. Bunun iki nedeni vardır.

İnsanoğlunu insan yapan temel şey, eğer üretmeyi ve alet geliştirmeyi bir kenara bırakarak söylersek, tasarı üretmek ve bunları hayatı pahasına gerçekleştirmektir. İnsanoğlunun zihni ona, varlık nedeninin geliştirdiği bu tasarıları hayata uygulamak olduğunu empoze eder. İroni yaparak söylersek biz ölümlüler, zihnimizin tasarılarını hayata geçiren araçlarız ve hatta bu uğurda ölürüz de. Peki, bunu neden yaparız? İnsanoğlunun yaşamına ve eylemelerine iki temel ruhsal özelliği yön verir: korku ve cesaret. Korku bizi elimizdekini kaybetmekten korur, cesaret ise var olmayanı kazanmamızı sağlar. Korku bizi muhafazakâr yapar, cesaret ise devrimci. Her insan kaçınılmaz olarak bu iki ruh hali içinde gider gelir. Bu ilişki diyalektiktir. Biri olmadan öbürü de olamaz. Biz bir şeyi muhafaza ederken onu yıkarız, yıkarken de onu muhafaza ederiz. Yukarıda bahsettiğimiz "aufheben" kavramındaki gibi. Yani el üstünde tutarken hem sahiplenmek hem de terk etmek gibi. Ütopik düşünce bizim cesur yanımızın eseridir. Ya da ütopik olduğumuz için cesuruzdur. Her an durmaksızın zihnimiz yeni bir şey üretir ve bizi bunları gerçekleştirmeye şartlandırır. Ama korkak yanımız da cesur tarafımıza çok fazla itibar etmememiz gerektiğini, çünkü elimizdekini de kaybedeceğimizi duyumsatır. Kaybetme hissi, varlık zeminini tümden kaybetmek anlamına da geleceği için kendi içinde mantıklıdır da. Yani hep cesur olmak yıkıcı da olabiliyor. Biz cesur tarafımızla ütopik olana girişirken, korkak tarafımızla da, ki bu doğanın ve toplumun sınırlamalarının bir yansımasıdır, fazla ileri gitmez ve elimizdekini koruruz.

Zihnimiz biz insanoğlunu, bütünüyle bize ait olan ama sonuçta onun ürettiği mükemmel kurgulara yönlendirir. İnsanı hayvandan ayıran temel özellik budur. Biz zihnimizde henüz gerçek olmayanı tasarlarız ve sonra da onu gerçekleştirmenin derdine düşeriz. Bu bir zaaf değil, aksine mükemmel farklılıktır, çünkü böylece yaşam enerjimizi de üretmiş oluruz.

Ütopya kavramı ile uğraşan kuramcılar

Yeniden ütopya kavramına dönersek; o bir fenomendir ve dolayısıyla sosyal bilimler tarafından kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Bu tartışmanın odağında da ilericiler, solcular ve Marksistler bulunur. İlginç olan bir başka fenomense ütopyacı yazarların kendilerinin de bizzat bu tartışmaya katılmış olmasıdır. Onlar hem söz konusu kavram tartışmasına katılmış, hem de eserleriyle bu yazın türünün zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır.

Ütopya kavramı üzerine yapılan tartışmaların odağında ilk başlarda şu tartışma vardı: Ütopyalar gerçekleştirilecek şeyler midir? Bir kısmı bunu hayalci ve ütopik bulmakla birlikte, çoğunluk "Evet" diyordu. Sonraki tartışma ise bunun nasıl gerçekleştirileceğidir. Engels'in yaptığı eleştirinin ekseninde de bu vardı.

Şimdi diğer tartışma konularına geçebilirim, ki kitabımın önemli bir bölümünü bunlar oluşturuyor. Tartışmaların birkaç boyutu var.

Birincisi, ütopya nedir ve hangi tür eserleri ütopya kavramı altında toplamak gerekir?

İkincisi, ütopyanın toplumsal işlevi nedir ve hangi şartlarda ortaya çıkar?

Üçüncüsü, ütopya yazarları bunlarla neyi amaçlamaktadırlar?

Dördüncüsü, devrim ve ütopya ilişkisi nedir, ki biz de *Türk Ütopyaları*'nda en çok buna önem veriyoruz.

Ütopya kavramını 19. yüzyılın sonlarından itibaren yeniden ama bu kez bir başka açıdan tartışmaya açanlardan biri Alfred Doren'dir. Doren,

"Özlenen Mekânlar" başlıklı özgün makalesinde, yayımlanmış belli başlı ütopik eserlerden hareketle bunları "özlenen dönemler" ve "özlenen mekânlar" olarak ikiye ayırır. Ona göre hem bu iki kavram arasına kalın bir çizgi çekilmelidir, hem de her yazılan öykü, arzu, dilek ve özlem ütopya olarak kabul edilmemelidir. (5)

Engels'in eleştirisinden sonra bile sosyalist saflarda ütopya yazınına olan ilgi eksilmemiştir. Nitekim birçok sosyalist düşünür de bu yazın türünü tarihsel ve toplumsal açıdan inceleyerek tartışmaya şurasından burasından katılmıştır.

Alman sosyal demokrasisinin önderlerinden Karl Kautsky, *Vorläufer des neueren Sozialismus* (6) adlı eserinde hem Ortaçağ Avrupa'sındaki ütopyacı (binyılcı) tarikatların toplumsal temellerini hem de bunların halk ayaklanmalarında oynadıkları rolleri incelemişti.

Rus Devrimi'nin önderi Lenin'in yanı sıra İtalyan Komünist Partisi'nin kurucusu ve teorisyeni Antonio Gramsci de bu konuya eğilmiş ve ütopyanın tarihsel rolüne dikkat çekmişti. Her ne kadar Lenin ve Gramsci, teorik açıdan Engels'ten farklı bir değerlendirmede bulunmasalar da, gene de onlar bu yazılarıyla ütopya kavramının sosyalist saflarda canlı kalmasına neden olmuşlardı.

Marksist saflarda ütopya kavramıyla en çok ilgilenen ve dolayısıyla en derin teorik analizler sunmuş olan isim kuşkusuz Ernst Bloch'tu. Bu tema neredeyse Bloch'un temel uğraş alanıydı ve teori dünyasına "gündüz düşleri" kavramını da sokarak, ütopyanın yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bloch sonradan, en önemli başyapıtlarını da bu alanda verecekti. (7)

İdeoloji ve Ütopya (8) başlıklı başyapıtı ülkemizde de yayımlanan Karl Mannheim, bu konuyu sosyolojik açıdan inceleyen ve ütopya kavramına teorik bir zemin sunan öncü teorisyenlerden biridir. Bir bakıma, ütopyanın tarihsel ve toplumsal işlevi, Bloch'tan sonra en çok Mannheim tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. Kısaca ifade etmek gerekirse Mannheim, ütopya ile ideoloji kavramları arasına kalın bir çizgi çekerek ütopyayı devrimci, ideolojiyi ise gerçekleşmiş olması nedeniyle gerici bulur.

Marksist saflarda ütopya kavramıyla en çok ilgilenen kuramcılardan Ernst Bloch (solda) ve Karl Mannheim.

Ütopya konusunu çeşitli disiplinler açısından inceleyen ve böylece konunun hem savaş yıllarında (1939-1945) hem de daha sonra akademik dünyada canlı kalmasını sağlayan diğer teorisyenler de şunlardır: Lewis Mumford (9), Hans Freyer (10), Martin Buber (11), Paul Tillich(12), Max Horkheimer (13), Karl R. Popper (14), Herbert Marcuse (15), David Riesman (16), Raymond Ruyer (17), Martin Schwonke (18), Fred L. Polak (19), Georges Duveau (20) ve Georg Quabbe (21).

Her ne kadar Alfred Doren, ahiret gününe yönelik beklentileri ifade eden ve esas olarak "özlenen dönemler" ile "binyılcı özlemleri" dile getiren ruhani eserleri, ütopya kapsamında değerlendirmeye karşı çıksa da, Bloch bu görüşü tümden yadsımaktaydı. Bloch'a göre bu hareketlerin dile getirdiği özlemler yadsınamaz ve bunlar özellikle ütopya kavramı kapsamında değerlendirilmelidir; çünkü bu "binyılcı" hareketler, ortaya koydukları tarihsel ayaklanmalarla ve mücadelelerle, ütopik düşünce geleneğinin canlı kalmasını sağlamışlardır. Ayrıca bu hareketlerin birçok ütopistten farklı olarak sınıfsız toplumu ifade eden kesin "yol haritaları" da vardı. (22) Bloch'a göre ortaçağda etkin olan eşitlikçi tarikatların dini söylemi, onların geriliğinin bir ifadesi değil, fakat hem geniş kitleleri aydınlatması hem de onları hâkim sınıfların denetiminden kurtarması nedeniyle devrimciydi. (23)

Ütopya üzerine Avrupa'nın belli başlı üniversitelerinde neredeyse her on yılda bir dünya çapında sempozyumlar düzenlenir. Bu tartışmalar sonradan kitaplaştırılarak akademik dünyanın hizmetine sunulur. Türkiye ne yazık ki bu tartışmaları çok geriden takip ediyor.

"Ütopya"nın tanımı

Peki ütopya denince akla ne gelir? Genel anlamda insanoğlu davranışlarını üç aşamalı olarak düzenler: Verili düzeni, yani mevcut olanı gözden geçirme (eleştiri); olasılıkları hesaplama ve geleceğe dair tasarılar üretme (antitez); kendini var etme ve böylece dünyayı yeniden yaratma (sentez) ya da tersi.

Mannheim ütopyayı, "var olanın aşılması" olarak nitelendirir. Ona göre insanoğlu önce "ütopik bilince" sahiptir. Bu, "varlığı çevreleyen durumla özdeş olmamaktır". Ayrıca o bir adım daha ileri giderek, "gerçekliği aşmaya yönelik irade beyanında bulunan ve bununla da yetinmeyerek 'var olan düzeni' kısmen veya tümden parçalamayı amaç edinen eylemleri ortaya koyan eserleri" ütopya olarak nitelendirir. (24) Demek ki Mannheim'e göre, mevcut durumla çatışık olan, onu kısmen ya da tümden aşmayı amaçlayan ve gelecek özlemleri ifade eden eserler genel anlamda ütopya olarak nitelendirilebilir. Ancak Mannheim laik olmayan eserleri bu kategoride değerlendirmez.

Farklı anlamlandırmalarda görüleceği gibi ütopyanın kesin bir tanımı yapılamamaktadır; buna rağmen farklı teorik itirazları da dikkate a-

lan ve bizim de katıldığımız ortak bir tanım geliştirilebilir.

Yeniden toparlarsak:

1) Ütopyalar, verili düzeni, mevcut şartları ve alışılmış olanı eleştiren; bir şeyin düzgün gitmediğini gösteren, ancak aynı zamanda eleştirilerini şahıslar üzerinde değil, fakat sistem üzerinde yoğunlaştıran edebi metinlerdir. "Ütopya, eleştirel karışıklıktır." (25)

Ütopyalar sadece bir şeyin düzgün gitmediğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda farklı bir dünyanın yaratılabileceğini de vaaz ederler. Eserlerin hacmi, biçimi ve üslubu kavramsallaştırmada ikincil bir rol oynar. İşin esası bu metinlerin içerdikleri eleştirel potansiyeldir ve bunların verili düzenin sınırlarını parçalayıp parçalamadıklarıdır.

2) Ütopyalar, tarihin belli dönemlerinde sağanak gibi ortaya çıkarlar. Uzun süreli ahlaki, siyasi, düşünsel, toplumsal ve ekonomik krizler, ütopyaların mayalanmasını hızlandıran etkenlerdir. Bu sürede ütopyalar, toplumlara "bir şeylerin düzgün gitmediği" duygusunu hissettirir. Ütopyanın ufkunda "alternatif bir uyum ve mutlu dünya portresi" sunulur; bu ufuk, mevcut düzeni ve gerçekliği parçalayan ve onu aşan bir potansiyele sahiptir. Yansıttığı dünya henüz mevcut değildir; ancak okura, onun eninde sonunda gerçekleşeceği hissini verir. Mevcut düzenin eleştirisi üzerine inşa edilen ütopya, okura, gelecekteki muhtemel dünya için mücadele edilmesi veya en azından bu yönde bir çaba gösterilmesi gerektiğini hatırlatır. Yani bir bakıma ütopya okura, hareket geçmesi için kılavuzluk görevi de yapar.

İnsanlık tarihi incelendiğinde görülecektir ki, büyük kriz dönemleri aynı zamanda ütopyaların da yazıldığı, siyasi manifestoların ilan edildiği dönemlerdir. Türk ve İslami coğrafyanın tarihi de bunu kanıtlar.

Hem 11. yüzyıl, hem 14. ve 16. yüzyıl, hem de 19. yüzyıl Osmanlı tarihi bu savı doğrular. Bu dönemler aynı zamanda büyük köylü isyanlarının ve devrimci oluşumların yoğunlaştığı dönemlerdir.

3) Ütopyalar, çoğunlukla toplumsal krizlere bir yanıt olarak ortaya çıkar ve toplumların dönüşümünü hızlandırır. Mevcut düzenin alternatifi olarak yansıtılan karşıt dünya, aynı zamanda yaratıcısının gözünde en iyi dünyadır da. Karşılaştırma yoluyla okur, hangi dünyanın daha iyi olduğuna karar verme olanaklarına sahip olacaktır. Mevcut düzene yönelik güven ve inançları sarsan eser, aynı zamanda henüz mevcutta olmayan, ancak kurulması muhtemel olan "daha iyi dünyanın" kabul görmesini de sağlamış olacaktır.

Gerçi tasarlanmış yeni dünya, sonuçta zihinlerde yaratılmış bir dünyadır; ancak kurmaca öylesine akıllıca işlenmiştir ki, o, "eski ile yeninin kıyasında" zaferini ilan edecektir. Verilmek istenen mesaj çok açıktır: Krize yuvarlanmış eski ve köhnemiş dünya artık aşılmalıdır.

Uygarlıkların gelişimini toplumbilim açısından inceleyen sosyolog Norbert Elias, "olası fantastik dünyalara ilişkin çizilen eskizlerin, toplumların yön bulmasında önemli bir işlev gördüklerini" saptamaktadır. Yazarlar, fantastik dünyalara ilişkin çizdikleri tablolarla toplumların hangi sorunlarının nasıl çözülmesi (özlemler) gerektiğine dair görüşlerini dile getirir ve "bunlar bazı grup ve çevrelerin yön bulmasında veya geleceklerinin planlanmasında önemli roller üstlenirler." (26)

Tarihte görüldüğü gibi ütopyalar, sadece eleştirmekle kalmazlar, aynı zamanda fantastik ve masalımsı öykülerle toplumları aydınlatır ve böylece insanların özgürleşmesine önayak olurlar. Bunlar tabii ki keyif vererek eğlendirirler, ama en çok da düşündürür ve yönlendirirler.

Ütopyanın sorgulayan, sarsan ve aydınlatan bir işlev gördüğü, insanlık tarihinin her önemli dönemecinde yeniden ve yeniden kanıtlanmıştır. MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda da bu böyleydi. Aristoteles de *Politika* başlıklı kitabında antikçağın büyük ütopya yazarlarının bazılarından (Hippodamos, Phaleas, Zenon, Diojen, Platon vs.) söz etmektedir. Aynı durumu İslami devrimin ardından gelen krizde de görüyoruz. 10. yüzyıldan itibaren krize giren İslam Uygarlığı döneminde, hem önemli eşitlikçi-ütopik hareketler doğmuş hem de özgürlük ve eşitlik özlemlerini dile getiren mükemmel toplum tasarıları ortaya atılmıştır. Buna benzer bir durumu, gene 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da da görüyoruz. İnsanlık, Rönesans ve Aydınlanma döneminde tarihin en gelişmiş ütopik eserlerini yaratmıştır. (27)

Ütopyalar sadece eleştirmekle ve alternatif bir dünya sunmakla da kalmazlar; aynı zamanda hem dolaylı olarak kitlelerin örgütlenmesi-

ne yol açarlar hem de grupların kolektif etkinliklerini biçimlendiren ve düzenleyen bir rol üstlenirler.

Ütopya-devrim ilişkisi

- Kitabın temel tezlerinden biri ütopya-devrim ilişkisi üzerine. Sen de zaten Türkiye Devriminin süreci (Tanzimat'tan Cumhuriyete) içinde ütopya yazınını incelemişsin. Bu ilişkiyi farklı örneklerle de açabilir misin? Devrimci dönemlerde ufukların sınırları daha mı genişliyor?

- Ütopyanın devrimle olan ilişkisini iki düzlemde ele alabiliriz. Birincisi ütopyalar esas olarak devrimci krizler döneminde yazılıyor ki bunu yukarıda önemli ölçüde yanıtladık. Bu çok normal, çünkü "başka bir dünya" arayışı ütopyanın başat konusudur. Örneğin Namık Kemal'in ünlü ütopyası *Rüya*'nın, 1908 Jöntürk devrimini gerçekleştiren kadrolarca gizliden gizliye okunduğunu ve yasaklanan eserin elden ele dolaştığını anılardan okuyoruz. İkincisi de ütopya yazarları eserlerini hayata geçirmek için bizzat devrimlerde rol alıyorlar. Yani sıradan bir yazarın ötesine geçerek, devrimci misyonlar da üstleniyorlar.

Kitabımda devrim ve ütopya ilişkisi kanıtlanabilir mi diye de bir tartışma sürdürüyorum. Ütopyaların devrimlerle doğrudan bir ilişki içinde olup olmadıkları konusu, toplumbilimciler için her daim bir bilmeceydi. Aynı şekilde bu her iki fenomenin birbirine ilişkin duruşunun ne olduğu ve bunların birbirlerinin varlık nedeni olup olmadığı da.

Şunu çok açık bir şekilde söyleyebiliriz ki, ütopya ve devrim arasında, ütopya yazarlarıyla devrimler arasında organik bir ilişki hep olmuştur. Her ütopya yazarı doğal olarak "eski ve köhnemiş" dünyanın değişmesini ve onun yerine "özgür ve adil bir toplumun" kurulmasını arzulamışlardır. Tabii ki ütopya metinleri siyasi manifestolar değildir, ancak bunlar gene de yazıldıkları dönemin en radikal siyasi metinleridir. Peki devrimler döneminde siyasi ufuk daha mı genişliyor? Kesinlikle öyle. Bakın bunu da iki farklı açıdan ele alabiliriz. Hem krizler döneminde ortaya çıkan siyasi metinlerin içeriğinde bir radikalleşme görülmektedir, hem de devrimci atılımlar döneminde kitleler daha bir radikalleşmektedir.

Devrimci atılımlar döneminde kitleler, kısa bir zaman dilimini kapsasa bile siyasi manifestoların ötesine uzanan pratikler hayata geçiriyorlar. Devrimlerin karakteristik özelliklerini inceleyen Marx ve Engels'i de bu fenomen meşgul etmiş. Onlar da kitlelerin neden beklenenden daha ötesine geçtiklerinin diyalektiğini sorgulamışlar. Bu tamamen kitle hareketlerinin, dolayısıyla maddenin sinerjisiyle alakalı. Devrimler tarihi incelendiğinde görülecektir ki, kitle ayaklanmaları ve devrimler genel olarak üç aşamadan geçmektedir. Birinci aşamada geniş halk yığınlarının sempatisini kazanan şiarlar (özgürlük, adalet, ekmek, barış, iş vs.) öne çıkmaktadır; ikinci aşamada en radikal görüşlerin ifade edildiği bir süreç yaşanmaktadır (doğrudan demokrasi, eşitlik, malların ortaklığı, komünizm, dinsizlik vs); üçüncü aşamada da devrimler kısmi bir yorgunluk yaşamakta ve en geniş kitlelerin özlemlerini ifade eden daha orta yolcu, dolayısıyla daha gerçekçi bir hatta demirlemektedir. Demirlerken de doğal olarak tutuculaşmaktadır.

Yeniden ütopyalara dönersek: Bu metinler devrimci bilincin oluşmasında hep olağanüstü roller oynamışlar. Onlar sadece yeni dünyalara işaret etmekle kalmamış, aynı zamanda devrimci romantizmi de aşılamışlar. Nitekim insanoğlunun yazılı tarihi incelendiğinde bunun böyle olduğu anlaşılacaktır.

Sadece şu olgulara dikkat çekmek bile meseleyi aydınlatmaya yetiyor:

- Platon ve öğrencileri, mükemmel toplumu gerçekleştirmek için İtalya'nın Sürakuza kentinde siyasi bir komplo girişiminde bulunmuşlardı, ki bu girişim Platon'u neredeyse kellesinden ediyordu. (28)

- MÖ. 130 yılında Bergama'da, hükümdar Attalos'un evlilik dışı doğan oğlu Aristonikos, ülkesini Romalılara karşı cansiperane bir şekilde savunmuştu. Jambulos'un kaleme aldığı "Güneş Adaları"ndan esinlenen Aristonikos, yanına kölelerı ve zanaatkârları da alarak "Güneş Ülkesi"ni kurmaya girişmişti. (29)

- Ünlü Selçuklu veziri Nizam-ül Mülk *Siyasetname* adlı ünlü eserinde Kızılbaşların, Zındıkların ve ateistlerin öğretilerinden ve eylemlerinden söz eder. Bunların siyasi ayaklanmalarla mevcut düzeni bozduklarını, alışılagelmiş dini öğretileri tersyüz ettiklerini belirtir. Bahse konu çevre Basralı Zencilerdir ve Karmatilerdir, Babekiler ve Hürremcilerdir.

- Joachim de Fiori'nin görüşleri (30) sadece Rönesans'ın peygamberlerini değil, aynı zamanda Reform döneminde ayaklanan köylüleri de kuvvetle etkilemişti. (31)

- *Güneş Ülkesi* adlı ünlü ütopyanın yazarı Tommaso Campanella, tasarısında öngördüğü sosyal adaleti Kalabriya'da gerçekleştirmek üzere ayaklanma planladı, ancak komplonun açığa çıkması üzerine yakalanarak 27 yıl zindana atıldı. (32)

- 16., 18. ve 19. yüzyılın Fransız ve İngiliz ütopik sosyalistlerinin hemen hepsi çeşitli eserlerde dile getirdikleri görüş ve tasarılarını hayata geçirmek için birçok girişimde

Güneş Ülkesi adlı ünlü ütopyanın yazarı Tommaso Campanella, tasarısında öngördüğü sosyal adaleti Kalabriya'da gerçekleştirmek üzere ayaklanma planladı, ancak yakalanarak 27 yıl zindana atıldı.

bulunacaklardı. Bunların en başında da Cabet ve Owen gelir. Amerika'da eşitlikçi komünler kurmuşlar, ancak bütün iyi niyetli girişimleri hüsranla sonuçlanmıştır. (33)

- 17., 18. ve 19. yüzyıl Amerikasında kurulan 1970 adet eşitlikçi komünün fikir babası, Avrupalı ütopistler ve sosyalist muhaliflerdi. (34)

Ütopik eserlerle ilgili ilk teorik metinlerden birini kaleme alan Andreas Voigt da, ütopyaların devrimci girişimlerle sıkı bir ilişki içinde olduğunu belirtmektedir. *Sosyal Ütopyalar* başlıklı ünlü eserinde, "Tarihte düzenli aralıklarla ortaya çıkan bu mükemmel tasarılar insanlar üzerinde öylesine etkili olabilirler ki, bunlar bir andan sonra siyasi eylemler üzerinden gelişmeleri belirleyebilir" (35) demektedir. Hatta "bunlar öylesine bir işlev görebilirler ki, bütün bir çağ bile bunlar tarafından belirlenebilir" der. (36)

Bizim tarihimize baktığımızda da böyle olduğunu rahatlıkla görebiliyoruz.

-1876'daki 1. Meşrutiyet'in liderlerinden Ziya Paşa ve Namık Kemal, aynı zamanda Tanzimat'tan sonra kaleme alınan ilk ütopyaların da yazarları. *Rüya* ve *Görülmüş Bir Rüyadır* adıyla yayımlanan bu ütopyalar ilk kez *Türk Ütopyaları* adlı kitabımda günümüz Türkçesine aktarılarak bilim camiasının hizmetine sunuldu. Her iki aydın da Meşrutiyet'ten kısa bir süre sonra sürgüne gönderilmiş, Mithat Paşa ise Tayf'ta boğdurulmuştur.

- Aynı durum 1908 Jöntürk Devrimi için de geçerlidir. İttihat ve Terakki Partisi'nin Merkez Umumi kadrosundan olan İsmail Gaspıralı iki muhteşem ütopya eseri kaleme almıştır. Biri "Kadınlar Ülkesi" diğeri ise "Darürrühat Müslümanları"dır. Gaspıralı, 1914 yılında hayata gözlerini kapayana kadar aydınlanmacı olarak kaldı. O hem Türkçüydü hem de halkçı. Aynı şekilde devrimin militan kadrolarından Hüseyin Cahit Yalçın dönemin en hoş ütopyalarından biri olan *Hayatı Muhayyel*'i yazmıştır. O, 31 Mart gerici ayaklanmasında tarumar edilen *Tanin* gazetesinin de sahibidir. Aynı günlerde gericiler, onun yerine bir başka milletvekilini yanlışlıkla linç etmişlerdir.

- Kılıçzade Hakkı, Abdullah Cevdet, Müfide Tek, Ethem Nejat, Halide Edip, Yakup Kadri ve diğer ütopya yazarları için de aynı durum söz konusudur. Bu yazarlar sadece edebi eserler kaleme almamışlar aynı zamanda hem devrimlerin gerçekleşmesinde hem de sonradan devrimlerin kökleşmesinde aktif bir çaba göstermişlerdir. Bahsettiğimiz ütopyaların en önemlilerini ve günümüz Türkçesine aktarılmamış olanların tamamını kitabımın belgeler kısmına aldım. İsteyen bunların tamamını oradan okuyabilir.

Egemen sınıfların ütopyaları

- Peki, egemen sınıfların da ütopyaları yok mu?

- Olmaz olur mu? Her egemen sınıf, hem iktidara gelmezden önce hem de sonra yeni bir dünya kurma vaadiyle güç toplar. Bu soruyu iki düzlemle yanıtlamakta fayda var. Birincisi her devrimci hareket, halkın birikmiş özlemlerine yanıt veren yeni programlarla güç toplar ve iktidara gelir. Sonra yerleşik hale gelirken tutuculaşır, halkın özlemlerinden ve ihtiyaçlarından kopar ve zamanla gericileşir. Bu, maddenin diyalektiğine uygundur. İkincisi ise devrimci olmadığı halde iktidara gelen yeni bir hareketin durumudur. Bunlar da halka bir ütopya sunmak zorundadır. Ya mevcut özlemleri manipülasyon yoluyla kendine mal eder ya da yeni bir dünya vaadiyle ortaya çıkarak kendi ideolojisini temellendirir, toplum içinde hegemonyasını kurar ve taraftar toplar.

İnsanlık tarihinin en lanetli iktidarlarından biri olan Nazi iktidarı bile Alman milletini "3. Reich" adı verilen Roma-Cermen İmparatorluğu hayaliyle büyülemişti. Hitler'i sadece başıbozuklar, işsizler, ipsiz sapsızlar desteklemedi, fakat zamanla Alman milletinin en gözde bilimadamları, filozofları ve aydınları da destekledi. Bunu da faşist ütopyasıyla becerdi. Hitler 1930'larda Almanlara, ama sadece onların faydalanacakları yeni bir uygarlık vaat ediyordu. O Alman milletinin en geniş desteğini alabilmek için onlara, ama sadece Ari ırkından olanlara, özgürlük-eşitlik ve kardeşlik vaat ediyordu. Onun tekelci Alman burjuvazisinin en saldırgan ve en gerici siyasi kanadını oluşturması bu gerçeği değiştirmiyor. Hitler Almanyası Almanlara sadece iş ve ekmek vermedi, aynı zamanda onlara yeni bir aile tablosu, huzurlu bir köy yaşantısı, yeni bir insan tipi ve yeni bir millet olma özlemi sundu.

Bugünün Türkiye'sine bakalım? AKP iktidarı da bütün kokuşmuşluğuna, yozluğuna ve gericiliğine rağmen demagojiye başvurarak yeni insan, yeni aile, yeni Türkiye diye ortaya çıkmıyor mu? ABD'de Obama da iktidara gelirken yeni bir başlangıç yapacağını, yoksullar, Latinler, Zenciler ve evsizler için yeni bir dönemin kapısını aralayacağını vaat etmedi mi? Seçim sloganı "Yes we can" değil miydi?

Bütün egemenlerin başvurduğu temel şiar "birlik ve dirliktir". Bu, kim olursa olsun, herkesin korunacağının ve mutlu bir yaşam süreceğinin vaadidir.

1. Meşrutiyet'in liderlerinden Ziya Paşa (solda) ve Namık Kemal, aynı zamanda Tanzimat'tan sonra kaleme alınan ilk ütopyaların da yazarlarıdır.

Türklerin ütopyası olamaz mı?

- Aslında ütopya yazını bağlamında Türk modernleşmesinin tarihini yazdığın da söylenebilir. Türk modernleşmesinin güdük olduğu yolunda tezler var. Bunlar "Türklerin ütopyası yok" söylemiyle birleşiyor mu? Türk modernleşme sürecinin zaman ve mekân olarak Batı modernleşmesinden farklı yönleri (anti-emperyalizm, sosyalizmden etkilenme vb.) ütopya yazını örneklerine yansıyor mu?

- Evet, Türk ütopyalarının tarihi aynı zamanda Türk modernleşmesinin de tarihidir. Bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Her ütopya yeni bir dünya vaat ederken doğal olarak mevcut uygarlık birikimine başvurur. 1900'lü yıllarda uygarlık birikiminin doruğu Avrupa'ydı, ama aynı zamanda çürüyen Avrupa. Zaman zaman Avrupa'nın çürümüşlüğünden söz edilir. Bu doğrudur, ama çürüyen şey aynı zamanda hâlâ en ileri olan şeydir de.

Türk modernleşmesi ne yazık ki emperyalizmin dorukta olduğu, en güçlü ve en gelişmiş döneminde ortaya çıktı. Bu nedenle de gelişmesi sınırlı kaldı. Eskiden 17. ve 18. yüzyıllarda, tekellerin henüz oluşmadığı, dünyanın tekelci kapitalizm tarafından bütünüyle ele geçirilmediği, yani dünyada merkez ve çevre ülkeler ayrımının bütün katılığıyla oluşmadığı dönemde kapitalist sistem içinde kalarak gelişme olanakları yakalamak mümkündü. Ama bizim açımızdan bu tren 20. yüzyılın başlarından itibaren esas olarak kaçtı. Nitekim 20. yüzyılın siyasi tarihi de bunu kanıtlıyor. Gelişmekte olan ülkeler içinde hamle yapan ülkelere bakıldığında görülecektir ki bunlar, esas olarak sosyalist gelişme modelini benimseyen ülkelerdir (Rusya, Çin, Kore, Vietnam). 1960'lı yıllarda ortaya çıkan ulusal kurtuluş hareketleri, yeniden emperyalist merkezlerin güdümüne girerek tarihsel misyonlarını tüketti. Bunu görmek için çevremize bakmak yeterlidir.

"Türklerin ütopyası yoktur" diyenlerin başvurdukları temel tez, Türkiye'nin modernleşmeyi becere-

mediği ve her şeyi Batı'dan aktarma yoluyla edindiğidir. Birincisi Türkiye'nin modernleşmede güdük kalması Türklerin ütopya yazamayacaklarının kanıtı olamaz. Her ütopya, her ne kadar fantezinin sınırları olmasa da gene de içinden çıktığı toplumun verileri ve özlemleriyle sınırlıdır. Türk ütopyalarının durumu da böyledir. 18. ve 19. yüzyıl Türkiyesinin sorunları ve özlemleri bağımsızlık, cumhuriyet ve halkçılık olarak ifade edeceğimiz demokrasiydi. Bunların gerçekleşmesi Türkiye'nin gelişmesinin önünü açacaktı, ki ütopyalar da bunlara vurgu yapıyor. Namık Kemal'in ütopyasında "herkesin kendi padişahı olduğu" güçlü bir sosyalist söylem vardır. Hüseyin Cahit'in *Hayatı Muhayyel*'inde özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ülküsü hüküm sürmektedir. Gaspıralı'nın ütopyalarında toplumsal geriliklerimiz gündemdedir. 1915'ten sonra yazılmış ütopyalarda emperyalizmden kurtuluş, Türklerin birliği ve ülkelerinin geleceği söz konusudur. Çünkü ellerindeki son Anadolu topraklarını da kaybetmekle yüz yüzedirler.

Türk ütopyalarının, eğer tarihe tarihsel materyalist olarak yaklaşırsanız, Avrupa'da yazılmış ütopyalardan özde hiçbir farkı yoktur. Ne demektir bu? Tarihe zaman dışından, yani gelişmenin somut olanaklarını ve olasılıklarını dikkate almaksızın bakarsanız, yanılırsınız. Böyle bakarsanız başta Türkler olmak üzere günümüzün bütün insanlığını lanetleyebilir ve tarihin çöp sepetine atabilirsiniz. Emperyalist merkezler bugün açısından bakılınca gelişmenin dinamizmini tekellerinde tutuyorlar, ama insanlık tarihini yüzlerce, binlerce yıllık süreçler içinde değerlendirince bunun geçici bir durum olması gerektiğini anlarız.

Çin örneğine bakalım. 17. ve 18. yüzyılın Çin'i dünyanın en gelişmiş ülkesiydi. 18. yüzyılın ünlü iktisatçısı Adam Smith de bunu böyle görürdü. Ama sonra gelişen kapitalist-emperyalist ülkeler onu önce cendereye aldı, sonra sömürdü ve insanlarını açlığa mahkûm etti. Avrupa-merkezci bir bakış açısıyla bakınca, 1900'lerin Çin'i tam bir insanlık yüz karasıydı. Çinliler kendi ülkelerinde yabancıların kölesi durumundaydı ve çöpçüler sabah saatlerinde açlıktan ölen Çinlilerin cesetlerini topluyorlardı. Ama sonra önce 1911 devrimiyle silkindi ve kendine geldi, sonra 1949 devrimiyle ayağa kalktı ve şimdi dünyanın her alanda gelişme motoru haline geldi. Sadece üretimde değil, bilimde de öyle. Sanat ve edebiyatta da büyük bir gelişme gösteriyor ki, bunu önümüzdeki 10 yıl içinde daha net göreceğiz.

Yeniden soruya dönersek; Thomas More ütopyasında o dönemin Avrupasının sorunlarını ele almıştı. O dönemde Avrupa'da dinler savaşı vardı ve o ütopyasında herkesin

dinine saygı gösterilmesini yazdı. İngiltere'de koyun üretimini teşvik etmek için köylülerin meralarına el konuyordu, çünkü yeni gelişmekte olan burjuvazinin atölyeleri, koyun yünlerine ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle *Ütopya*'da mal-mülk ortaklığı vardır. 19. yüzyıla geldiğimizde ne görüyoruz? Kentlerin varoşlarına tıkılmış milyonlarca işçiyi ve onların konumlarından kaynaklanan kentin sorunlarını. 19. yüzyılın ütopik sosyalistleri ise bu sorunları aşmak için ütopyalar tasarladı. Ütopyalarında yeni kentler, yeni üretim modelleri, yeni toplumsal üretim ve bölüşüm ilişkileri tasarladılar. Bu nedenle de 20. yüzyılın ütopyaları hem daha özgürlükçüdür, hem de daha karamsar. Yani her dönemin ütopyası kendi toplumsal ufkuyla sınırlıdır. Avrupa bizden daha gelişkin olunca bir kısım Tanzimat aydınımız da hemen yazılarında ve konuşmalarında geriliğimizden dem vurmaya girişmektedir. Bu bizim sınırlılığımızdır, ama kesinlikle ütopya yazamayacağımızın ifadesi olamaz.

Türk ütopyaları içinde yazılmış en gelişkin eser kuşkusuz Yakup Kadri'nin *Ankara*'sıdır. Bunu başka bir zaman daha etraflıca değerlendirmek gerekir.

Eski Türklerde ütopya

- Türklerin tarihinde daha da geçmişe gidersek, Osmanlı döneminde, Orta Asya destanları ve masallarında ütopya izlerine rastlanabilir mi? Bu konuyu da çalışmayı hedefliyor musun?

- Her ne kadar Osmanlı aydınları, modern ütopya geleneğiyle 19. yüzyılın ortalarından itibaren tanışıyor olsa da, tarihimizin derinliklerinden gelen ütopik ve fantastik eserlerle pek haşır neşirdiler. *Dede Korkut Hikâyeleri*, *Bin Bir Gece Masalları*, Farabi'nin *Faziletli Devlet*'i, *Kutadgu Bilig*, Orhun Yazıtları, Battal Gazi Destanları, diğer hikâye ve söylenceler; Mevlana'nın ve Yunus Emre'nin ütopik şiirleri; Alevi kitlelerin "Rıza Şehri" ve tabii ki Simavnalı Bedreddin'in gelecek toplum tasarısı, bunların bazılarıydı.

Ayrıca Nizam-ül Mülk'ün ünlü *Siyasetname*'si (37) bir dizi eşitlikçi çevrelerden, hareketlerden ve isyancılardan söz eder.

Tarihsel olguların da ortaya koyduğu gibi, her yeni toplumsal hamle ütopik hedefler içeren efsanelerle ifade olunmaktadır. Orta Asya'nın sorunu kavimleri bir çatı altında toplamak, "birlik ve dirliği sağlamaktı." Örneğin, Orta Asya'daki Orhun Yazıtları'nı gözden geçirdiğimizde Türklerin, 9. yüzyılda devrimci bir hamle gerçekleştirdiklerini ve geleceğe dair eşitlikçi tasarılar öngördüklerini görürüz. (38)

Devletlerin oluşum süreci aynı zamanda toplumların sıçrama dönemidir de. Siyaset, felsefe ve edebiyat da bu süreçlerde ataklar yapar. Sanırım bundan sonra Türklerin 9. yüzyıldan başlayarak Osmanlı dönemine kadarki sürecini ütopyalar ekseninde yeniden gözden geçirmeliyiz. Bu konuda belli bir mesafe aldık, ama bu henüz yeterli değildir.

Doğu toplumlarında ütopya

- Genel anlamda Doğu toplumlarında sınıf mücadelesinin olmadığı, bunların durağan toplumlar olduğu, devlet etkisinin baskın olduğu iddia edilir. Bu konuda ne diyorsun? Doğu'da ütopya yok mu? Çalışmanı Doğu toplumlarına doğru genişletmek istemez misin?

- Doğu toplumlarının despotik bir tarzda yönetildiği, bu toplumların sınıflara bölünerek toplumsal ayrışmaya uğramadıkları ve bu nedenle de siyaset, felsefe ve ekonomik alanda durağan oldukları, devrimci bir gelenek yaratamadıkları gibi tezler Avrupa'nın merkezlerinde ve dolayısıyla bizim akademik dünyamızda da pek yaygındır. Ama bunlar doğru değildir. Uygarlıklar birbirinden farklı yollar izleyebilir. Her toplum bir başka toplumun ayak izinden yürümek zorunda değildir. Bırakalım ilkel komünal toplumların yapılanışını, kölelik sistemi bile Avrupa'nın birçok ülkesinde farklı biçimlerde ortay çıkmıştır. Cermen toplumlarının büyük bir kısmı köleliği yaygın olarak yaşamamıştır. Çünkü köle emeğine ihtiyaç duyacağı bir süreçten geçmemiştir.

Doğu toplumlarının ve özellikle de Osmanlı toplumunun kendi içinde bölünmediği teorisi kısmen geçen yüzyılın başlarında Kemalist aydınlar arasında da pek revaçtaydı. Aynı anlayış Rus devrimcileri arasında da pek yaygındı. Bunun nedeni hem Rus hem de Osmanlı toplumlarının kapitalizmle geç bir süreçte tanışmış olmasıdır. Rusya'da 19. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan halkçı akım (Narodnikler) toplumsal aşama atlayarak, yani köylülüğe dayanarak sınıfsız topluma geçmeyi öngördü. Aynı anlayış bizim Kemalist-halkçı gelenekte de görülmüştü, ama bunlar yanlış teorik anlayışlardan kaynaklanıyordu.

Doğu toplumları, ki bunların başında Osmanlı, Rus, Hint ve Çin toplumları gelir, kendi içinde kısmi bir ayrışmaya uğramış belli kent merkezlerinde kendi burjuvalarını da yaratmıştı. Gerçi emperyalist sömürü ve talan 19. yüzyılın başından itibaren bu ayrışmayı Çin, Osmanlı

Türk ütopyaları içinde yazılmış en gelişkin eser, kuşkusuz Yakup Kadri'nin *Ankara*'sıdır.

ve Hindistan'da kösteklemişti. Ama gene de bu ülkelerde sınıf mücadelesi geleneği köklüdür. Çin tarihi, bir bakıma büyük kitlesel sınıf mücadeleleri tarihidir. 2000 yıllık süreçte en az on tane büyük köylü isyanı ve bunu takip eden hanedanlık değişimi söz konusu olmuştur. Şu son 200 yıllık Çin tarihi incelendiğinde bile, bu olgu en belirgin şekliyle karşımıza çıkar. Köylü isyan geleneği Çin toplumunun en karakteristik özelliğidir. Aynı şeyi Hindistan'da da görmek mümkündür, ama bu gerçeğin yazılı metinleri ancak son 50 yılda ortaya çıkarılmıştır. Sovyet tarihçilerinin bu konuda esaslı çalışmaları vardır.

Peki, Doğu toplumlarının ütopyaları yok mu? Olmaz olur mu? Çin'de eşitlikçi hareketler üzerine kapsamlı araştırmalar vardır. Rusya'da köylülerin eşitlikçi komünleri bulunmaktaydı. İslam âlemi 9. yüzyıldan itibaren birçok eşitlikçi hareketlerin felsefi metinlerine ve köylü isyanlarına şahit olmuştur. Çinli Me-ti ve Lao-tse gibi düşünürler dünya çapında kabul gören barışsever ve eşitlikçi filozoflardır. Bu konuda araştırma yapmak isteyenlere, geçen yıl hazırladığım ve Yordam Kitap'tan çıkan *Dünyayı Değiştiren Düşünürler* adlı kitabımı anımsatmak isterim.

Ancak bu alanda yapılanların yeterli olmadığı açıktır. Bu türden araştırmalarda önemli olan neyin nerede araştırılacağının saptanmasıdır. Kendi adıma bunu kısmen yaptım ve şimdi görev bu alana ciddi bir şekilde yoğunlaşmaktır. Sanırım önümüzdeki yıllarda buraya daha fazla zaman ayıracağım.

DİPNOTLAR

1) E. Phillips, *Visionen und Utopie*, Eco Ver., Köln, 1999, s.18.
2) H. Uhlig, *Die Sumerer -Ein Volk am Anfang der Geschichte,* Gondrom Ver., Bindlach, 1993, s.37-39.
3) S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Kabalcı Yay., İstanbul 1992, s.133-134.
4) S. N. Kramer, age, s.133-134.
5) Alfred Doren, *Wunschräume*, s.126 vd.
6) Karl Kautsky, *Vorläufer des neueren Sozialismus*, Bd. I, II, Berlin, 1947.
7) Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*, Bd. III, Suhrkamp Ver., Frankfurt, 1976.
8) Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, Çev. Mehmet Okyayuz, Epos Yay., Ankara, 2004; Mannheim, *Ideologie und Utopie*[4], Verlag Schulte-Bulmke, Frankfurt, 1965.
9) Lewis Mumford, *The Story of Utopias*, New York, 1922.
10) Hans Freyer, *Die Politische Insel*, Wien, 2000.
11) Martin Buber, *Der Utopische Sozialismus*, Köln, 1967.
12) Paul Tillich, *Gesammelten Werke,* Bd. V, Stuttgart, 1963.
13) Max Horkheimer, *Die Utopie,* Neusüss, *Utopie,* s.178-193.
14) Karl R. Popper, *Utopie und Gewalt*, Neusüss, *Utopie*, Frankfurt, 1986, s.313-327.
15) Herbert Marcuse, *Phantasie und Utopie, Triebstruktur und Gesellschaft*, Frankfurt, 1973, s.140 vd.
16) David Riesman, *Utopisches Denken in Amerika*, Neusüss, *Utopie*, Frankfurt, 1986, s.327-339.
17) Raymond Ruyer, *Die utopische Methode*, Neusüss, *Utopie,* Frankfurt, 1986, s.339-361.
18) Martin Schwonke, *Die Utopie*, Neusüss, *Utopie*, Frankfurt, 1986, s.235-263.
19) Fred L. Polak, *Die Utopie,* Frank Emanuel, *Utopias und Utopian Thought*, London, 1973.
20) Georges Duveau, *Die Utopie*, Neusüss, *Utopie*, Frankfurt, 1986, s.399-425.
21) Georg Quabbe, Neusüss, *Utopie* Frankfurt, 1986, s.286-299.
22) Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*, Bd. II, s.555 vd.
23) Bloch, *Freiheit und Ordnung*, Reclam Jun. Ver., Leipzig, 1985, s.51.
24) K. Mannheim, *Ideologie*, s.169.
25) Neusüss, *Utopie*, s.108.
26) Aktaran ve yorumlayan R. Kilminster, *Zur Utopiediskussion aus soziologischer Sicht*, Voßkamp, *Utopie,* Bd.I., s.70.
27) Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sadık Usta, "Sunuş", *Platon'dan Jambulosa Antikçağ Ütopyaları*, Kaynak Yay.
28) Helmut Berve, *Antikçağ Üzerine Altı Konferans*, İst. Ün. Ed. Fak. Konferansları, İstanbul, 1958, s.70.
29) R. Günther/R. Müller, *Das Goldene Zeitalter*, Leipzig, 1988, s.88. Ayrıca bkz. R. Günther, *Der Klassencharakter der sozialen Utopie in Rom in den letzten zwei Jahrhunderten v. u. Z.*, Leipzig, 1961.
30) 12. ve 13. yüzyıllar arasında yaşamış olan Joachim de Fiori, Kilise'nin de ortak olduğu baskı ve zulüm düzenine karşı çıkan ilk keşişlerdendi. O, İsa'nın ve havarilerinin ilk Hıristiyan cemaatine dayanarak, yoksulların eşitlik ve özgürlük özlemlerini haklı bulmuştu. Bunun için Batı dünyasında ilk teorik zemini sunan da o olmuştu. Görüşleri, eşitlikçi Hıristiyan tarikatlarını güçlü bir şekilde etkilemişti. Özellikle de Asya'nın eşitlikçi Müslüman dervişleri gibi zenginleri lanetleyen, yoksulluk içinde ve kanaatkârlıkla yaşamayı vaaz eden gezgin keşişler, de Fiori'nin militan savunucuları olmuşlardı. Fiori'ye göre, insanlık tarihi üç ana aşamadan ibaretti. Birincisinde Tanrının yasaları olan Eski Ahit, ikincisinde Tanrının oğlunun yasaları olan Yeni Ahit ve üçüncüsündeyse kutsal ruhun yasaları olan eşitlik ve adalet düzeni hüküm sürecekti. İnsanlık, bunun arifesinde bulunuyordu. Artık devlet ve Kilise'yi kötülüklerinden temizlemek de gerekmezdi; çünkü onlar "Üçüncü Binyıl" düzeninin kurulmasıyla nasıl olsa ortadan kalkacaktılar. De Fiori, Kalabriyalıydı ve *Güneş Ülkesi* adlı ütopyanın yazarı ve hemşerisi olan keşiş Campanella'yı da çok etkilemişti. Ayrıca Fiori'nin uygarlıkları aşamalara ayıran görüşleri, 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki süreçte ortaya çıkan bütün eşitlikçi ve halkçı programlara zemin oluşturacaktı.
31) H. Karasek, *Die Kommune der Wiedertäufer*, Berlin, 1987; Lasky, Melvin, *Utopie und Revolution*, Hamburg, 1989, s.38 vd.
32) Paul Lafargue, *T. Camapanella, Eine kritische Studie über sein Leben und über Der Sonnenstaat*, Paris, 1895.
33) Thilo Ramm, *Der Frühsozialismus, Quellentexte*, 2. erweiterte Ausgabe, Stuttgart, 1968 (Sunuş bölümü); Helmut Swoboda (Hrsg.), *Der Traum vom besten Staat*, München, 1987, 291 vd.
34) Mark Halloway, *Utopian Communities in America, 1680-1880*, New York, 1966; Peter Boerner, *Utopia in der Neuen Welt - Von europäischen Träumen zum American Dream, Utopieforschung* Bd. II içinde, s.358 vd.
35) Andreas Voigt, *Die sozialen Utopien, Fünf Vorträge,* Leipzig, 1906, Birinci Konferans.
36) Age
37) Nizam ül-Mülk, *Siyasetname*, 2. Baskı, Dergah Yay., İstanbul, 1987.
38) Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK, Ankara, 2006, s.23, 25, 27, 33, 47, 49, 51, 55 ve 59.

Felsefi açıdan ‘inanmak’ ya da ‘inanmamak’

Kanımca, teorik olarak, teizm ne kadar mümkünse, ateizm de o kadar mümkündür. Teistlerin ateistlerden daha fazla olmaları, teizmin ateizmden daha makul olmasından değil, onu destekleyen sosyal-siyasal yapının egemenliğindendir. Pratik açıdan da, teizm ateizmden ya da ateizm teizmden daha üstün değildir; çünkü ne teizm ne de ateizm, kendi başına erdemlilik sağlar. Erdemliliğin temeli insanın kendisidir.

Doç. Dr. Hasan Aydın
OMÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Genelde teistler, bir fenomen olarak ateizmi ve ateistleri yok sayma eğilimi taşırlar. Onlara göre, ateist diye birisi yoktur; çünkü Tanrı’yı tanımayan, ona inanmayan hiç kimse olmaz; adeta Tanrı fikri doğuştandır ve insan bilincine işlenmiştir. Bu nedenle, sadece karşı tarafın dini anlayışından, Tanrı tasarımından hoşlanmadığı için ateist olduğunu söyleyenler vardır. (1) Bu anlayış yeni değildir; ortaçağ Hıristiyan ilahiyatçısı, St. Anselmus’un “kalbimde Tanrı yoktur” diyen aptalın zihninde bile kendisinden daha yetkini düşünülemeyen bir Tanrı idesi vardır (2), dediğini biliyoruz. Bu bakış açısının kimi felsefi çevrelerde günümüzde de önemli bir taraftar bulduğu anlaşılmaktadır. Sözgelimi, ünlü İngiliz düşünürü John Baillie, ateistlerin kalplerinde olanları inkâr ettiklerini (3); J. A. T. Robinson, Tanrı’nın varlığının içsel bir zorunluluk olduğunu, ateistin ise bu içsel zorlamadan kaçan birisi olduğunu ileri sürmektedir. (4) Yine Thomas Curtis ve John Balguy gibi düşünürler, ateistlerin Tanrı’nın varlığına karşı, kasten kör olduklarını ileri sürmüştür. (5) Willherberg, insanı “homo religious” olarak nitelemekte, insanın doğasında bulunan bir özellik nedeniyle sonsuz bir varlığa ilgi duyduğunu ileri sürmektedir. (6) Benzer anlayışların Türkiye’de de savunulduğu, hatta bilimsel nitelikli olması gereken tezlere değin girdiği görülmektedir. Sözgelimi Efsun Ergezen, “Günümüz Ateistlerinde Hayatı Anlamlandırma” adlı tezinde “Mutlak Ateizmin İmkânsızlığı” adlı bir bölüme yer vermekte, Türkiye’deki alan yazınına atıflarla şöyle demektedir:

“Ateist sadece Tanrı’nın varlığını reddetmekle kalmayıp zihninde hiçbir surette Tanrı kavramı olmadığını söyleyen kişidir. Ancak bunun mümkün olmadığına ilişkin güçlü tezler ileri sürülmüş ve ciddi tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar esnasında bazı düşünürler her ne olursa olsun ateizmin imkânsızlığından bahsetmiş, bir kısım düşünürler ise bunun aksini savunmuşlardır. Mutlak ateizmle ilgili ateistlerin fikirlerine bakıldığında pek çok şeyin genelleme olduğu ve zorlama yorumlara başvurduğu anlaşılmaktadır. Kabul etsin veya etmesin bütün insanların zihninde Tanrı kavramı vardır. Bu kavram değişik kültür ve dinlerde farklı biçim almakta ve farklı niteliklere bürünebilmektedir. Bunlardan hangisinin daha anlaşılır olduğu ya da olmadığı bir tarafa, bütün insanlarda böyle bir fikrin bulunması daha işin başında mutlak ateizm iddialarını boşa çıkartmaktadır. Tanrı’ya inanmadığını söyleyen insanlar zihinlerindeki bu kavrama Tanrı ismini vermek istememektedirler. Ateistlerin büyük çoğunluğu Tanrı’nın var olmadığını söylemekle birlikte kesinlikle evrende bir kaos bulunduğunu ya da kainatın düzensiz bir kütle yığını olduğunu iddia etmemişlerdir. Dolayısıyla onlar da evrende hâkim olan gizli bir gücün, sebebin, enerjinin, kozmik bilincin bulunduğunu belirtmektedirler. Sonuçta Tanrı’yı kabul etmeseler dahi görünen mevcut durum ve düzen karşısında Tanrılık işlevi gören bir ilkenin, gücün veya açıklamanın arayışı içerisinde bulunmuşlardır. Özellikle materyalist olan ateistler teorik olarak aşkın bir Tanrı fikrini reddetmekle birlikte, içkin bir Tanrı kavramını benimsemişlerdir. Yani onlar bir anlamda doğanın kendini Tanrı olarak görmüşlerdir. Doğaya sonsuzluk, sınırsızlık, yaratıcılık, ezelilik ve ebe-

dilik gibi nitelikler atfetmekle bir şekilde onu kutsallaştırmışlardır. Bu da onların dinden farklı olsa da bir Tanrı kavramına sahip olduklarını ortaya koymaktadır." (7)

'İnanma ve inanmamanın' doğasına ilişkin kimi belirlenimler

Ateizmin imkânsızlığı, yani Tanrı'nın mutlak reddinin mümkün olmadığı savı çok yaygındır ve sürekli toplumsal bilinçaltına işlenmektedir. Bu sav doğru mudur? Gerçekten dinsiz olmak, Tanrı'ya inanmamak olanaksız mıdır? Tanrı inancı bilincimize işlenmiş a priori bir kavram mıdır? "Ateizm imkânsızdır" söyleminin arkasında ne tür bir inanç ve ne tür bir strateji yatıyor? Gelin çözümlememize, sorularımıza yanıt aramak ve tartışmayı felsefi bir zemine çekmek için "inanma ve inanmamanın" doğasına (8) ilişkin kimi belirlenimlerde bulunarak başlayalım.

1) "İnanıyorum" veya "inanmıyorum" sözcüklerini gündelik yaşamda sık sık kullanırız. Birisi X'in doğruyu söylediğine inandığını, bir diğeri ise inanmadığını beyan edebilir. Bu beyanların her biri zihinsel bir tutuma gönderme yapar gibi görünür; ancak temelinde daha çok güven duygusu yer alır. Güvendiklerimizin doğruyu söylediğine; güvenmediklerimizin ise doğruyu söylemediklerine inanabiliriz. Kuşkusuz bu güvenin ya da güvensizliğin temelinde o kişiyle ilişkili olarak yaşadığımız bireysel deneyimlerimiz önemli bir yer tutabilir.

2) "İnanıyorum" ya da "inanmıyorum" deyişlerinde güven duygusu kadar ve belki de daha fazla, karşıdaki kişiye yönelik ilişkisel mesafenin de güçlü bir rolü vardır. Sevdiğimiz insanlara daha fazla bağlı olduğumuz için onlara daha kolay güvenir ve inanırız.

3) "İnanıyorum" ve "inanmıyorum" gerekçelere de bağlıdır. Eğer gerekçelerimiz lehte ve aleyhte artıyorsa tutumumuz daha da belirgin bir hale gelir. Çünkü bizde tutumumuza temel olan gerekçeler ortaya çıkar. Gerekçeler arttıkça, inanma durumundan çıkar, bilme dediğimiz yeni bir zihinsel duruma geçeriz.

4) "İnanıyorum" ve "inanmıyorum", korku ve umut temelli ise, kimi kez eylemlerimizi de köklü bir biçimde belirler. Televizyonda duyduğumuz bir haber sözgelimi güçlü bir depremin olabileceği haberi, o geceyi evde geçirip geçirmeyeceğimizi belirler. Bir parça inanıyorsak, ya da içimizde en ufak bir şüphe varsa, o geceyi evde değil dışarıda geçirebiliriz.

5) Felsefi olarak inanç yaşamımızın her yanında vardır; birisine günaydın dediğimizde bile bizi anlayabileceğini, Türkçe bildiğine vb.ye inanırız.

6) Her inancın eylemlerimizi belirlediği söylenemez. Çünkü kimi inançların pratik yaşamla doğrudan bağları yoktur. Sözgelimi UFO'lara inanmak pratik ve gündelik yaşamımızı çok ilgilendirmez; bu yüzden sadece UFO'lara ilişkin bilişsel bir tutum olarak kalırlar.

7) Metafizik inançlar, sözgelimi Tanrı vardır ya da Tanrı var değildir, ikinci bir yaşam vardır ya da var değildir; reenkarnasyon vardır ya da var değildir gibi inançlar gündelik, pratik inançlardan doğası ve yapısı itibarıyla ayrılırlar. Gündelik, pratik inançların çoğu gündelik yaşamda bir biçimde sınanabilirler; ama metafizik inançlarda bu türden bir sınama yoktur. Sözgelimi, günaydın dediğimiz birisi bize geri dönerek günaydın derse bizi anladığını anlamış oluruz. Oysa tanrı vardır ya da var değildir sözü, böyle değildir. Kimileri, Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu hakkında mistik bireysel deneyimler yaşadığını ileri sürebilir, ama bunlar daima bireysel olarak kalırlar.

8) İnancın hem gündelik hem de metafizik bağlamının oluşu, yer yer farklı inançların birbirine karışmasına neden olur. Hiç kimse beni anlamıyor diye inanarak yaşamak oldukça zordur; çünkü insanın iletişime gereksinimi vardır. Oysa Tanrı'ya inanmadan yaşamak hiç de bu türden bir sorun oluşturmaz. Gündelik ve metafizik inançların birbirine karışmasını engellemek için aslında, iman ile inanç arasında bir ayrıma gitmek, metafizik inançlara iman demek daha doğru gözükmektedir. Böylece kavram karmaşası bir parça engellenebilir.

9) "Bilmek" ile "inanmak" da birbirinden farklı iki zihinsel tutumdur. İnsan her bildiğinin doğruluğuna inanır ama her doğruluğuna inandığı şeyi bilemeyebilir. Bu mantıksal bir durumdur, X'in doğru olduğunu biliyorum ama buna inanmıyorum denilemez; oysa X'in doğruluğuna inanıyorum, ama durumun öyle olup olmadığını kesin olarak bilmiyorum denilebilir. Kanımca, Tanrının varlığına inanmak ya da inanmamak, bu ikinci türdendir.

Negatif ve pozitif ateizm

"İnanma" ve "inanmama" üzerine yaptığımız bu belirlenimlerden yola çıkarak, metafizik inançlarımızın sınanabilir türden olmadıklarını, birtakım gerekçelere dayansalar da bu gerekçelerin büyük ölçüde öznel-bireysel olduğunu, bu nedenle onların temelinde psişik yaşantıların yer aldığını söylemek gerekir. Bu haliyle onlar birer kabul ve iman olmak durumundadır. Şimdi, Tanrı'nın varlığına inanıyorum ya da Tanrı'ya iman ediyorum ile bunun değilinin durumu nedir? Kanımca, bir Tanrı inancına sahip deist, teist, panteist ve panenteist (9) "Tanrı vardır" önermesine inanırken, ateist, "Tanrı var değildir" önermesine inanır. Her iki kesim

de aslında bir önermeye inanır. Bu iki tutuma katılmayıp, agnostik olan, yani ne vardır ne de var değildir diyerek yargıyı askıya alan bir gruptan daha söz edilebilir.

Buna göre, mutlak ateizm imkânsız mıdır? Kimi kesime göre, daha önce de söylediğimiz gibi bu imkânsızdır. (10) Bunlara göre, Tanrı inancı doğuştandır; bir kavram olarak aprioridir ve insan inançsız yaşayamaz. Tanrı kavramının doğuştan ya da apriori olduğu savı tümüyle temelsizdir; çünkü bunu ne mantıksal ne de gerçeklik bakımından kanıtlamak olanaklıdır. İnsanın inançsız yaşayamadığı savına gelince, evet, insanın inançsız yaşamını sürdürmesi neredeyse imkânsızdır; ama insan yaşamını imkânsız kılan inançsızlık pratik yaşama dönük olan inançsızlıktır. Yoksa insan Tanrı'nın yokluğuna inanarak yaşamını hiçbir sıkıntı çekmeden sürdürebilir ve sürdürenler de vardır. Ama burada, bir noktanın altını çizmek gerekir: Tanrı'nın olmadığına inanmak da bir tür inançtır. İki tür ateizmle karşılaşılır: İlki negatif ateizmdir; bu ateizm türünde, Tanrı'ya inananların ileri sürdükleri savların eleştirisi merkezi bir yer tutar. Bu tür insanlar aslında dindarların ve Tanrı'ya inananların Tanrı'ya yönelik ileri sürdükleri şeyleri kabul etmezler. Tanrı'ya inanan, iyi kötü her şeyi Tanrı'ya ilişkiriyorsa, tüm savaşlar ve kötülüklerin altında Tanrı'yı görüyorsa, birisinin ben böylesi bir Tanrı'ya inanmıyorum deme hakkı vardır. Yine birisi Tanrı konuşur, ister, bilir, irade eder, intikam alır, tuzak kurar vb. diyorsa, birisi Tanrı insana benzetiliyor, oysa o bunlardan yücedir diyerek bu söylemleri reddedebilir. Tüm kutsal kitaplardaki Tanrı'ya ilişkin söylemleri de Tanrı'ya yakıştırmayabilir. Hatta çelişik bulabilir. Bu tür negatif ateizmde, Tanrı'nın mutlak inkârı yoktur; sadece ona yönelik yapılmış tanımlamaların inkârı söz konusudur. Ancak ikinci bir tür ateizm daha vardır. Bu ateizm türü pozitif ateizmdir. Bu tür ateistler, Tanrı'ya inananların ona ilişkin tanımlamalarını reddetmekle kalmazlar, aynı zamanda Tanrı'nın olmadığını da kanıtlamaya çalışırlar. Bunu ya çeşitli felsefi ilkelerden yola çıkarak yaparlar ya da bilimsel verilerden yola çıkarak düşüncelerini gerekçelendirmeye çalışırlar. (11) Kanımca bu türden pozitif ateizmin son dönemlerdeki en şöhretli savunucusu *Tanrı Yanılgısı* (*The God Delusion*) kitabının da yazarı olan R. Dawkins'tir. (12)

Negatif ateistlerin yanında pozitif ateistlerin de bulunması (13), mutlak ateizmin olmadığı savını en azından söylem itibarıyla kuşkulu hale getirir. İnançlar içsel olduğu için kişilerin beyanları söz konusudur; kişi ben Tanrı'ya inanmıyorum diyorsa, ona sen Tanrı'ya inanıyorsun, inançsız yaşanmaz demek bir safsatadan öteye gitmez. Bu yüzden İslam teoloji (kelam) geleneği de, imanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar olarak tanımlamıştır. (14) Mutlak ateizmin olmadığını ileri sürenler aslında bir strateji ile inanan-inanmayan ayrımını inanan lehine tersine çevirmeye çalışmakta, ateistleri görmezden gelmektedirler. Siz de dilinizle inkar etseniz dahi Tanrı'ya içten içe inanıyorsunuz diyerek bir söylem inşa etmekte; inşa ettikleri bu söylemle baskı oluşturmaya çalışırlar. Bu aslında laik ve demokratik kültürün aksine işleyen bir yapı üretmek anlamına gelir. Mutlak ateizm yoktur söyleminin psikolojik temeline bakıldığında daha da ilginç bir durum ortaya çıkar: Bu durum, inananın korku, yetersizlik, bilgisizlik, koşullanma vb. psikolojik ve toplumsal nedenlerden dolayı inandığı bir güce, diğerinin meydan okuyuşunu kabullenememedir. Böylelikle inanan diğerine, diğerinin rızası olmaksızın, kendi inancını giydirmeye çalışmaktadır.

İnanmak, bireysel bir tercihtir

Felsefi olarak bir noktanın daha altını çizmek gerekir. Her Tanrı'ya inanan mutlaka bir dine inanıyor değildir. Örneğin deist ve panteist genelde kurulu dinlerin dışına çıkar. Kuşkusuz tersi büyük ölçüde doğrudur; çünkü bir Tanrı'ya inanmayan dindar yoktur. Bu nedenle, laik-demokratik toplumlarda, Anayasalarda "Din ve Vicdan Hürriyeti" kavramsallaştırması tüm gerçeği yansıtmaz. Zira tıpkı mutlak ateizmin olmadığı söylemi gibi, mutlak dinsizlik yoktur söylemi inşa etmeye yönelir. Bu söylemle aslında bir tür dinsel dayatma yapılmaktadır. Anayasalarda bu sorun ya "inanma ve inanmama özgürlüğü" ya da salt "inanma" özgürlüğü biçiminde tanımlanarak aşılabilir. İnanma sözcüğü geniş bir sözcüktür her türden dinsel, felsefi inançları hatta Tanrı'ya inanmama olarak tanımlanan ateizmi bile, o da bir tür inanç olduğu için, kapsayabilir. Tabi böylesi bir anayasada, zorunlu din dersleri ifadesi gibi bir garabet hiçbir biçimde yer alamaz. Eğer inanç eğitimi verilecekse, teistik ve ateistik yaklaşımlar ve her türden dinsel tasarımlar eşit ve nesnel bir biçimde aktarılabilir.

Türkiye laik ve demokratik bir ülke olma yolunda devam edecekse, birilerinin söylemini diğerlerine giydirmekten vazgeçmek, yurttaşların her türden inanma özgürlüğünü, genel bir kavramsal çerçevede yeniden tanımlamak zorundadır. Bu tanımlamada ne teisti, ne panteisti, ne ateisti, ne panenteisti ne de agnostiği dışlama hakkımız olmamalıdır. Tüm inançlar bireyseldir; hiç kimsenin inancını diğerlerinkinden üstün göremeye, birey-

sel olarak üstün görse de üstün göstermeye ve anayasal olarak ve hatta eğitim kanalıyla dayatmaya hakkı olmamalıdır. Çok sesli, demokratik ve laik bir Türkiye ancak böyle inşa edilebilir. Bunun tersi tutum, üretilen başat söylemlerin diğerlerini, bu diğerleri azınlık dahi olsa, yok saymaya neden olmaktadır. Öte yandan kendimizi çoğunluk içerisinde görüp bu duruma kayıtsız da kalmamalıyız; çünkü bir gün biz de azınlığa düşebiliriz. Bu nedenle empatiyi elden bırakmamalıyız. İnançlar bireyseldir; ne denli nesnelleştirilmeye çalışılırsa çalışılsın, onların bireyselliklerini yok etmek olanaksızdır. Sonra inancı nesnelleştirici tutum, birilerinin inancını diğerlerine zorla dayatmaya neden olur. Oysa bu insan haklarına aykırı bir durumdur.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir: Dinsel açıdan varlık/teizm ve yokluk/ateizm iddiası daima iki değerli mantığa dayanır. İki değerli Aristoteles mantığını, ontolojik anlamda kullanmaya o denli koşullanmışız ki, var/evet, yok/hayır ikilemindeyiz. Oysa bu ikilemi aşan köklü ontolojik sorunlar var. İşte bir kaç örnek; UFO'lar, Kaf Dağı, Agulamunko -evrenin bir köşesinde gizemli dağda yaşayan ve kadına şiddet uygulayan erkekleri iktidarsız kılan, geceleri çıkan eli usturalı korkunç bir hayalet-, Alohim, vb… Bunlara kesin olarak, epistemik bir temelde var ya da yok denilebilir mi? Bir şeyin varlığına ya da yokluğuna kesin bir biçimde işaret edemiyorsanız durum ne olacak? Mantıksal çelişki taşısa, yoktur dersiniz, bu kolay; sözgelimi kare daire yoktur; bir şey aynı anda hem kare hem daire olamaz; ancak, mantıksal çelişki taşımayan, ussal açıdan mümkün olan şeylere yok demek için tek yol kalıyor, deneysel olarak olmadığını göstermek. Yani yok olduğuna işaret etmek. Bu mümkün mü? Felsefi olarak mutlak yokluğa işaret edilemez. Bu deneysel olarak imkânsız. Aslında sadece orada, şurada, burada var olan gösterilebilir; onlara işaret edilebilir; yoka, yokluğa nasıl işaret edecek, onu nasıl göstereceğiz; orada ya da şurada yok dedik, olmadığına işaret etmeyi denedik, ama aradığınız şey evrenin her yanında olabilirse, olma olasılığından söz ediliyorsa, onun yokluğuna kim, nasıl işaret edecek. Agulamunko'nun olmadığını bana kim gösterecek? Hayalete sözde inanmayan, ama mezarlıktan geçerken hayaletlerden korkan insanları korkuya iten, onun yokluğuna işaret edilememesidir. O hep olanaklı halde varlığını sürdürüyor. Yani aklen imkan dahilindedir. Bu açıdan ontolojik anlamda, insan, daima, "var, yok ve olabilir" arasında sıkışır ve olabilirler yaşamımızı çoğu kez çekilmez kılarlar. Teistlerin dediği gibi Tanrı'nın varlığına, ya da ateistlerin sandığı gibi onun yokluğuna açıkça işaret edebilseydik, gösterebilseydik, sorun çözülürdü. (Böylelikle bir teistle ateistin kafasının aynı işlediğine işaret etmiş oluyorum; biri varlığını diğeri yokluğunu kanıtladığını düşünüyor). Ama Hume'un dediği gibi sondamız yetmiyor. Aslında bu çözümlemem, insanların neden inandığına da bir yanıt veriyor diye düşünüyorum. Annem derdi ki, bir deli bir kuyuya bir taş atar kırk akıllı çıkaramaz; birisi bir şeye var der, mantıksal açıdan imkânsız değil, olasıysa, tüm akıllılar bir araya gelse onun yokluğunu gösteremezler. Tabi varlığını da gösteremezler. Ancak, birileri var diye inanmaya başlayıp, onu yayarsa, ve o yaydığı şey bilinmezden beslenen, umut içeren ve korkutucu bir şey ise, onu deneyimleyenler bile çıkabilir; arkasında mistik bir edebiyat bile oluşabilir. Bu arada benim uydurduğum, Agulamunko, eğer inananlar çıkarsa onların zihninde varolmaya başlayabilir. Ancak birilerinin onun varlığına inanması, onu var kılar mı?

İşte varlığı da yokluğu da gösterilemeyen şeylere inanmak, sadece bireysel bir tercih işidir. Bu nedenle gelişmiş toplumlar, inanma (ya da inanmama) özgürlüğünü anayasal teminat altına alırlar. Bu teminat, sadece bir şeye inananları değil, o şeye inanmayanları da kapsar. Kanımca, teorik olarak, teizm ne kadar mümkünse, ateizm de o kadar mümkündür. Teistlerin ateistlerden daha fazla olmaları, teizmin ateizmden daha makul olmasından değil, onu destekleyen sosyal-siyasal yapının egemenliğindendir. Pratik açıdan da, teizm ateizmden ya da ateizm teizmden daha üstün değildir; çünkü ne teizm ne de ateizm, kendi başına erdemlilik sağlar. Erdemliliğin temeli insanın kendisidir.

DİPNOTLAR

1) Aydın Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, DİB Yayınları, Ankara, 2000, s.35-36.
2) Anselmus, Proslogion, *Monologion and Proslogion* içinde, çev.: T. Williams, Hackett Publishing Company İndianapolis 1995, 165-167.
3) Bkz. J. Baillie, *The Sense and the Precence of God*, Oxford 1939, s.4.
4) J. A. T Robinson, *The New Reformation*, London 1965, s.117 vd.
5) D. Berman, *A History of Atheism in in Britain*, London 1988, s.8.
6) K. Nielsen, *Philosophy and Atheism*, New York 1985, s.124.
7) Efsun Ergezen, *Günümüz Ateistlerinde Hayatı Anlamlandırma*, AÜSBE, Ankara 2004, 22-23. Efsun Ergezen "Mutlak Ateizmin İmkânsızlığı" başlığı altındaki tüm bilgileri, Aydın Topaloğlu'nun *Ateizm ve Eleştirisi* (DİBY, Ankara, 2000) adlı yapıttan aktarmaktadır. Bu aktarımcılık da, aslında bilimsel açıdan tezlerde karşılaşılan en temel problemlerden birisidir.
8) İnanmanın doğasına ilişkin Türk felsefe kültüründe en temel yapıt, kanımca Uluğ Nutku'nun *İnanmanın Felsefesi (Özebakışçı Bir Giriş)*, Anı Yayınları, 2012 adlı yapıttır.
9) Bu tasarımlar için bkz. Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk yayınları, Ankara 1992, s.170 vd.
10) Aydın Topaloğlu, *Ateizm ve Eleştirisi*, DİB Yayınları, Ankara, 2000, s.36 vd.
11) Bkz. Nebi Mehdiyev, *Tanrı İnancının Rasyonelliği*, İsam Yayınları, İstanbul 2008, s.28 vd; 35 vd.
12) R. Dawkis, *The God Delusion*, Houghton Mifflin, 2006, s.1 vd.
13) Nebi Mehdiyev, *Tanrı İnancının Rasyonelliği*, s.35 vd.
14) Ebu el-Hasan el-Eşari, *Kitab el-Luma*, tah.: R. J. Mac Carthy, Beyrut 1952, s.75.

Kağan Güner'in *Modern Türk Sanatının Doğuşu* adlı çalışması

Genç Cumhuriyetin kültür devrimi

Ogan Güner
Söyleşi: Ender Helvacıoğlu

Sevgili arkadaşımız, dergimizin yazarı Kağan Güner'i üç yıl önce yitirmiştik. Kağan Güner'in esas olarak tamamladığı, ama son noktayı ölümü dolayısıyla koyamadığı doktora tezi, *Modern Türk Sanatının Doğuşu* adıyla Kaynak Yayınları tarafından yayımlandı. Üstü kapanmak istenen bir döneme yoğunlaşan bu önemli çalışmayı kitaplaştıran Ogan Güner ile kitabın içeriğini, Kağan'ın temel tezlerini ve bugüne yansıyan tartışmaları konuştuk.

- Bize Kağan Güner hakkında bilgi verebilir misin? Kimdir Kağan Güner? Gerek sanat akımları içerisinde, gerekse siyasal olarak konumu nedir?

- Kağan'ı çok yönlü biri olarak tanımlamak en doğrusu galiba. Resim, heykel ve çocuk kitapları illüstrasyonu alanlarında ürünler verdi. UNICEF ve UNESCO Asya Pasifik Kültür Merkezi'ndeki ulusal sanatçılarımızdan biriydi. Eserleri birçok ülkede sergilendi, birçok ödül aldı. Diğer yandan 1980'lerden itibaren *Gökyüzü*, *2000'e Doğru*, *Papirüs*, *Müdahale*, *Bilim ve Ütopya* ve elbette *Bilim ve Gelecek* gibi dergilerde siyaset, sanat ve kültür üzerine yazılar yazdı. 2009 yılından kansere yenildiği 2011 yılına kadar Doğu Akdeniz Üniversitesi Endüstri Ürünleri Tasarımı bölümünde öğretim görevlisiydi.

Yukarıda saydıklarım resmi bir özgeçmiş sayılabilir. Sanatsal ve siyasi konumu ise birbirine paraleldi galiba. Her iki alanda da Türkiye modernizminin dinamiklerine inanıyor ve bu geleneğin içinde "ilerici" bir tavırla ürün veriyordu diye tanımlayabilirim Kağan'ı. *Modern Türk Sanatının Doğuşu* adlı araştırması da, aslında SOAS-Londra Üniversitesi'ndeki Türk Sanat ve Kültür Araştırmaları dalında yaptığı doktora çalışmasının kitaplaştırılmış hali. Bu teze henüz son noktayı koymamıştı Kağan öldüğünde, ama büyük bölümü tamamlanmıştı. Bu çalışmanın gün yüzüne çıkmasını bir tür vasiyet kabul ettik, birçok dostunun da katkısıyla kitabı derlemek ve kitaplaştırmak bana nasip oldu denebilir.

Bu araştırmanın Kağan için birkaç önemli boyutu vardı. Bu problematiklerin merkezinde ise Türkiye modernizmini güncel klişelerin dışında sol bir bakış açısıyla okuma çabası vardı. Türk modern sanatı denen muğlak tanımı da bu bağlam içinde ele almak kitabın diğer önemli boyutu. Bu iki büyük ve çetrefil alan iç içe girdiğinde bu kitap çıktı ortaya.

- Kağan Güner, Türk modernizminin ve Türk modern sanatının 1930'larda ortaya çıktığını belirtiyor. Modernizmin Batı'daki süreci göz önüne alındığında bu oldukça geç bir tarih. Fakat Türk modernizmini "gecikmiş" olarak nitelemek doğru mu? Yoksa -evrensel nitelikleri yanı sıra- "kendine özgü", "ezilen dünyaya özgü" ve "farklı" bir süreç midir bu? Kağan Türk modernizminin Batı modernizminden farklarını nasıl açıklıyor sence?

Modern Türk Sanatının Doğuşu, Kağan Güner, Kaynak Yayınları, 2014, 320 s.

- Evet, *Modern Türk Sanatının Doğuşu* 1930'lara odaklanıyor. Ama Tanzimat'tan o güne uzanan siyasi ve kültürel dinamikleri izleyerek geliyor 1930'lara. Türk modernizmi bugüne kadar genelde siyasi ve kültürel boyutları birbirinden ayrılarak tartışılmış bir alan. Kağan burada ikisini birlikte okuma çabasına giriyor ve bir anlamda Türk modernizminin temel karakterini çizmeye çalışıyor. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti ile vücut bulan Türk modernizminin siyasi karakterini Lenin'in "emperyalizm dönemi" tarifinin ışığında okuyor. Bugün modernizmi Batı'nın tekelinde bir kavram olarak görmek ve modernizmin ancak Batı şablonları ile geçerli olacağını iddia etmek imkânsızdır, gerici ve oryantalist bir bakış açısıdır. 1920'lere dönüp baktığımızda bunun iki büyük örneği SSCB ve Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bir anlamda denebilir ki, kitabın odaklandığı iki dünya savaşı arasındaki dönem modernizm tarifini de değiştiren bir dönemdir. Bu sadece siyasi olarak değil, kültürel olarak da böyledir.

Bu noktada kitabın önemli tezlerinden biri de 1930'lar Cumhuriyeti'nin siyasi bir proje olduğu kadar ve belki de ondan daha önemli olmak kaydıyla kültürel bir proje olduğu yönünde. Bu ne demektir? 1930'lardaki kültür devriminin çok ayrıntılı olarak tartışılmış modernist bir vizyonla yapıldığı gerçeğidir. Bu çokça tanımlandığı gibi "Batıcılık" değildir. Bu kitapla gün yüzüne çıkan belgelerden biri olan, 1936 yılında Dışişleri Bakanlığı eliyle bastırılan *Fotografla Türkiye* adlı albümün 4 dildeki sunuş yazısı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendini nasıl tanımladığını birinci elden gösteren bir kaynak. *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne* başlıklı bu sunuş yazısında, halen daha tartışılan milliyet-

1927 yılında Jansen planıyla sıfırdan inşa edilmeye başlanan başkent Ankara, Yenişehir'den görünüm. Fotoğraf: Othmar Pferschy.

çilik, devletçilik, halkçılık, devrimcilik gibi temel kavramların diğer Avrupa dillerinde nasıl karşılık bulduğunu görebiliyoruz. Bu belgelerin ışığında 1930'lar Cumhuriyeti'nin dünya siyasetini eleştirel bir gözle okuduğunu görüyoruz. Faşizmle, milliyetçilikle, emperyalizmle, kapitalizmle bir hesaplaşma yaşanıyor. Tek bir cümle bu süreci gayet güzel özetliyor: "Kamalizm, Avrupa kültürünün tarihi, zaman ve mekân şartlarına göre bir tenkididir."

Bu tenkidin adı Kemalizm. Ama Kağan, Kemalizmi devleti yöneten tüm unsurların yekpare ideolojisi olarak ele almıyor. Tam tersine *Kadro* ve *Ülkü* arasındaki gerilimde de su üstüne çıktığı gibi Kemalizm, CHP'deki egemen kadroların dışında, en iyi ihtimalle çeperinde yer alan, ama ilginç bir şekilde devletin tüm resmi belgelerine yön vermiş bir cereyan olarak ele alınıyor. *Kadro* dergisinin organik bir devamı olarak ele alınan ve bir devlet yayını olan *La Turquie Kemaliste* dergisi de bu açıdan ilk defa bu kadar kapsamlı bir şekilde inceleniyor bilebildiğimiz kadarıyla. Vedat Nedim Tör'ün editörlüğünde çıkan bu dergide *Kadro*'nun diğer kalemleri de etkin bir şekilde yer alıyor. *Kadro* bizde birçok araştırmaya konu olmasına rağmen, iki dergi arasındaki bağı kurmadan *Kadro*'da dile getirilen fikirlerin etkisini anlamaya imkân yok. Bu açıdan bakıldığında *Kadro*'nun Kemalizmin içini Marksist bir yorumla doldurma çabalarının aslında göründüğünden daha etkili olduğunu söyleyebiliriz. Anayasaya ve CHP programlarına hâkim olan bir etkiden söz ediyoruz. *Kadro*, Kemalizmi tanımlama çabası içinde bir yandan da sosyalizm içi bir tartışma yapıyor ve Stalinizmle de, yükselen faşizmle de hesaplaşıyordu. Kitabın temel tezlerinden biri de Kemalizm tarifinin aynı zamanda o dönemki sosyalizm içindeki tartışmaların bir uzantısı olduğu.

Kağan Güner

Bu işin siyasi düzlemi. Kültürel düzlemi de bundan bağımsız okumak mümkün değildir diyor, Kağan'ın araştırması. Bir yandan uygulamaya konulan kültürel devrim ile eğitime yapılan modernist hamle, diğer yandan d Grubu ile plastik sanatlardaki modernist hamle birbirinden ayrı okunamaz. D Grubu'nun manifestosu niyetine okunabilecek olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun *Sanat ve Demokrasi* kitabına baktığımızda, sanat alanındaki modernizm tartışmasının çok olgun bir tartışma olduğunu görüyoruz örneğin. Bu kitap 1932 yılındaki ilk baskısından sonra bir daha hiç basılmamış. Oysa modern Türk sanatının doğuşuna kavramsal olarak yol göstermiş bir kitap. Siyasi ve kültürel manzaranın değiştiği bir ortamda modernist sanatın "resmi" ekol haline geldiği bir dönemden söz ediyoruz. Şevket Süreyya Aydemir'in yine 1932 yılında yayımlanmış *İnkılap ve Kadro* kitabının da ikinci baskısı ancak 1968'de yapılıyor. *La Turquie Kemaliste* gibi neredeyse varlığı hiç tartışılmamış, aynı döneme ait yayınları da düşündüğümüzde bu dönemle ilgili bir kaynak karartması olduğunu savunuyor Kağan. Heidegger, Durkheim gibi isimlerin orijinal dillerinin dışında ilk defa Türkçeye çevrildiği bir dönemden söz ediyoruz. Bauhaus ve modernist mimarinin tüm ilerici temsilcilerinin Türkiye'deki sanat eğitiminin yapısını kurduğu bir dönemden söz ediyoruz. Nazım'ın putları yıkma kampanyasına giriştiği bir dönemden söz ediyoruz. Ve kitabın tartıştığı üzere, hem siyasi hem de kültürel düzeyde "sivil" bir karşılığı var bütün bunların. CHP bürokrasisiyle muhalefet halinde gelişiyor kültürel devrim.

Modern Türk Sanatının Doğuşu'nun temel problematiğini kabaca yukarıdaki gibi özetleyebiliriz. Osman Hamdi'den Alman mimarlara, Vkhutemas'tan Bauhaus'a kadar uzanan kültürel dinamiklerin siyasi tartışmalarla birlikte okunduğu bir kitap diyebilirim.

- Güner, Türk modernizminin prematüre olduğu ve dolayısıyla kısa ömürlü olduğu tezlerine karşı çıkıyor. Fakat Türk modernizminin zorlukla yol aldığı, hatta yer yer kesintiye uğradığı da açık. Bunun nedenleri (özellikle sınıfsal konum açısından) nelerdir? Bu topraklarda modernizmin yeni bir atılımı nasıl gerçekleşebilir? Kitapta bu sorulara verilebilecek yanıtların ipuçları var. Kitabın hazırlayıcısı olarak biraz daha ilerletebilir misin?

Fotomontaj tekniğinin öncü sanatçılarından Polonyalı Mieczyslaw Sczuka 1924 yılındaki eserinde Türkiye Cumhuriyeti'ni "konstrüktivist" diye nitelendirdi. Bu terim o dönem bir tek Türkiye için kullanıldı.

- Tarihsel olarak baktığımızda, kültür devriminin ve *Kadro*'nun tanımladığı şekliyle Kemalizmin birkaç kırılma noktası var. Kabul etmek gerekir ki, bunlardan biri Mustafa Kemal'in ölümü. Güçlü ama her şeye muktedir olmayan bir aktör olarak modernist projenin yılmaz bir savunucusu olduğu tespitini yapmak gerekiyor. Onun ölümüyle birlikte statükocu CHP bürokrasisinin güçlendiğini görüyoruz. İkinci kırılma noktası ise 2. Dünya Savaşı sonrası Türk siyasetine giren Atlantik ittifakı. Kitabın ana konusu olmamakla birlikte "Sonuç" bölümünde bu kırılmalar ve etkileri tartışılıyor. Özetle söylenebilir ki, 1930'lar modernizminin 1940'lardan başlayarak sivil muhalefet olarak örgütlendiği gibi bir tespiti var Kağan'ın. Türkiye sol tarihi ve sanat tarihi içinde de bu tespiti temellendiriyor. Dolayısıyla burada Türk modernizminin prematüre olmasından değil, modernizmin egemen ideolojilere karşı bir direniş olarak devam ettiğinden söz ediyor. İlginçtir ki, kültürel arenada yaşanan bu ideolojik mücadele bugünün Türkiye'sine kadar uzanıyor. Örneğin Menderes döneminde şehir planlama alanında yürütülen hegemonik mücadele ile AKP döneminin şehir planlama siyaseti birbirine o kadar paralel ki. Kitabın sonuç bölümü, bu açıdan bakınca, çok temel tartışma noktalarının bugün halen canlılığını koruduğuna ve safların aynı tartışmalar üzerinden tutulduğuna işaret ediyor.

Tony Judt: Avrupa trenlerinin sonsuz bilet sahibi yolcusu

Şahika Karatepe

"Hep tarihçi olmak istedim. Gerekli dereceleri ne kadar zamanda alacağımı hesaplamaya başladığımda on iki yaşındaydım. Tarihçiler geçimini nasıl kazanırlardı? İnsan tarihte nasıl 'kariyer' yapardı?"

Çalışma alanı ne olursa olsun bir tarihçi için, tıpkı diğer mesleklerde olduğu gibi, başarılı olmanın ön koşulu tutku sahibi olmaktır. Tarihçi çalıştığı konuya dair bildiği bütün dillerde araştırmasını yapar ve hikâyesini kurgular. Bu tutkuya 12 yaşından beri sahip olduğunu söyleyen Tony Judt, yıllar sonra önemli bir Avrupa tarihçisi olacak ve 1960 yılında yukarıdaki sözleri zikreden çocuk Tony'yi haklı çıkaracaktı. Ancak bu sözleri kâğıda aktaran Judt değil, asistanı Eugene Rusyn olacaktı. İngiliz tarihçi, 2009 yılının Şubat ayında ALS hastalığına yakalandığını öğrendi. Amyotforik lateral skleroz bir motor nöron hastalığı. Judt'ın deyimiyle; zihne hiçbir etkide bulunmaz; büyük ölçüde ağrısızdır, yani düşünmeyi engellemez. Ama el ve kolları felç eder. Yazmak en iyi ihtimalle ikinci elden yürütülecek bir uğraş haline gelir. ALS hastalığına sahip kişilerin omurilik ve beyin sapı denilen bölgelerinde motor sinir hücrelerinde azalma başlar. Bu hücrelerin kaybı kaslarda güçsüzlük ve erimeye yol açar; düşünceler başkalarına yazdırılmaya başlanır. Ağustos 2010'da ALS'den hayatını kaybeden Judt, hastalığı süresince düşüncelerini okuyucularına yardımcıları sayesinde aktarmaya devam etti. Bu süreçte sırasıyla *Kötülük Kol Gezerken* (2010), *Anılar Şalesi* (2010) ve Timoty Snyder'in katkılarıyla gerçekleştirdiği söyleşi kitabı *Yirminci Yüzyıl Üzerine Düşünceler* (2010) yayımlandı.

Türkçede Tony Judt:

Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009), *Kötülük Kol Gezerken* (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012), *Yirminci Yüzyıl Üzerine Düşünceler* -Timothy Snyder'in Katkısıyla- (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013), *Anılar Şalesi* (Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013)

Biyografi: İngiliz tarihçi Tony Judt 1948 yılında Londra'da doğdu. Öğrenimini Cambridge King's College ve École Normale Supérieur'de tamamladı. Avrupa tarihi konusunda uzmanlaştıktan sonra Cambridge, Oxford ve Berkeley'de dersler verdi. New York Üniversitesi bünyesindeki Erich Maria Remarque Enstitüsü'nün kurucusu ve başkanıydı. Türkçeye çevirilen ilk yapıtı *Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*, 2006 yılında Pulitzer Ödülü'ne aday gösterildi. *New York Review of Books* ve *The Times Literary Supplement* gibi dergilerde düzenli olarak makaleleri yayımlanan Judt, 2009 yılında Britanya siyasi yazınına yaptığı katkılardan dolayı Özel Orwell Hayat Boyu Başarı Ödülü'ne layık görüldü. 2010 yılında New York'ta hayatını kaybetti. (Bu biyografi Yapı Kredi Yayınları tarafından hazırlanmıştır.)

1948 yılında Londra'da doğan İngiliz tarihçi İngiltere'de başladığı öğrenimine, Paris'te École Normale Supérieur'de Avrupa tarihi alanında uzmanlaşarak devam etti. Erken dönem çalışmaları Fransız solu, Marksizm ve Fransız entelektüelleri üzerineydi. Tony Judt'ı dünyaca ünlü bir tarihçi haline getiren ve birçok dile çevrilmesini sağlayan ise geniş kapsamlı çalışması *Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi* idi. *Savaş Sonrası* kitabının ilk bölümü Avrupa kıtasında savaşın yıkıcı izleriyle ilk karşılaşmayı ele alıyor ve detaylı bir biçimde Avrupalıların Nazi ideolojisinden nasıl arındırılmaya çalışıldığını anlatıyordu. Avrupa'nın rehabilitasyonunu izleyen süreçte Judt sırasıyla Soğuk Savaş, Refah Devletlerinin ortaya çıkışı, Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve yeni Avrupa'nın tarihini 2005 yılına kadar getirecekti. *Savaş Sonrası* kitabı yakın tarihin 60 yıllık bir kesitini gündelik hayatın izini sürerek, detaylı bir biçimde aktarmıştır.

Judt'ın hastalık sonrası yazdığı eserleri ise şu iki temel sorunun etrafında şekillenmişti. Bugün dünyada ters giden nedir ve bu durum nasıl düzeltilebilir? Kişi öleceğini biliyorken neler hakkında düşünür ve nelerin değişmesini ister? Tony Judt, *Kötülük Kol Gezerken* adını verdiği kitabında kendisinin göremeyeceğinden emin olduğu, ancak genç kuşakların yaşayacağı yeni yüzyılda onları nelerin beklediğini anlatır. Judt, çocuklarına ithaf ettiği ve Atlas Okyanusu'nun her iki yakasındaki gençler için yazdığı bu kitapta neoliberal politikaların ekonomiye ve dolayısıyla insanların gündelik hayatına olan etkisini anlatıp bu politikalara karşı ne yapılması gerektiği sorusu üzerinde durmaktadır. Bir yüzyıl önce komünist hayaletin gezindiği Avrupa'da ve dünyanın diğer kıtalarında bugün kötülük kol geziyor. Yanlış giden şeyi önce anlamalı, sonra ona bilinçli bir şekilde muhalefet etmeliyiz.

Neoliberal politikaların yükselişe geçtiği 2000'li yıllar gelir eşitsizliğinin de yüksek oranlarda arttığı yıllar olarak ele alınıyor. Judt şu örneği veriyor; Wal-Mart'ı kuran ailenin serveti, Birleşik Devletler nüfusunun en alt gelir grubunu oluşturan yüzde 40'lık bölümün (yani 120 milyon insanın) kazancıyla aynıdır. Az sayıdaki zenginle çok sayıdaki yoksul arasındaki uçurumun genişlemesi, Judt'a göre toplumsal sorunların daha da kötüleşmesine neden olur. Bu yüzden peşine düştüğümüz onca çelişkili ve birbirleriyle ancak kısmen uyumlu hedef arasında, eşitsizliğin azaltılması en ön sırada gelmelidir. Yaygın eşitsizlik koşullarında, arzulanan diğer bütün amaçlara ulaşmak daha zorlaşır. İster Delhi'de olsun ister Detroit'te, yoksullar ve daima yoksunluk içinde yaşayanlar adalet bekleyemez hale gelirler. Sağlıktan eğitime gereksinimlerini güvence altına alamadıkları gibi hayatları kısalır ve imkânları daralır. İyi bir eğitim göremezler ve o olmayınca bırakın yaşadıkları toplumun kültür ve uygarlığına katılmayı, asgari düzeyde güvenceli iş bulma umutları bile kalmaz. Bu anlamda, Judt'ın önemle üzerinde durduğu gi-

bi, kişisel haklardan tutun da suya kadar her türlü kaynağa ulaşmadaki eşitsizlik, dünyaya yönelik gerçekten ilerici bir eleştirinin başlangıç noktasıdır.

Yanlış giden şeyin tespitinin ardından Judt, insanların nasıl muhalefet ettiği ve nasıl muhalefet etmesi gerektiği kısmına geçer. Judt'a göre biz insanlar eleştirmeye öncelikli olarak devlet kurumlarından başlarız. Parlamentolar, partiler, devlet başkanları ve seçimler ilk eleştirilerimizi yönelttiğimiz kurumlardır. Kurumlar bünyesinde gerçekleşecek değişimlerin gündelik hayatımıza olumlu yönde olacak etkisini biliriz ancak öncellikle güvenimizi kaybettiğimiz kurumlara tekrar güvenmemiz gerekmektedir. Peki bu güveni kim sağlayacaktır? Solun bu noktada yapabileceği şeyler nelerdir? Judt kitabının son bölümünde sosyal demokrasi kavramından bahsederken Solun sesini bulmak zorunda olduğunu belirtir. Kol gezen kötülükleri, servet ve fırsat eşitsizliğindeki artışı, ekonomik sömürüleri, demokrasinin atardamarlarını tıkayan yolsuzlukları, imtiyazları tespit edebilen sol, tespitlerinin ardından kenara çekilmemelidir. Eğer kendimizi ekonomik verimlilik ve üretkenlik meseleleriyle kısıtlayıp etik ve daha geniş kapsamlı toplumsal hedeflere ilişkin değerlendirmeleri göz ardı edersek, bunu başarma umudumuz bile olmaz. Judt kitabını Marx'a yaptığı bir göndermе ile bitirir; filozofların bugüne dek dünyayı türlü yollarla sadece yorumladıklarına dair ünlü bir gözlem vardır; asıl mesele ise onu değiştirmektir.

Judt'ın okuyucularına ve ailesine veda niteliği taşıyan son kitapları sadece günümüz dünyasının sosyoekonomik koşullarını ele almakla kalmaz, bir tarihçi olarak beslendiği kitaplardan, filmlerden ve kültürlerden de söz eder. Bu yazının yazılmasına vesile olan Judt'ın tren ve demiryolları tutkusundan, çocukken ailesinden gizlice yaptığı şehirlerarası tren seyahatlerine, Fransa'da geçirdiği yılların ardından ABD'ye gidişine ve Erich Maria Remarque Enstitüsü'nü kuruşuna değin hayatının farklı periyotlarından anekdotlar aktarmaktadır.

Okumanın biyolojisi: *Beyin Nasıl Okur?*

Beyin Nasıl Okur? – Okumanın Bilimi ve Evrimi-, Stanislas Dehaene, Çev. Ozan Karakaş, Alfa Bilim, Haziran 2014, 481 s.

Afrika savanlarındaki bir yaşam içinde gelişmiş olan primat beynini kullanarak Nazım Hikmet'den, Shakespeare'den, Brecht'den keyif alıyoruz. Deneysel ve bilişsel psikoloji profesörü Stanislas Dehaene buna okuma paradoksu diyor: Primat beynimiz neden okuyor?

Bu basit sorunun bir paradoks olarak nitelendirilmesinin geçerli nedenleri var. Sözü görselleştirerek kalıcılaştıran yazının geçmişi yaklaşık 5800 yıl. İnsanın geliştirdiği bütün bir uygarlığı kapsayan bu süre, evrimsel açıdan dikkate değer bir zaman dilimi değil. Yani evrimin, beyinde *Homo sapiens*'e özel okuma devreleri geliştiremeyeceği kadar kısa bir zaman dilimi, uygarlık tarihi. Peki o zaman, okur yazar bir beynin, yazılı sözcükleri tanımak için uyum sağlamış özel bir devre barındırdığının keşfedilmiş olmasına ne demeli? Daha da şaşırtıcı olanı, sanki okumak için beyinde yeni bir organ varmış gibi, bu mekanizmanın tüm insanlarda aynı beyin bölgelerinde bulunuyor olmasını nasıl açıklamalı? İşte, Dehaene'ın okuma paradoksu dediği şey tam da bu.

Dehaene'ın bu paradoksu çözmek için geliştirdiği bir nörokültürel etkileşim kuramı var: "Nöron geri dönüşümü" hipotezi dediği bu teze göre, insan beyninin yapısı, güçlü genetik sınırlamalara itaat etmektedir; ancak kimi devreler, çevresel çeşitliliklerle baş edebilmek için evrimleşmiştir. Örneğin görsel sistemimizin bir kısmı fiziksel bağlantılara sahip değildir, çevredeki değişikliklere açıktır. Yani, yeni bir yeti öğrendiğimizde, eski primat beyin devrelerimizden bazılarını geri dönüştürürüz; elbette bu dönüşüm, devrelerin değişime izin verdiği ölçüde olur. Yani, beynimizin biyolojik yapısı ve mekanizmaları, okuma ve yazmayı, onun izin verdiği biçimde geliştirmemize olanak vermiştir.

Dehaene'in söz ettiğimiz okuma paradoksunun üzerinde temellendirdiği *Beyin Nasıl Okur?* adlı yapıtı, okuma eylemenin biyolojik altyapısına bakan, okur-yazarlık eylemine beynimizin yapısının getirdiği sınırlamaları deşifre eden, okuması son derece keyifli bir bilim kitabı. Okuma tutkunlarını, eylemlerinin üzerine hiç düşünmedikleri ayrıntıları üzerine düşündürüyor, öğretiyor, fark ettiriyor, şaşırtıyor.

Sekiz bölümden oluşan kitabın ilk bölümü, ne kadar hızlı okuruz ve okuma davranışının ana belirleyicileri nelerdir gibi sorulara yanıt arıyor. Örneğin, satırlar boyunca bakışlarımızı ilerleterek okurken, sadece 12 harfi gördüğümüzü söylüyor; o da simetrik bir görüş değil, bakışlarımızın odaklandığı kısmın sağında 3-4, solunda ise yalnızca 7-8 harf görüyoruz; geri kalan kısımlar ise, biz ancak bakışlarımızı kaydırdığımız zaman bizim için belirginleşiyor. Bunun nasıl saptandığına dair ilginç bir deneyin ayrıntılarını ilk bölümde okuyabilirsiniz. 2. Bölüm, beynin okuma yaparken çalışmakta olan alanlarını ve bu alanların beyin görüntüleme teknikleriyle nasıl görüntülendiğini anlatıyor. 3. Bölümde ise biraz daha bilimsel ayrıntıya iniliyor, nöronların harflerle sözcükleri tanıyan devreler halinde nasıl dizildikleri anlatılıyor. 4. Bölüm, primat görsel sisteminin barındırdığı kusurların, yazıyı yaratma, yazıyı oluşturan sembolleri üretme sürecimizi nasıl belirlediğini ele alıyor. 5. Bölüm, beynimizin okuma için gelişmediği, ama bu yeni kültürel etkinlik için devrelerinden bazılarını yeniden dönüşüme uğrattığı fikrinden yola çıkarak, çocukların okumayı nasıl öğrendiğini inceliyor. 6. Bölüm okuma sıkıntıları da yaratan bir bozukluk olan disleksinin beyindeki köklerinin ve genetik temellerinin incelenmesine ayrılmış. 7. Bölüm ise, görsel sistemin ayna hatalarının normal görsel tanımlama hakkında bize neler söyleyebileceğine yoğunlaşıyor. Son bölüm olan 8. Bölüm, kitabın üzerine inşa edildiği temel paradoksa geri dönüyor ve beynimizin evrimsel temelli biyolojik düzeni ve ürettiğimiz kültürün, birbirleriyle nasıl iç içe olduklarını gösteriyor. Okumak hayatınızın önemli bir parçasıysa eğer, okumanın bilimi ilginizi epeyce çekecektir.

KİTAPÇI RAFI

Bitki Avcıları

Carolyn Fry, Çev. Orhan Küçüker, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 63 s.

Mısırlıların koleksiyonlarından coğrafi keşifler çağına, modern zamanların bilimsel araştırma gezilerine kadar geçen zamanda bitkilerin peşinde dünyayı dolaşan tutkulu kâşiflerin ilginç hikâyelerine yer veriliyor bu kitapta. Kaynak olarak özgün günlükler ve dergiler ile yaşamöykülerinden yararlanılmış. Londra'daki Kew Kraliyet Botanik Bahçeleri arşivlerinden alınmış tarihsel çizimler, kitabın sayfaları arasına zarflar içinde iliştirilmiş özgün belgelerin tıpkı basımları ve güncel fotoğraflar metinlerle birlikte sunuluyor. Yazar, biliminsanlarına göre dünyadaki bitki türlerinden sadece dörtte üçünü sınıflandırmış durumda olmamızın bitki avcılarının daha kat etmeleri gereken uzunca bir yolun varlığına işaret ettiğini hatırlatıyor. Meraklıların ufkunu genişletecek, henüz merak etmemiş olanlar için de kışkırtıcı bir kitap gibi görünüyor *Bitki Avcıları*.

Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar

Yves Lacoste, Çev. Selim Sezer, Ayrıntı Yayınları, 2014, 191 s.

Mekân tartışmaları sosyal ve beşeri bilimlerde gün geçtikçe daha fazla yer tutuyor, derinleşiyor, zenginleşiyor. Bu tartışmalara uzun yıllar önce, 1976'da katılan metinlerden biri Lacoste'un kitabı. Yazar, Türkiye'de daha çok Osmanlı son dönem aydınlarını da etkilemiş İbn Haldun'un tarih üzerine görüşlerini 60'lı yıllarda tekrar gündeme getirmesiyle tanınsa da, aslında coğrafya ve jeopolitika uzmanı. Kitabının da başlıca tezi "stratejik bir bilgi olarak coğrafyanın, iktidar sahiplerinin elinde bir yönetim aracı olarak kullanıldığı." Lacoste'a göre coğrafya, gerek "fiziksel", gerekse iktisadi, sosyal, demografik, siyasi özellikleriyle mekânların metodik tanımlanması olarak devlet aygıtının bir bölgede yaşayan insanların kontrol ve organize edilmesi için ve savaş için ifa ettiği fonksiyonlar çerçevesine yerleştirilmelidir." Yazarın polemikçi ve kışkırtıcı üslûbu metni daha da sürükleyici kılıyor. Ayrıca 2012'de metni yeniden basım için gözden geçirirken kendi düşünce dünyasının gelişimini aydınlatan yaşamöyküsünü de içeren uzunca bir önsöz de bu yeni çeviriye dahil edilmiş.

Nietzsche

-Emperyalist İrrasyonalizmin Kurucusu-, György Lukács, Çev. Vural Yıldırım, Epos Yayınları, 2014, 139 s.

20. yüzyılın önemli Marksist felsefeci ve estetikçilerinden biri Lukács. Bu kitap, 1952'de kaleme alınmış başlıktaki metin ile başlığa çıkarılmamış 1949 tarihli "Varoluşçuluk" metni bir araya getirerek oluşturulmuş. 2. Dünya Savaşı sonrasında ideolojilerin ve "büyük anlatıların" ağır yara aldığı bir dönemde Batılı aydının önünde Nietzsche'nin fikirleri ve varoluşçuluk, bireyciliği öne çıkaran iki önemli dünya görüşü olarak beliriyor. *Lukács,* son tahlilde sosyalizmin savuşturulması maksadını güttüğünü düşündüğü bu görüşlerin temel kavramlarını, özgürlük etiğini Marksist açıdan irdeleyip, eleştiriyor.

Postmarksizm ve Radikal Demokrasi

Gökhan Demir, Patika Kitap, 2014, 228 s.

Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanmış bir yüksek lisans tezinden kitaba dönüştürülmüş. Postmarksizme ilham veren ve kaynaklık eden Althusser'in, Laclau'nun görüşlerinden başlanarak, postmarksizmin kendi toplum görüşü, söylem, hegemonya, toplumsal antagonizma gibi temel kavramları, özne, kimlik ve iktidar bağlamında Saussure'ün açıklamaları inceleniyor. Son bölümde ise postmarksistlerin mevcut siyasal sistemlere ve sosyalizme alternatif olarak önerdikleri mevcut liberal demokrasilerin derinleştirilmesi anlamına gelen radikal demokrasi projelerine dair tartışmalar eleştirel bir tutumla ele alınıyor.

Osmanlılarda Bilimsel Düşüncenin Yapısı

Remzi Demir, Epos Yayınları, 2014, 84 s.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, bilim tarihi profesörlerinden Remzi De-

Olanaksızın Fiziği

Pek çok biliminsanı gibi kuramsal fizikçi Kaku'nun da bilime yönelmesinde çocukluğunda takipçisi olduğu bilimkurgu öyküleri ve bu öykülerden uyarlanan televizyon dizilerinin önemli bir etkisi olmuş. Zamanla fizik bilgisi arttıkça bilim-kurgu edebiyatındaki pek çok varsayımın imkânsız, kavramların çoğunun bilimsel olarak anlamsız olduğunu anlamış ama bu fikirler onun için ilginçliklerini sürdürmeye devam etmişler. "Olanaksızın ciddi şekilde araştırılması bilimde sık sık yeni ve tümüyle beklenmedik dünyaların ortaya çıkmasına yol açmıştır" diyen Kaku, "devridaim makinesi" için yüzyıllar boyunca boş yere yapılan sonuçsuz çalışmaların, fizikçileri böyle bir makinenin olanaksız olduğu sonucuna yönlendirmesini, onları enerjinin sakınımı ve termodinamiğin üç yasası konularında varsayımlarda bulunmak zorunda bırakmasını bu iddiasına örnek olarak gösteriyor ve devam ediyor: "Böylece, devridaim makineleri inşa etmek için yapılan sonuçsuz arayışlar, termodinamik gibi kısmen buhar makinesinin, makine çağının ve modern sanayi toplumunun temelini oluşturan tümüyle yeni bir alanın açılmasına yardımcı olmuştur." İşte bu kitapta kuvvet alanları, görünmezlik, ışınlama, telepati, dünya dışı yaratıklar, zamanda yolculuk, devridaim makineleri gibi imkânsız hayaller üzerine bilimsel biçimde kafa yoruluyor. Bütün bu tartışmaların ardından gelen "olanaksızın geleceği" başlıklı son bölüm, "Sonsuza kadar kavrayışımızın ötesinde olacak gerçekler var mıdır?" sorusuyla başlayan bağımsız bir deneme olarak da keyifle okunabilir.

Olanaksızın Fiziği, Michio Kaku, Çev. Engin Tarhan, ODTÜ Yayıncılık, 2014, 367 s.

mir, Osmanlı bilim tarihine ilişkin verileri doğru değerlendirebilmek için buna olanak tanıyacak temel öğelerin belirlenmesi gerektiğini söylüyor. Ampirik bulgulara dayalı tasvirci açıklamaların Osmanlı bilim tarihini açıklamada yetersiz kaldığını, bilim çalışmalarına yön veren kuramsal çerçevenin (Aristoteles, Batlamyus, Galenos) ve temel etmenlerin (dini ve felsefi, sosyal, idari, iktisadi) tespitinin yol açıcı olacağını düşünüyor. Kitap boyunca bu düşünceler tartışılıyor, açımlanıyor.

Yöntemi Geliştirmek

-Türkiye'de Toplumsal Bilimlerde Yeniden Üretim Üzerine-, Doğan Ergun, İmge Kitabevi, 2014, 165 s.

Dünya sosyolojisinin Türkiye'de tanınmasına olduğu kadar yerli ve özgün bir sosyolojik düşüncenin gelişmesine de yıllarca emek vermiş Doğan Ergun, bu pek hacimli olmayan, ama içerik olarak yoğun kitabında toplumsal bilimlerde "düşünsel bir tutum" olarak tarif ettiği yöntem sorunları üzerinde duruyor. Toplumsal bilimlerin bu önemli sorununun felsefeyle ilişkilendirilmesinin gerekliliğine işaret ediyor. Özellikle ülkemizde araştırma teknikleri ile yöntemin çoğu zaman karıştırıldığına ve birbirinin yerini kolayca alabildiğine dikkat çeken yazar, ilk bölümde evrensel düzeyde yöntem sorununa yaklaşımları kısaca tanıttıktan sonra, ikinci bölümde Türkiye sosyoloji tarihinden belli başlı çalışma örneklerini bu genel prensiplere ve kendi benimsediği çerçeveye göre irdeleyip eleştiriyor. Son bölümde ise toplumsal bilimlerde yeniden üretim konusunda değerlendirme ve önerilerini açıklıyor.

Tarih ve Temsil

Türker Armaner, Dost Kitabevi, 2014, 159 s.

"20. yüzyıl, fikir hayatının zenginliği bakımından bir önceki yüzyılı egale bile edememiştir" manasında bir sözü vardır İlber Ortaylı'nın. Armaner de felsefede, edebiyatta, sanat yapıtlarının üretiminde, siyasal sistemlerde günümüze kadar uzanan değişimlerin, dönüşümlerin gerçekleştiği, kendisinden öncekilere oranla etki itibariyle geniş ölçekte bir yer kapladığını iddia ediyor 19. yüzyılın. Tarihin değerlendirilmesinin yalnızca tarihçilere bırakılamayacak kadar önemli olduğundan hareketle 19. yüzyılı belirleyen olaylar olarak anılan Fransız Devriminin ve yol açtığı siyasal düzenin, zamanın felsefecileri, Fichte, Hegel, Marx tarafından nasıl değerlendirildiğine ilk bölümde, Sanayi Devriminin çalışma ve mülkiyet, "zamanın bölünmesi" konusunda getirdiği dönüşümlere ikinci bölümde yer veriliyor. Üçüncü bölüm, Kierkegaard merkeze konularak, Fichte, Schelling ve Hegel'in "sonlu/sonsuz", "özgürlük" ve ilişkili kavramlar üzerine tartışmalarını içeriyor, son bölüm ise sanat yapıtının üretiminin zaman/mekân boyutlarıyla birlikte ele alındığı bir tartışma, yazarın kendi deyimiyle "temsil'in temsil edilme biçimine bakış".

Dünya Edebiyatı Bağlamında Modern Türk Romanı

-Kesişen Yazgıların Hikâyesi, Azade Seyhan, Çev. Erkan Irmak, İletişim Yayınları, 2014, 301 s.

Türk edebiyatının sorunlarını belirlemeye dair her tartışmada ilk sıralara eleştiri ve inceleme eserlerinin eksikliği, nicelik olarak azlığı, nitelik olarak zayıflığı yerleştirilir. Yani yazarlarına, şairlerine göre Türk edebiyatı, hakkında yeterince düşünülmeyen, gerektiği gibi tartışılmayan bir edebiyattır. Beşeri bilimler, Alman dili ve edebiyatı, karşılaştırmalı edebiyat ve felsefe alanında ders veren profesör Azade Seyhan'ın İngilizcenin hâkim olduğu coğrafyaların okurlarına Türk edebiyatını tanıtmak için kaleme aldığı bu incelemenin Türkçeye çevrilmesiyle işaret ettiğimiz eksiklik biraz olsun giderilecek ve kitap benzer çalışmalara ilham verecek belki. *Ateşten Gömlek*, *Çalı Kuşu*, *Yaban*, *İnce Memed*, *Kar*, *Üç Beş Kişi*, *Kara Kitap* ve adını sayamadığımız pek çok eserin incelendiği kitapta "Ulusun Büyüme Ağrıları", "Toplumsal Sorumluluk ve Estetik Zorunluluk", "İstanbul: Kesişen Yazgıların Metaforu ve Motifi Olarak Şehir" gibi bölüm başlıkları, bakış açısına dair verdikleri ipuçları bakımından, edebiyatın sosyolojik ve siyasal, tarihsel boyutlarıyla ilgilenenlerin de dikkatini çekecektir.

Sanki Devrim

-Bir Devrim Gezisinden Notlar-, Barış Yıldırım, Nota Bene Yayınları, 2014, 294 s.

"Gezinin seyri, ne'liği, kim'liği, isyanı, devrim dersleri, ağları, söylemi, mizahı, estetiği" üzerine düşünen bir kitap bu. Saydığımız başlıklarda öne çıkan özellikleri, özgünlükleri tespit etmeye çalışan, hareketin kendi içindeki çelişki, zaaf ve handikaplarını da, halının altına süpürmeden Türkiye'de milyonlarca insanı ayağa kaldıran, dünyanın dikkatini buraya çeken Gezi direnişini bir bütün olarak ele alma ve anlamaya dönük ciddi girişimlerden biri. Barış Yıldırım'ın tiyatrodan felsefeye, sinemaya, müziğe, siyasete uzanan ilgi alanlarının zenginliği kitabın perspektifine de olumlu yansımış.

Vicdan Zorbalığa Karşı ya da Castellio Calvin'e

Stefan Zweig, Çev. Zehra Kurttekin, Can Yay., 2014, 235 s.

Çoğumuz kurgu metinlerinin yanında Zweig'ı kişiler ve olaylar hakkında tarihle edebiyatı buluşturduğu anlatılarıyla da tanıyoruz. İnsanlığın trajik durumlarını tarihin içindeki bir anda, bir olayda yakalayıp teşhir etmeyi başaran usta kalem, bu kez 16. yüzyıl Cenevresinde reformcu Calvin'in otoritesinin despotça hüküm sürdüğü bir ortamda, hümanist din adamı Serveto'nun iktidarın benimsediği öğretiye ters düşen görüşlerinden dolayı katledilmesinden sonra sıradan bir yurttaş olarak Castellio'nun hiçbir dayanağı ve himayecisi olmadan salt vicdanının sesini dinleyerek tek başına zorbalığın karşısına dikilmesiyle başlayan ve gelişen mücadeleye odaklanıyor. Kendi çağının despot yönetimlerini görünür kılmak için geçmişe başvurarak, tahakküm ve özgürlük mücadelesinin insanlık tarihi boyunca sürdüğünü ve bu tartışmanın sürekli gündemde tutulması gerektiğini hatırlatması bakımından Türkiyeli okurlar için de zamanlaması yerinde bir yayın.

matematik sohbetleri

Bu yarışmayı kazanabilir misiniz?

Ali Törün

a_torun60@hotmail.com

Gerçeküstü sayılabilecek bu yarışmada iki kişilik bir ekip yarışıyor. Yarışmacılardan birinin kulağına pozitif bir tamsayı, diğerinin kulağına da bu sayının ardışığı (bir eksiği ya da bir fazlası) olan pozitif tamsayı fısıldanıyor. Aralarında iletişim kurmalarına izin verilmeyen yarışmacılardan gong sesini duyduklarında birbirlerinin sayılarını tahmin etmeleri isteniyor. Gong bir dakika arayla çalıyor ve tahminlerini sadece gong çaldıktan sonra açıklayabiliyorlar, ama kaçıncı gong sesinde açıklama yapacaklarına kendileri karar veriyor, yani sessiz kalma hakları var. Örneğin gongun ilk elli çalışında sessiz kalıp, elli birincide birbirlerinin sayılarını söyleyebilirler. Yanlış yanıt verdiklerindeyse yarışmayı kaybediyorlar.

Bu yarışmaya mantık problemlerine meraklı bir arkadaşınızla katılsanız şansınıza güvenmeden her defasında kazanabilir misiniz?

Şansınıza güveniyorsanız ve çok çok çok şanslıysanız, herhangi iki ardışık pozitif tamsayıyı atarak tutturur, ilk gong sesinden sonra kazanırsınız, ama

$$\{1, 2, 3, \ldots n\}$$

kümesinde n'yi sonsuza götürdüğümüzde belli ardışık iki sayıyı bulma olasılığı sıfıra yaklaşıyor. Şans faktörü yok denebilecek kadar zayıf. Peki, bu yarışmayı daima kazanabilir miyiz? Yarışmacılar birbirlerinin sayılarını bulabilmek için nasıl bir yol izlemeliler?

Sorudaki püf noktasının gong sesi olduğunu fark etmişsinizdir sanırım. Eğer yarışmacıların gong çaldığında susma hakları bulunmasaydı, aralarında iletişim kurmalarına da izin verilmediğinden yarışmayı kazanmaları neredeyse imkânsız olacaktı. Ama gong sesi sayesinde sorunun güzel bir çözümü var, üstelik hoş bir matematiksel sürprizle karşılaşacağız: Tümevarımla kanıt!

Çözüm. Yarışma ekibi A ve B gibi iki kişiden oluşsun. Çözümün ilk ve basit adımı olarak, A'nın kulağına 1, B'nin kulağına da 2 sayısının fısıldandığını varsayalım. Bu durumda yarışmacılar çok kolay kazanır, çünkü A, kendisine 1 söylendiği için B'nin sayısının 2 olduğunu bilir ve ilk gong sesinin ardından B'deki sayının 2 olduğunu açıklar.

A'ya 2, B'ye de 3 sayısının söylendiğini varsayarsak: İlk gong sesinden sonra sessizlik olacaktır. Çünkü A, B'deki sayının 1 ya da 3 olduğunu bildiğinden, B'nin ilk gong sesinden sonra herhangi bir açıklama yapıp yapmayacağına bakacak ve şöyle düşünecektir: *Eğer B'de* 1 *olsaydı ilk gong çaldığında bendeki sayının* 2 *olduğunu söyleyecekti, ama sustuğuna göre demek ki B'ye* 1 *değil* 3 *sayısı söylenmiş*. Böylece A'nın ikinci gong sesinden sonra B'deki sayının 3 olduğunu söylemesiyle yarışmayı kazanır.

A'ya 3, B'ye de 4 sayısının fısıldandığını varsayarsak: Bu kez ilk gong sesinden sonra sessizlik olacaktır, çünkü söylenen sayıların 1 ve 2 olmadığını biliyorlar. İkinci gongta da ses çıkmaz, ama A üçüncü gongtan sonra açıklamasını yapar. Şöyle düşünmüştür: *B'ye ya* 2 *ya da* 4 *söylendi. Eğer B'ye* 2 *sayısı söylenmişse, o zaman B ikinci gongtan sonra açıklamasını yapardı, çünkü bende 1 olmadığını bildiği için* 2 *diyecekti.*(A'ya 2, B'ye 3 söylendiği bir önceki durumda A'nın yaptığı gibi.) *Ama B, ikinci gongtan sonra sustuğuna göre demek ki ona* 2 *değil,* 4 *sayısı söylenmiş*. Böylece A üçüncü gongtan sonra B'deki sayının 4 olduğunu bilir ve kazanırlar.

Dikkat edilirse, A'ya 3, B'ye 4 sayısının söylenmesi durumunda ikinci gongtan sonra A'nın susma nedeni, B'de 2 olduğunu varsaydığında kendisinin pozisyonunun, bir önceki durumda, yani A'ya 2, B'ye 3 söylendiğindeki B'nın pozisyonuyla aynı olmasından kaynaklanıyor. Bu şekilde düşünerek $A(4) - B(5)$ durumunda üçüncü gong çaldığında da sessizlik olacaktır, çünkü o an, $A(3) - B(4)$durumuna göre A, B'nin, B de A'nın pozisyonunda bulunuyor.

$A(4) - B(5)$ durumunda dördüncü gong çaldığında A açıklamasını yapıyor ve kazanıyorlar. Bu akıl yürütmeyi sürdürürsek $A(5) - B(6)$ durumunda da ilk dört gong sesinde susacaklar ve A beşinci gong sesinden sonra B'ye söylenen sayıyı söyleyerek yarışmayı kazanacaklar. Bu şekilde devam edersek $A(6) - B(7)$ durumunda da $A(5) - B(6)$'daki gibi düşünerek altıncı gong sesinden sonra A, B'nin sayısını bilecektir. Bu düşünceyle diğer bütün durumlar için A'nın kaçıncı gong sesinden sonra B'deki sayıyı bilebileceğini söyleyebiliriz.

Bu yöntemi genelleştirirsek şu sonuca ulaşırız: $A(n) - B(n+1)$ durumunda ilk $n-1$ gong sesinden sonra susan yarışmacılardan A, n'inci gong sesinin ardından B'ye söylenen sayıyı açıklayarak A – B ekibi yarışmayı kazanmış olacaktır.

Şimdi burada duralım, kendimize şu soruyu soralım: Problemi çözdük mü? Evet, sezgisel olarak ulaştığımız bir çözüm var elimizde ama maalesef matematiksel değeri çok zayıf. Çünkü hiçbir matematikçi yukarıda $A(n) - B(n+1)$ durumu için çıkardığımız sonucu kabul etmeyecektir. Bir matematikçi için bir önermenin ilk altı durum için sağlanıyor olması ve bundan sonraki durumlar için de sezgilerimizle sağlanacağını görmemiz, o önermenin doğru olduğunu göstermez. Sezgilerimizde kuşkucu olmalıyız. Yukarıdaki genel sonuca ulaştığımızı söyleyebilmemiz için gerekli

olan matematiksel cihaz kanıttır, adeta kesinliğin belgesi gibi.

İmdadımıza yetişen yöntem: Tümevarımla kanıt!

$A(n) - B(n+1)$ durumu için ulaştığımız sonucu matematikte *tümevarım yöntemi* adı verilen yolla kanıtlayabiliriz. Tümevarımla kanıt, domino taşlarından birine dokunulmasıyla tüm taşların yıkılmasına benzetilir. n pozitif bir tamsayı olmak üzere önermesinin doğruluğunu kanıtlamak için aşağıdaki iki adım izlenir:

Adım 1. A_1 önermesinin doğru olduğu gösterilir.

Adım 2. A_n önermesinin doğru olduğu varsayılarak A_{n+1} önermesinin doğru olduğu gösterilir.

Adım 2'yle A_n önermesinin doğruluğu kanıtlanmış olur. Bu yöntemde, A_{20}'nin doğru olduğunu A_{19}'un doğru olduğundan hareketle gösteririz. Aynı şekilde A_{19}'un doğru olduğu A_{18}'in doğruluğundan yola çıkılarak gösterilir. Bu şekildeki adımlarla A_1'in doğruluğuna kadar gelebiliriz. Böylece A_1 doğru olduğundan A_{20} de doğrudur. Bu yüzden önce A_1'in doğru olduğu gösterilir. Adım 2'yle de A_{n+1} önermesinden adım adım A_1'e kadar gelinebileceği gösterilmiş olur. Tıpkı A_{n+1} numaralı domino taşına dokunduğumuzda A_1'e kadar olan taşların yıkılması gibi.

Şimdi tekrar probleme dönelim ve ulaştığımız sonucu teorem olarak yazıp tümevarımla kanıtlayalım.

Teorem. *$A(n) - B(n+1)$ durumunda ilk $n-1$ gong sesinden sonra susan yarışmacılardan A, n'inci gong sesinin ardından B'ye söylenen sayıyı bilir.*

Kanıt: Yazının başında teoremin $n = 1$, hatta 2 ve 3 için kanıtını yapmıştık. Adım 1'i geçiyoruz.

Adım 2: Teoremin n için doğru olduğunu varsayıp, $n+1$ için doğru olduğunu kanıtlayalım. Teorem, n için,

"$A(n) - B(n+1)$ durumunda ilk $n-1$ gong sesinden sonra susan yarışmacılardan A, n'inci gong sesinin ardından B'ye söylenen sayıyı bilir." diyor.

Burada n yerine $n+1$ yazarsak,

$A(n+1) - B(n+2)$ durumunda ilk n gong sesinden sonra susan yarışmacılardan A, $n+1$'inci gong sesinin ardından B'ye söylenen sayıyı bilir.

Bu durumda A, B'deki sayının n veya $n+2$ olacağını düşünür. Eğer n ise, B'yi A'nın pozisyonunda düşünelim. Bu durumda teoremi n için doğru varsaydığımızdan B, n'inci gong sesinden sonra A'daki sayıyı açıklamalıydı, ama kendisine $n+2$ söylendiğinden n'inci gong sesinden sonra sessiz kalır. Bu durumda A, n'inci gong sesinden sonra B'deki sayının n olmadığını anlar ve $n+1$'inci gongtan sonra B'ye $n+2$'nin söylendiğini bilir. Böylece Adım 2 ve teorem kanıtlanmış olur.

Bilim, hemen şimdi!

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

F-tipi bilim Hoca'nın "ilmi"

50 Soruda Bilim ve Bilimsel Yöntem kitabının, bilim ve bilimsel yöntem temelinde çeşitlenen, bilgibilim, bilim felsefesi, bilim tarihi bağlamında dolaşan soruları, **A. Osman Gürel**, **Alâeddin Şenel**, **E. Zeynep Güler**, **Ender Helvacıoğlu**, **Funda Karapehlivan Şenel**, **Hasan Aydın**, **İsmihan Yusubov**, **Kerem Cankoçak**, **Korkut Boratav**, **Müjgan Tez**, **Onur Hamzaoğlu** ve **Yaman Örs** tarafından yanıtlandı...

Bilgi edinmenin bilimsel olan ve olmayan yöntemleri nelerdir? Bilimsel yöntem ile "araştırma teknikleri" arasındaki fark nedir? **Bilimde önermelerin yanlışlanması üzerine ne söylenebilir?** Matematik bir bilim midir? **Gerçekliğin istatistiklerle doğru yansıtılması ile çarpık yansıtılması nasıl açıklanabilir?** Kuramsal fizikte "belirsizlik" ve "görelilik" durumları, gerçekliğin kişiden kişiye değişeceği anlamına gelir mi? **Çağdaş bilimlerin tohumları nerede atıldı?** Doğa bilimleri nasıl sınıflandırılabilir? **Doğa bilimleri - sosyal bilimler ayrışması nasıl gerçekleşti?** Tarih biliminin öteki toplum bilimlerinden ayrılan özellikleri nedir? **Sosyolojide karma yöntem nedir?** İktisat bilimi, günümüzdeki biçim ve içeriğiyle bir sosyal bilim midir? **Dinin bilimsel bilgi üretimi üzerine etkileri nedir?** Toplum bilimlerinde devrim olur mu?

Fethullah Gülen'in düşünce dünyası, ruhlar, cinler, periler, melekler, mucizeler, medyumlar, yogiler, büyüler, fallar, muskalar dünyasıdır.

Hoca'nın "ilmi"nde matematik, fizik, kimya, biyoloji, jeoloji, astronomi... yok. Onun bilim dalları: parapsikoloji, telekinezi, telesezi, psikokinezi, radyestezi, falcılık, ruhçuluk, medyumculuki falan filan...

Bütün bunlara bilim dünyasının ne ad taktığı belli. Kibarca söylersek: **Sahte Bilimler**.

Fethullah Gülen iktisat kitabında **Cemaat A.Ş.**'nin teorik temelini anlatıyor. Gülen, serbest rekabeti ve özel mülkiyeti eleştirmek şöyle dursun, insan doğasına en uygun özellikler olarak, İslam'ın ekonomik sisteminin de temeline yerleştiriyor. Bireysel kazanç, ekonominin temel motivasyonu olarak destekleniyor; ancak onun da önünde önüne geçen asıl motivasyon cemaat dayanışması. Tabii bu yolda "ekonomi dışı" araçlara başvurmaktan da çekinilmiyor.

Bu kitap, bizzat **Fethullah Gülen'**in yazdıklarından hareketle, **Hoca'nın** ve **Cemaatin ilmini** ve **iktisadını** teşhir ediyor.

Tel: (216) 349 71 72 - (216) 345 26 14

Zeynep Hülya Gümüş

Viagra tamam; sırada yaşlanmayı yavaşlatan hap mı var?

Yaşlanmaktan korkan zenginler için yeni umut kapısı TA-65.

Çok çalışkan, çok başarılı ve aynı zamanda canı çok kıymetli bir tanıdığım geçenlerde Paris'in en sosyetik doktorlarından birisine gitmiş. Doktorun verdiği reçete: 1) Hayattan mümkün olduğu kadar zevk almaya çalış; 2) stresten uzak dur; 3) uykunu al; 4) kararında olduğu sürece, istediğini ye ve iç. Yanında da birkaç doğal ürün tavsiye etmiş: Bildiğimiz vitaminler, ama bir de yeni bir hap: TA-65.

Parisli doktorun tavsiyelerinin hepsi iyi, güzel ve gerekli. Zaten hepimizin bildiği, bilip de ancak elinden geleni yapabildiği klasik sağlıklı yaşam tavsiyeleri. Belki doktora çok para ödeyince insanın bir kulağından girip öbüründen çıkma olasılığı daha az… da, TA-65 de nesi?

TA-65 yaşlanmayı geciktirdiği iddiası ile dünyanın kalburüstü sınıflarını son zamanlarda kasıp kavuran, bitki bazlı yeni bir ürün. Kalburüstü diyorum, çünkü fiyatı gayet tuzlu ve ilaç olarak satılmadığı için de sigorta tarafından karşılanması mümkün değil.

ABD'de üç aylık TA-65'in kutusu 1200 lira civarına mukabil satılıyor. Yalnız yaş ve sağlık durumuna göre bazı insanlara günde 2-3 hap tavsiye edilebiliyor. O zaman üç ayda 3600 lira gibi bir masraf ortaya çıkabiliyor. Eder yılda 14.400 lira. 40 yaşınızda kullanmaya başlasanız, 70 yaşına kadar.. Ohooo öde öde bitmez. Bir de yaşlanmanız gecikirse, ciddi maddi miktarlar söz konusu.

Oysa TA-65 hem geleneksel Çin tıbbında hem de Anadolu'da şifa amaçlı kullanılan, kutusu en fazla 20 liraya satılan (!) geven otu kökünden üretilen tek bir molekül.

Geven otu, beyaz-sarı çiçekli, boyu 5-10 santimi geçmeyen, otlaklarda yetişen bir ot. Anavatanı Çin. 2000'den fazla çeşidi var. Amerikan sağlık enstitüsü NIH'in internet sitesine göre Latince isimleri *Astragalus membranaceus* ve *Astragalus mongholicus* olan iri sarı çiçekli türleri sağlık amacı ile kullanılanlar.

Geleneksel Çin tıbbında genellikle diğer şifalı otlarla bir arada bağışıklık sistemini güçlendirmek ve iyileştirmek amacıyla kullanılsa da, çok çeşitli rahatsızlıklara şifa verdiğine inanıldığı için kronik sarılık, kanser tedavisi desteği, soğuk algınlığı ve kalp-damar rahatsızlıklarında kullanımı halen Çin'de çok yaygın.

Ülkemizde ise Bingöl ve Malatya civarlarında doğal olarak yetişiyor ve bölge insanları tarafından toplanıp çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılıyor. Geven otu kökü genellikle çorba, çay, özüt ya da bitkisel kapsül şeklinde tüketiliyor.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, geven otu kökünün geleneksel Çin tıbbında genellikle diğer şifalı otlarla bir arada kullanılıyor olması: Ginseng, melekotu, meyankökü gibi. Ayrıca geven otu kökünün kendisinde de birçok biyoaktif madde var. Oysa TA-65, sadece tek bir aktif maddenin kimyasal olarak ayrıştırılıp damıtılması ile üretiliyor. Yani yüzyıllardan beri kullanılan geven otunun hem şifalı hem de yan etkisiz olduğu ispat edilse bile, TA-65 başlı başına yepyeni bir kimyasal etki yaratabilir. Çünkü şifalı otlar ya da aktif maddelerin etkileşimlerinin oluşturabileceği pozitif etkiler TA-65'te yok.

Kaldı ki geven otu üzerine yapılan küçük ölçekli çalışmalar bağışıklık sistemi, kalp ve karaciğere iyi gelebileceği ve kansere destek tedavisinde kullanılabileceği savlarını desteklese de, iyi kalitede klinik insan deneyleri henüz yapılmış değil. Ayrıca geven otu genellikle kısa süreli ve tedavi amaçlı kullanılıyor; uzun süreli ve önleme amaçlı değil.

Aman bu yazıyı okuduktan sonra bahçenizde geven otu yetişiyorsa kaynatıp içmeyin! Bazı geven otu türleri yüksek miktarda toksin içeriyor. Ayrıca bağışıklık sistemine etki ettiği için sürekli kullandığınız ilaçlar varsa, onların etkisini de değiştirebilir.

Geven otu kökündeki pek çok madde arasından, neden TA-65?

TA-65'e olan ilgi, birkaç çok önemli bilimsel keşfe dayalı: Bildiğiniz gibi her hücremizin çekirdeğinde kromozomlar var. Kromozomlar hücrelerimizin canlılığı ve gelişmesi için gerekli talimatları taşıyan DNA'lardan oluşuyor. DNA dediğimiz ise kimyasal olarak birbirlerine sarılı iki uzun polimer. Nam-ı diğer ikili sarmal. Buraya kadar tamam.

İşte bu DNA polimerlerinin uçlarında telomer dediğimiz birbirini tekrar eden nükleik asit dizilimleri var [Eski Yunanca'dan, *telos* (uç) ve *meros* (kısım) = telomer]. Telomerleri DNA'nın ve bu vesileyle kromozomların ucunu bozulmaktan ya da etraflarındaki moleküllerle birleşmekten koruyan kapaklar gibi düşünebiliriz. Her hücre bölünmesinde bu telomer bölgeleri kısalıyor. Eğer hücre bölünme hızı yavaşlarsa, telomerlerin kısalması daha çok zaman alıyor.

Kromozomların telomerler tarafından nasıl korunduğu o kadar önemli bir bilimsel soru ki, bunun yanıtını keşfeden Carol Greider, Jack Szostak ve Elizabeth Blackburn, 2009 yılında Nobel Tıp Ödülünü paylaştılar. Ödülü almalarının diğer bir nedeni de keşfettikleri bir enzim: telomeraz. Telomeraz enzimi harekete geçerse, telomerlerin kısalma hızlarını yavaşlatıyor.

TA-65'in üretici firmasının iddiasına göre bir insanın telomerlerinin uzunluğu, genel sağlık durumunu tahmin etmekte iyi bir kılavuz. Kısa telomerler hücresel yaşlanma ve bozulmalara yol açabiliyor. Yani vücudun sağlıklı kalabilmesi için telomer uzunluğu önemli. TA-65, telomerleri uzatabilen telomeraz enzimini aktive ettiği bilinen tek doğal ürün: Adı üzerinde, Telomerase Activator (TA-65) (telomeraz aktive edici). İddia edilen, yaşlanmayı bu sayede geciktirdiği Fa-

re deneyleri ve limitli sayıda yapılmış insan deneyleri de bunu destekliyor.

Netice itibarıyla TA-65 üzerinde yeterince deney yapılmış değil. Bu kadar saflaştırılmış bir aktif maddenin uzun süreli kullanılmasının karaciğerde ve diğer organlarda nasıl bir yan etki yaratabileceği üzerine elimizde henüz yeterli bilgi de yok. Tevekkeli ilaç olarak satılma hakkı yok. O yüzden besin desteği hapı olarak satılıyor. Ayrıca daha uzun yaşayan hücreler daha fazla mutasyona uğrama olasılığına sahipler. Bu onların kanser olasılıklarını arttırır mı? Göreceğiz.

TA-65'in pazarlanış tarzı insanoğlunun (ya da kızının) en temel korkularına hitap ediyor. Ölümden kaçamayacağımız ne kadar gerçek olsa da, kronik rahatsızlıkları ve yaşlanmayı mümkün olduğu kadar geciktirebilmek umudu hepimizin içinde varolan bir dürtü. Belki de bu nedenden dolayı, sadece iç rahatlatmak için bile hastalık anksiyetesi taşıyan insanlar için TA-65 kullanılmaya değebilir. Sonuçta bu kişisel bir seçim. Yalnız şu anda fiyatından dolayı sadece belli bir zümrenin üyeleri bu seçimi yapabiliyor.

Geven otu, beyaz-sarı çiçekli, boyu 5-10 santimi geçmeyen, otlaklarda yetişen bir ot. Anavatanı Çin. Anadolu'da da şifa amaçlı kullanılıyor.

Eğer uzun süreli TA-65 kullanımı ciddi hastalıklara yol açar ise, bundan en çok etkilenecek olanlar ise yine kalburüstü takımı. Belki de enteresan bir olası sosyal deney ile karşı karşıyayız! Şu anda tek bildiğimiz, TA-65'in uzun süreli kullanımının sonuçlarının ne olacağını bilemediğimiz.

Ben şahsen Parisli doktorun ilk dört tavsiyesine uymaya çalışmayı ve beşinci olarak spor yapmayı düşünüyorum. Malum hava da güzel. Hızlı yürüyüş için ideal. Hem de bedava.

Yaşlanma üzerine daha fazla bilgi?

Yaşlanma su anda o kadar popüler bir konu ki, yaşlanmanın yeni kültürel ve bilimsel perspektifleri bu sene 9 Aralık'ta Nobel haftasında tartışılacak. İngilizce yapılacak olan bu tartışmaları takip etmek isterseniz http://www.nobelweekdialogue.org/ linkinden bedava olarak kayıt olabilirsiniz. Tartışmacılar arasında telomer alanında yaptığı çalışmalar sayesinde Nobel Ödülü alan Elizabeth Blackburn da var.

Düşlerin gerçekleştiği yere yolculuk

"...Körler düş görür mü? Görürler... Asıl düşlerini yitirenler körleşir!.."

14 saatlik zorlu otobüs yolculuğu bitmişti. Saat 11'i gösterdiğinde nihayet varmıştık üç tarafı dağlarla çevrili adeta doğal bir mabedi andıran Kaş'a. Yeşil doğanın bize sunduğu temiz havayı içime çektikçe kendimi daha dinç hissediyordum. Her ne kadar gelmeden önce internetten araştırmış olsam da doğayı görünce yeniden kendi kendime söyledim: Düşler Akademisi tam da Burada Olmalıymış!

Düşler Akademisi, Alternatif Yaşam Derneği "AYDER"e bağlı, her yerden ve her çeşit bizim engelli olarak adlandırdığımız bireylere ev sahipliği yapıyor. Akademiye gelen her bireye normal yaşantılarında tecrübe edemeyecekleri yüzmeden tırmanışa, dalıştan satranca, ata binmeden kitap okumaya kadar birçok farklı alanda yeni oyunlar, aktiviteler tecrübe etme olanağı tanıyor. Akademinin bana göre en güzel tarafı ise bir komün olması... Besininin bir kısmını kendi üreten Akademi, misafirlerine ücretsiz hizmet vermekte. Engelli bireylere bu tür bir hizmet veren Türkiye'de ve Avrupa'daki sayılı yerlerden biri olmasının yanı sıra sahip olduğu komünal özellik de akademiyi daha önemli ve kayda değer yapıyor.

Kampın kendi arabasıyla Kaş'ın bol nemli merkezinden yukarılara, Çukurbağ Köyü'ne doğru yola koyulduk. Bir yılan gibi gözüken siyah asfalt üzerinde

yol alırken yanımızdan geçen bütün yöre insanının "Düşler Akademisi" tabelasını gördüğü anda bize selam vermesi ilk başta bizleri şaşırtmıştı. Sonrasında orada yapılan işi görünce bu tepkinin ne kadar doğal olduğunu anlıyor insan.

Köy camisinden sağa döndükten sonra kampın girişine ulaşıyorsunuz. Eşyalarımızı indirirken herkesin arkadaş canlısı tavırları, bizleri metropol adı verilen iğrenç yaratığın kollarından bizleri çekip yanlarına çağırıyordu adeta. Birkaç adım attıktan sonra Çukurbağ'ın bin bir emek ile restore edilmiş köy okulu tüm görkemiyle karşımıza çıktı. Samimi duruşuyla bizlere "Hoşgeldiniz" diyordu adeta. Yılların olgunluğunu içinde bulunduran ahşap binanın misafirperver bakışları altında içeri girdiğinizde Akademi'nin yaklaşık 20.000 kitaplık kütüphanesini görüyoruz. Hepsi bağışlar ile toplanmış.

Düşler Akademisi tamamıyla gönüllülük ile işleyen bir kurum. Bundan dolayı yalnızca ağırladığı misafirler için değil, oraya çalışmaya gelmiş kişiler için de bir kişisel gelişim akademisi olma özelliği taşıyor. Kampa gelen her kişi, ekonomik sınıfı ne olursa olsun eşit imkanlarda konaklıyor. Yatay ve lidersiz bir örgütlenme sisteminden dolayı kimsenin kimseyi zorlamadığı, herkesin üzerine düşen işi kendisine verilen özgürlük ortamında yaptığı bir yer burası. Örnek vermek ge-

rekirse, akşam yemeği zamanında herkesin kendi bulaşığını durulaması, ya da bir kişinin misafirlerle ilgilenirken diğer kişilerin mutfak işlerini hallettiği ancak bunun emredilmediği bir yer...

Düşler Akademisi yarattığı ortam ile alternatif bir yaşam tarzının mümkün olduğunu bizlere kanıtlıyor. Günümüzün para üzerine kurulu tüm sosyal hayatına bir alternatif öneren akademi, paranın geçmediği ve çıkarcılığın var olmadığı bir ortam yaratıyor. Burada çalışanlar (gönüllüler) arasında rekabet yok, yalnızca işbirliği ve yapılan her işin üstesinden kardeşçe gelme yaşanıyor.

"Düşler Akademisi bir sosyal sorumluluk projesidir." diyor Düşler Akademisi Projesi'nin fikir babası Ercan Tutal. Bir şiir ile açıklıyor Akademiyi:

Düşlerin bittiği yerde yaşam yok demektir artık...
Var olma nedeni biter insanoğlunun...
Ve yaşam, düşten gerçeğe kimimiz için karanlık, kimimiz için aydınlık bir akış olur...
Hızlı, karşı konulmaz..

Düşler Akademisi, yılın her zamanı bu kardeşlik ortamı içinde bulunmak isteyenlere açık.

Tek yapmanız gereken sitesinden başvuru yapmak.

Başvuru ve Destek için:

http://www.duslerakademisi.org/tr/Basvuru

Özgür Can Özüdoğru

Abartılan dahi: Tesla

Tesla büyük bir mucit. Çok sayıda icadı var. İcatları kadar Edison'la yaptığı kavgayla da ünlü. Edison'la o kadar kavgalılar ki Nobel ödülünün ikisine ortak şekilde verilmesi söz konusu olduğunda her ikisi de ödülü reddediyor: Diğerinin aldığı ödülü almak istemiyorlar.

Tesla ile Edison'u anlatan yazıların hemen hepsinde açık bir tarafgirlik var: Tesla iyi, Edison kötü.

Bu tarafgirliği destekleyen öğeler de var:

Edison zengin birisi olarak ölürken Tesla yoksul öldü. Üstelik, ölümünden sonra, ABD vatandaşı olduğu halde odası FBI'ın yabancılar dairesi tarafından arandı ve özel eşyalarına el konuldu.

Tesla, en çok alternatif akım (AC) teknolojisiyle biliniyor. Gerçekten de AC demek Tesla demek.

Karşı taraftaki Edison ise doğru akımın (DC) geliştiricisi ve savunucusu.

Tesla ile ilgili yazılarda, yüzyılın başındaki AC-DC savaşını Tesla'nın kazandığı ve bugünkü teknolojimizi Tesla'ya borçlu olduğumuz iddia ediliyor.

Bugün barajlardan ya da diğer elektrik üretim tesislerinden evlere kadar elektriğin alternatif akım olarak taşındığı doğrudur ve burada Tesla'nın önemi yadsınamaz.

AC'nin önemini şöyle açıklayalım:

Elektrik üretim tesislerinden evlere kadar çok uzun mesafeler söz konusudur. Bu mesafeler boyunca, elektriğin kablolarda tükenip kaybolmaması için gerilimin (voltaj) artması gerekir. Gerilim ne kadar çoksa yol boyunca kayıp o kadar az olacaktır. Bu yüzden, tesislerde üretilen elektrik önce onbinlerce volta yükseltilir, şehirlere taşınır, sonra da bir dizi indirgemeden geçirilir ve evlerde kullanılacak, tehlikeli olmayan gerilimlere düşürülür.

Alternatif akım, transformatörler (kısaca trafo) yoluyla kolay bir şekilde yükseltilip indirgenebilir. Doğru akım bu kadar kolay yükseltilemez, indirgenemez. Hele yüzyılın başında doğru akımın gerilimini kolayca değiştirmek neredeyse olanaksızdı.

Akımlar Savaşı: Edison VS Tesla

Alternatif akımın kazanmasının en büyük nedeni buydu.

Ama alternatif akımın egemenliği hemen hemen evin prizinden sonra bitmektedir.

Kullandığımız elektrikli araçların çoğu (TVler, bilgisayarlar, cep telefonları, vb) AC ile değil DC ile çalışır. Bu araçlar kendilerine gelen AC'yi DC'ye çevirirler ve içlerinde tüm işlemler DC üzerinden gerçekleştirilir. Anlayacağınız, modern araçlarda kazanan, Tesla'nın AC'si değil, Edison'un DC'sidir.

Alternatif akım dışında, Tesla'nın çok sayıda başka icadı da söz konusudur ama bunların önemi ikinci, üçüncü derecededir.

Son olarak, Tesla'nın bazı egzotik, yeni, çığır açıcı teknolojiler üzerinde çalıştığı iddiası vardır.

Tesla, mucitlerin çoğu gibi takdir edilmeyi severdi ve kendisini övmekten hoşlanırdı. Kafasındaki planlarının çoğunu zamanının dergilerine ve gazetelerine açıklıyordu. Bu açıklamalara bakarsak, ortada o kadar da gizli-kapaklı, ultra önemli, her şeyi değiştirecek şeylerin olmadığını görürüz.

Sonuç olarak, Tesla çok önemli bir adamdır ama bu durum onu gerçekçi olarak değerlendirmeyi engellememelidir. Hele onu överken Edison'u yermek ve küçük görmek yanlış olacaktır.

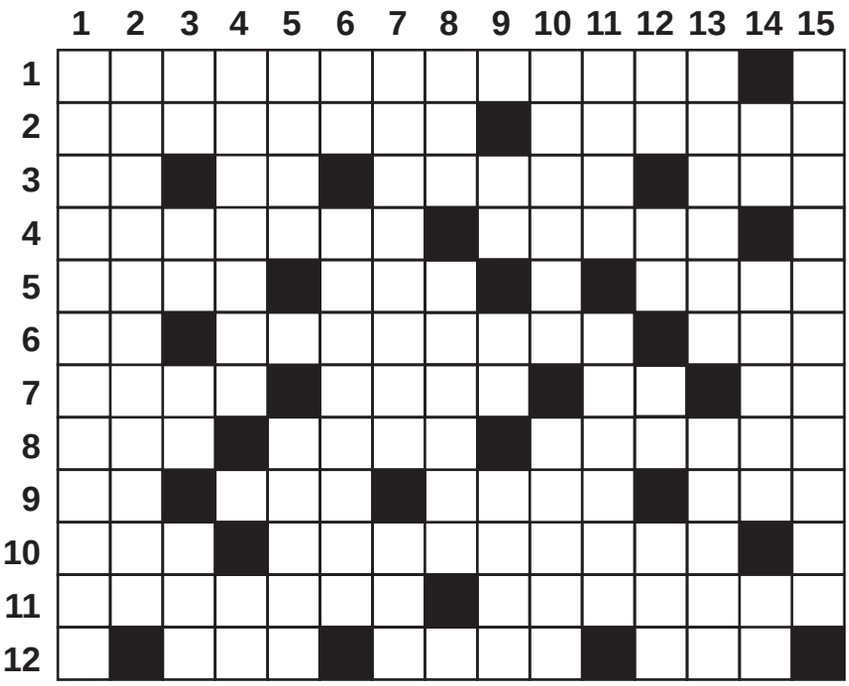
Murat Yıldırımoğlu

Bulmaca

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) *Ahlat Ağacı, Gök Ekin, Meşe Seli, Sürgünler, Yağmur Gelini* gibi yapıtları da üretmiş, 1977 Edebiyatçılar Derneği Altın Madalya Onur Ödülünü almış, 1926 doğumlu şair ve yazarımız.
2) Kuzey Kafkasya'da yaşayan bir halk. - "... üslubu" (15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl başlarında Portekiz mimarlığını belirleyen süsleme üslubu.)
3) "Kılık, kıyafet" anlamında eski bir sözcük. - Mezopotamya'da kullanılan eski bir hacim ölçüsü. - Dünya dışındaki gezegenlerde yaşayan uygarlıklarla nasıl ilişki kurulabileceğini ele alan yapıtlarıyla tanına Carl önadlı 1934 doğumlu ünlü astrofizikçi. - "Merhametim çoktur beni karama / Beni görüp ... yüzünü bürüme." (Karacaoğlan)
4) Dokuda besleyici damarın tıkanması sonucu meydana gelen nekroz bölgesi. - Erkek mirasçı, erkek evlat.
5) Başkan, lider. - Geciktiren, engel. - Kuytu, sıcak yer, kışlak.
6) Haksızlığa uğrayanın döktüğü gözyaşı. - Uydurmak, kafadan atmak. - Eski dilde "mendil".
7) Ağır yük taşımaya yarayan, iki kalın ve küçük tekerleği olan el arabası. - Bir sayı. - Bir nota. - Lantan'ın simgesi.
8) Sahip. - Büyük burunlu (adam). - Burdur yöresinde "serseri".
9) Lutesyum'un simgesi. - Buğday gibi tahıllardan öğütülen un. - Bir esirin, kölenin nedensizce sahibini bırakıp kaçması. - "... Lee" (Oscar ödüllü Çinli yönetmen)
10) Küçük kardeş. - Alkali diziler içinde yer alan ve trakite benzer bir ara bileşimi olan lav.
11) Sürekli kadın peşinde koşan. - Uygun ve yararlı olmayan.

12) Prizden elektrik akımı almaya yarayan araç. - Kullanma süresi. - "Turgay ..." (günümüz şairlerinden)

Yukarıdan aşağıya

1) Ayırt edici özelliği, gerçekliğin tüm katılığı ve umutsuzluğuyla yansıtılması olan, II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Fransa'da ortaya çıkan sanat akımı.
2) Tüm ayrıntılarıyla, eksiksizce.
3) Cıva'nın simgesi. - Çok eski bir tarihi anlatırken kullanılan sözcük. - Seryum'un simgesi. - Uluslararası Para Fonu.
4) "Meyhane ... görünür taşradan amma / Bir başka ferah, başka letafet var içinde." (Nedim) - Atasözüne dayalı didaktik Çin şiiri.
5) Eski dilde "şiirler". - "Avni ..." (1919-2003 yılları arasında yaşamış ünlü ressamımız).
6) Paramızı simgeleyen harfler. - Rint, alçakgönüllü kimse.
7) Paris'te uzun süre devlet hapishanesi olarak kullanılmış ünlü kale. - Şan, ün.
8) "... Güler" (ünlü fotoğraf sanatçımız). - "... Unut Bu Şiiri" (Ahmet Telli'nin ünlü şiiri).
9) Galyum'un simgesi. - Bir nota. - Mecazi anlamda "aldatıcı görünüş".
10) Bir ilimiz. - Büyük delikli kalbur.
11) Güzel, latif, hoş görünen. - Bir tür gevrek ve tuzlu bisküvi.
12) En kısa zaman süresi. - Baryum'un simgesi. - Yabancı. - "... Sinclair" (*Chariot* filminin ünlü ABD'li aktörü).
13) Dalavere, hile. - İflas etme.
14) Sümerlerde "Su tanrısı" - "... *Bacanak*" (Zeki Alasya'nın bir filmi). - Güzel sanat.
15) *Manilerimizden, Köroğlu, Yunus Emre, Folklor Yazıları, Türk Halk Edebiyatı, Nasreddin Hoca* gibi yapıtları da üretmiş yazar ve araştırmacımız.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	N	U	R	İ	B	İ	L	G	E	C	E	Y	L	A	N
2	A	Y	A	M	A	M	A	■	S	Ö	M	Ü	R	G	E
3	R	A	D	A	R	■	S	O	■	N	İ	K	■	A	V
4	K	R	O	N	O	L	O	J	İ	K	■	Ü	N	■	R
5	O	L	■	T	K	İ	■	E	R	■	A	N	İ	R	A
6	L	A	R	A	■	R	E	■	L	A	H	M	■	A	S
7	E	M	■	H	E	■	S	A	A	T	■	E	L	İ	T
8	P	A	R	T	H	E	N	O	N	■	A	K	A	■	E
9	S	■	A	A	■	V	A	R	D	A	R	■	D	O	N
10	İ	L	K	S	E	L	■	T	A	R	İ	F	E	L	İ
11	■	İ	L	İ	M	A	N	■	L	A	■	A	N	A	■
12	E	Ğ	E	■	A	T	A	C	I	L	I	K	■	Y	A

Temmuz sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Ercan Gelen (İzmir), Gürsel Kazıl (Muğla)** ve **Elifsu Karagöl (İstanbul)** Hasan Aydın'ın Bilim ve Gelecek Kitabevi'nden çıkan *Eski Yunan Felsefesinde Aşk* adlı kitabını kazandı. Ağustos bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz üç kişi ise, Hüseyin Yurttaş'ın Tekin Yayınevi'nden çıkan *Onları Tanıdım* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Ağustos tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin…

